

HARSONAZENGÉS

II. KÖTET

FELOLVASÁSOK, BESZÉDEK, IMÁK

ÍRTA:

Dr. SILBERFELD JAKAB
BÉKÉSCSABAI FŐRABBI

MEGELŐZI:

HUSZONÖT ÉV AZ ESZME SZOLGÁLATÁBAN
(NEGYEDSZÁZADOS PAPI MŰKÖDÉSEM TÖRTÉNETE)

Méltóságos

báró KOHNER ADOLF úrnak

*a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája elnökének,
a zsidóság életakarát reprezentáló vezéregyéniségnek.
„a férfinak, akiben szellem lakozik““.*

A szerző.

Huszonöt év az Eszme szolgálatában

Ibsen szerint költeni annyi, mint ítélszéket tartani önmagunk felett. Ennek a nyomán zsidó papnak, rabbinak lenni annyi, mint a magunk szigorú kritikáját meghatványozva látni magunkkal szemben. Ha a magam immár negyedszázados rabbipályájára tekintek vissza, úgy tűnik fel ez az idő, mintha a végtelenségbe egy lépést tettem volna, mintha a kavargó viharba egy sóhajt nyögtem volna, mintha egy fájó mosolyt vettem volna a világegyetemre. A budapesti Rabbiképző Intézet kis templomában fölzendült a 100. zsoltár, a Hóriu Ladonáj. Lazarus mester énekelte fonséges hangjával: Hódú lau, borchu semau, ki tauv Adonáj... Ott voltak a nagyszerű tudósok, Bloch, Bacher, Blau, Goldziher. Közülök már csak Blau van életben. A bold. dr. Klein Mór nagybecskereki főrabbi volt a vizsgáló bizottság elnöke és ő tartotta az elbocsájtó beszédet is, míg részünkről Guttmann Mihály, jelenleg a boroszlói rabbiképző intézet talmudtanárja és rektora mondotta a búcsúbeszédet. Ha utólag analizálom akkori érzéseimet, meg kell vallanom, hogy sem valami különös reménység, se valami nagy boldogság indulatai nem járták át bensőm rostjait. Sajátságos, az erőltetett iramban való tanulás és készület a vizsgára

tette-e, vagy a nem túlságosan kecsegtető jövő, hogy amikor már az ember 10 évi munka után a célnál van, amikor itt van a nap, amelyre epedve várunk és mégsem fog el a kielégültség érzete Új reverendám, amelyet unokabátyám ajándékozott erre az alkalomra, nem készült el és kölcsön vett reverendában fesselegtem a templom oltára előtt, a diplomámat sem tudtam azonnal megkapni némi adósságaim miatt az intézettel szemben, tehát mondhatom, hogy nem vibráltak rajtam keresztül olyan áramlatok, mint amelyeket e naphoz képzeltem. Mintha a be nem teljesülhető zsidó örömről szóló legenda vált volna valóra bennem, vagy mintha a költő szavaiban interpretált pesszimiztikus világnézet vetette volna előre árnyékát: »Sohase bírák teljébe örömeim poharát, az ifjúság szép kertjébe vaskorlátot néztem át.« Mindegy, legalább képletesen kezemben volt a diploma lelkemben volt az ifjúság tudata és a jövő sejtése. Aránylag sokan készültünk el egy évben, rabbiállás nem volt üresedésben valami sok. így pl. egy Guttmannak örülnie kellett, hogy Csongrádon, egy mégis csak kisebb hitközségben megválasztották, egyik kollégám Tapolcán, egy másik Károlyvárosban kapott rabbiállást, én pedig egy másik felavatott barátommal a pesti zsidó hitközségnél óradíjas vallásstanári állást kaptunk, amivel ugyan már szeminárista koromban meg voltam bízva. A pesti hitközség tanfelügyelője Munkácsi Bernát a nagy tudós és akadémiai tag volt, aki dacára az akkori liberális aerának (1904-et írtunk avattatásom idején) mégsem tudott a jól megérdemelt egyetemi katedrara szert tenni és a kellőképen nem méltányolt tudósak benső elkeseredettségét érezte némileg az alája rendelt vallásstanárokkal. A pesti

hitközség rabbijai akkor Kayserling és Kohn, valamint Weiszbürg voltak, valamennyi kiváló egyéniség, hírneves tudós és valami splendid isolationban, elérhetetlen magasságban állottak fölöttünk. Az akkori politikai élet nagyobbára a közjogi kérdések és a kiegyezés utáni évtizedeknek a magyar függetlenség és az Ausztriávali közösség által előállott problémák harcának jegyében állott. A zsidóság az akkor csak nemrég szentesített recepció hatása alatt reménységgel bámult a jövőbe, szinte lógott a levegőben a liberalizmus, azt hitték, hogy no most már itt van az idő teljessége és a Gólusz keserűségeinek vége. Nem vették észre egy a recepcióból sarjadzó láthatatlanul képződő zsidóellenes áramlat pókhálószövedékét. Általában nem emlékszem, hogy akkor a zsidóságnak valami uralkodó eszméje, valami vezérmotivuma lett volna. Beolvadás és tüntető dokumentálása a hazafiasságnak, a magyarságnak volt a jelszó. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat szép működést fejtett ki, felolvasások, kiadványok láttak napvilágot és az *Egyenlőség* c. lap, melynek nagy része volt a recepció kivívásában, a bold, nagytehetségű és a zsidóságért lángoló Szabolcsi Miksa szerkesztőjével együtt babérain pihent, a cionizmus ekkor élte csecsemőkorát és az én beidegződött magyar hazafiságom előtt is merő utópiának látszott. A szemináriumot elvégzett fiatal rabbi egy csomó zsidó tudással és világi műveltséggel megrakodva tétovázott bele a világba és a Zunz Lipóttól inaugurált zsidó tudományos kutatást, az orientállak, vagy a magyar zsidók történetére vonatkozó munkálkodást áhítózva valamely csöndes eklézsia magányában az egzisztenciális lehetőség megteremtésére irányuló törekvésekkel

kapcsolatban azt képzelte, hogy családot alapítva, prédikálva, esetleg tudományosan működve és a vallást tanítva megtalálja a boldogság kapuját. »Csak mikor a tömkelegbe lépünk, venni észre gyászos tévedésünk.«

Az 1904. évet tehát Pesten töltöttem a Wes-selényi-uccai polgári iskolában végezve a vallás-tanítást a vásott zsidó nebulóknak. A nyarat szülő-földemen Gyöngyösön töltöttem bold, szüleimmél, ahol az a megtiszteltetés ért, hogy a hitközség egy szombati prédikációra kért föl. Szegény szüleim boldogan hallgatták papfioknak beszédét, kirukkolt a rokonság is, húgom és öcsém is, roppant büszkék voltak. Az egyórás, nagyobbára absztrakt eszmék és szabályos egzegezis körében mozgó beszéd meglehetősen próbára tette a gyöngyösi hallgatóság türelmét, de mindegy, boldogult szüleim örömkönyveket sírtak, hogy e napot elérhették. Úgysem volt különben sok örömük a lét szürke hétköznapijaiban. Kereskedőember volt az édesapám és édesanyámmal együtt a szerencse és balsors változó hullámain lebegett életük sajkája. Édesapám a Talmudban meglehetősen jártas volt ugyan, Gyöngyösön, Verpeléten, Pakson, Bonyhádon járta a Jesivákat és a zsidóság minden föltételének megfelelt az életük, de a folytonos retrográd fejlődés és lecsúszás a jólétből a küzdelmes életbe és a habár mindvégig rendes egzisztenciát nyújtó, de fárasztó újabb üzleti ág elvállalása, különösen édesanyámnak immár majdnem teljesen a megélhetés körül forgó gondolkodása és az a tudat, hogy én ebben nekik nem tudok segíteni, a hosszabb otthoni tartózkodásom örömeibe a fájó érzés elemeit is belekapcsolta.

Hozzájárult még az is, hogy állás nélkül lévén még, tulajdonképpen egy nyűgnek éreztem magam otthon. Ősszel tehát ismét Pestre mentem, ahol a Nagymező-uccai fiúpolg. iskolában az összes osztályok vallástanítását, továbbá a zsidó Árvaház polg. iskolájának az egyik osztály vallástanítását összesen heti 16 órában vállaltam el. A Wesselényi-uccai polg. iskola tanári kara, ahol 3 éven át működtem, küldöttsegileg akarta fölkeresni a hitközséget, hogy visszahelyeztetésemet kérelmezze, mert rendkívül sajnálták az én »szerény és udvarias, kötelességtudó egyéniségemet«, de én ismerve a mutatis mutandis »Roma locuta, Causa finita« elvének megdönthetlenségét, kértem, hogy álljanak el a szándékuktól. Mint a nap, mielőtt alábukna a horizonton, még legszebb sugarait küldi le a tájra, úgy az én pesti tartózkodásom utolsó ideje is a legkedvesebb volt számomra. Mindkét iskolában valósággal kedvence voltam a tanári karnak és igazán kitűnően éreztem magamat. Az árvaházban az igazgató és a szűkebb tanári kar valósággal hitközségi alkalmazottak számba mentek, úgy drukkoltak az árvaház akkori elnökétől. Nagyon szerették ugyan az öreg *Deutsch Sámuel* elnök urat, de még *Csajági Bernát* a vasfegyelmet tartó igazgató is megrendült, mint a Szinajhegy lábánál állott nép, ha a Deutsch elnök ur egy kissé megmosta a fejét. Mindig az egyszeri gyöngyösi kántorra gondoltam, akinek valami dolga akadt a hitközségi elnöknél és roppantul remegett attól, hogy hozzá elmenjen. Végre elszánta magát és hosszas előkészületek után elindult a félelmetes tirannushoz, a rasekólhoz. Amikor az udvarba ért, vadul kalapált a szíve. Megkérdi a cselédtől, hogy itthon van-e az

elnök úr, a cseléd azt mondja, hogy igen. Erre ő még egyszer szorongva mondja: azt kérdem, hogy az elnök úr itthon van-e? A cseléd ismétli, hogy igen, tessék csak bemenni. A kántor erre azt mondja: akkor később jövök és megfordul, hogy hazasiessen. Egy ködös novemberi napon indultam el a nyíregyházi st. quo hitközség meghívására egy prédikációval a fejemben, hogy az ottani újonnan szervezett magyar hitszónoki állásra pályázzak. A próbaszónoklat egy vasárnap délelőtt lett megtartva és egyhangúlag meg lettem választva. Az állást 1905. január elején egy hideg téli napon foglaltam el, miután érzékeny búcsút vettem Budapestről, ahol 11 ½ évig laktam. Az Árvaház tanári kara búcsúestélyt rendezett tiszteletemre és én belecsoptem egy hitközségi élet izzó kohójába, a lelkipásztorkodástan minden különösebb ismerete nélkül. Mindegy, úgy szép az élet, ha zajlik. Már pedig Nyíregyházán zajlott, forrt és kavargott. Ott volt a bold, öreg rabbi, a nagytudású és mélyvallásosságú b. e. Friedmann Károly, aki nem tudván magyarul, különösen a hazafias ünnepélyekre, a templomi mazkir-istentiszteletekre, no és esketési, valamint gyászbeszédre volt szükséges egy magyar hitszónoki állás kreálása. No most, az öreg főrabbi görbe szemekkel nézett rám, holott az Ő engedélyével kreálták a magyar hitszónoki állást. Ott volt a fia, Friedmann Vilmos, jelenleg rabbihelyettes, aki a *chazóke* jogán remélte, hogy egykor ő tölti be édesapja helyét. Maga a si quo hitközség roppant heterogén elemekből volt összerakva. Általában vallásos világnézetét illetően az északkeleti chaszidizmusznak volt a függvénye. A nép egy része, noha a szombatot nem tartotta

meg, mégis otthonában a szigorú rituális obszervanciákhoz ragaszkodott, a zsidó intellektuellek és a zsentrialtürököt öltő földbirtokosok, vagy bérlők teljesen vallástalanok voltak és az asszimiláció végleges konzequenciái felé haladtak. Még ottlétemkor megéreztek a tisaeszlári pör izgalmainak utórezgéseit. Még élt, mint egy szent ereklye, úgy tartván magát *Goldstein* János bácsi, aki Eötvös Károlynak, a híres védőnek személye köré védőőrséget szervezett, hallottam legendákat a nagy pör szereplőiről és az akkori idők emléke még ott vándorolt az emberek körül. Én végeztem a teendőimet, prédikáltam templomban, esketéseknél, temetéseknél, végeztem a vallástanítást az összes középiskolákban, szigorúan ügyeltem arra, hogy az öreg főpappal semmiféle összeütközésbe ne kerüljek. Ámbár a társaságot nem utasítottam el magamtól, mégis meglehetősen visszavonult életet folytattam. Ugyanis nagy averzióval töltöttem el, hogy minden összejöveten, minden beszélgetésnél csak a hitközségi politikára, a *kólecolásra* lyukadtak ki az emberek. Valóságos politikumot vittek bele az egyházi életbe. Volt egynéhány bócher-viselt zsidó a községben. Így Rochlitz Márton bácsi, Guttmann Mór, Landau, Stark Éliás, akik régi tanulmányaik révén a többiek előtt bizonyos tekintélyre tettek szert. Volt egy jó barátom, egy egyszerű ember, Sáfár Lázár, foglalkozására órás, aztán az egyik templomgondnok, Mencil, aki a szabómesterséget folytatta. Róluk mondták az anekdotát, hogy milyen jó volna, ha a Menciltől készített kabátok úgy állanának, mint a Sáfár órái. Egyebekben dacára annak, hogy intrikák és hallatlanul szigorú kritikák pergőtüzében éltem, mégis jól éreztem magamat. Egy

cseppet sem vettem a dolgokat tragikusan. Pedig valósággal úgy voltam ott, mint egy nádszál a viharban. De hát Istenem, amíg az ember fiatal. Mint Wilde Oszkár mondja: »Amíg fiatal vagy, az élet királya vagy, ha megöregedtél, a lét szemétkamrájában van a helyed«. Mindenki szónok volt Nyíregyházán és egyúttal éceszgéber is. De különben igen szeretetreméltó egyéniség foszfereszkiált ki belőlük. Az eloquentiát igen sokra értékelték és például az előbbi hitszónok, Dr. Kelemen Adolf, későbbi fogarasi rabbi, aki nekem különben Gyöngyösön gimnazista koromban vallástanárom volt, ámbár még távozása után is chaszideus-rabbinikus oldalról vallásos tekintetben roppant szigorúan ítéltetett meg, mégis kitűnő, tüzes szónok lévén, ez a kvalitása mindenki előtt, még ellenfelei szemében is javára billentette a mérleget. Őt egyébként csak iskolaigazgató címen »csempészték« a hitközségbe és csak mint ilyen mondott alkalmi beszédeket, azonban mint direkt magyar hitszónokot, aki rendszeres templomi prédikációkat tartott és kötelezve volt pl. minden ujholdhirdető szombaton is szentbeszédet mondani, engem illet meg a prioritás. Mint rendesen, az úttörőknek bizonyos nehézségekkel kell megbirkóznia és különösen a kriticizmus legeminensebb reprezentánsainál, a nyíregyházi népnél, ahol oly kiváló szónokai voltak az evang. egyháznak, mint Geduly és Paulik lelkészek, egy kezdő zsidó hitszónoknak az érvényesülése, még egy nálam agresszívebb hajlamú egyénnek is csak halványan sikerült volna. Már ez a fogalom, hogy érvényesülés, ez is a Gólusznak egy szomorú ideája. A zsidóság a Ghetto fojtó légköréből kimenekülve is folyton visszaszorítva érezte

magát és még teljes szélcsönd idején is Don Quijote módjára láthatatlan óriásokkal viaskodott és folyton csak az volt a tengelye nála az egész létnek, hogy »érvényesüljön«. Én szónoki sikernek az egyházi szónoklat mezején azt nevezném, ha a hallgatóságban az elhangzott szó, az eszme életre kapna, lángra lobbanna és nyomában bizonyos egységes hangulat keletkeznék. Vagyis, ahogy valahol olvastam, a kövek szavakká, a szavak kövekké változnának. Ezt elérni pedig, valljuk be őszintén, nem oly könnyen lehet, mert amint a Talmud megjegyzi, nem mindennap történnek csodák. Nagyobb emóciót keltett emlékezetem szerint egy prédikációm, amidőn láttam, hogy télviz idején tüzelőfát osztott ki a hitközség a szegények között, a rákövetkező szombaton beszédem témája volt a bibliai vers magyarázata: »íme a tűz és a fa, de hol van a bárány az áldozathoz«, amelyben kifejtettem, hogy szép dolog a jótékonyság, de hol van a zsidóság? Jeremiás próféta kitételével kapcsolatban: *Szeh pezuráh Jiszráel* egy szétszórt nyáj a zsidóság, tehát, hogy a zsidóság problémáit megoldani, magát a zsidóságot, a nép áldozatait a nép feltámasztása érdekében koncentrálni a legnagyobb és legszebb formája a jótékonyságnak. Egy húsvéti beszédemben pedig jellemeztem, hogy mi mindent találhatunk a zsidók házaiban, csak egyet találunk benne gyéren — a zsidót. Nahát ez is nagy visszhangot keltett, na igen, mert mindenki azt gondolta, hogy a másikra vonatkozik. E beszédem húsvét utolsó napján hangzott el és édesapám éppen nálam volt látogatóba az öcsémmel együtt. Nagyon örültek mind a ketten a sikeremnek és annak, hogy hallgatóim közül többen gratuláltak bold, édesapámnak.

Csak az egyik zsidó tanító, Bónis Menyhért jött eí az ünnep délutánján hozzám, egy savanyú agglégény, valami nagyon kellemeset akarva mondani, e szavak törtek elő fogainak rekeszéből: »A fia nagyszerű beszédet mondott, de azért sohasem lesz belőle nyíregyházi főrabbi«. Ezt a kijelentését az idő igazolta bár, mégis az Isten bocsássa meg neki halóporaiban azt a kietlen érzést, amelyet szegény édesapámban a szavai támasztottak. Ámbár hallgatagon cum inre successionis foglaltam el az állásomat, de éppen az öreg főrabbi-val való jóviszony ápolása végett kellett minden olyan allúrtól tartózkodnom, amely a rabbinizmus trónjára csöppent reménységeimet árulta volna el. Így a jóviszonyt sikerült megőriznem, többször együtt is működünk a főrabbi-val esketéseken, temetéseken, keresztlőkön (paszítákon), csak azt nehezményezte, hogy papi ornátust öltöttem föl a funkciókhoz. Az ő kedvéért aztán megtettem, hogy templomi beszédeim alkalmával, amelyeket a szószékről mondtam, a reverendát nem vettem föl. Nagy tudós volt a Talmud terén, mély és igaz valóságosság lengte át egész lényét, bold. Perlsz Armin pécsi főrabbi egyik haftárája is tőle való. Igen jóízű és szellemes megjegyzései voltak. Így, ha lakodalmakon, keresztlőkön étellel, itallal kínálták, azt szokta mondani: nagyon otthonosan érzem itt magam de mert otthon sem eszem, itt sem eszem. Egyik *sahhosz* hagodol-drósejában elsorolván az ünnepen megengedett és tilos ehetőségeket, a hallgatóság vallástalanabb csoportja felé fordulva nem minden célzás nélkül mondotta; *Schinken ist auch Chómeecz*. Szellemesen magyarázta az Atyák bölcs mondásainak első szakaszából az igazságos Simon bölcs szen-

tenciáját a saját felfogása szerint: három dolgon áll a világ: a tórán, az istentiszteleten és a kegyes cselekedeteken. A magyarázat, hogy minden változik e földön, a világ mindenben alá van vetve a változásnak, csak e három dologban nincs átalakulás, e három dolog tekintetében mintegy megáll a világ: a tóra, az Isten imádata és a kegyes cselekedetek terén.

Már sokat betegeskedett és 1905. végén, vagy 1906. elején meghalt. A hitközség nevében nekem kellett volna búcsúztatnom, de a család ez ellen tiltakozást jelentett be azon a címen, hogy nőtlen embernek nem szabad őt búcsúztatni, illetőleg *heszpedet* mondani. Így hát zord némaságra kárhozotva jelentem meg a templomban, ahol az Óraun el volt helyezve. Sok rabbi zarándokolt el a temetésre és a legtöbben közülük gyászbeszédet is mondtak fölötte. A hitközség a család tiltakozásában bizonyos hátsó gondolatot látva, egyáltalában a maga részéről nem búcsúztatta hivatalosan a nagy halottat, ámbár az akkori alelnök, később hitk. elnök, Dr. Rosenberg Emil főorvos, kitűnő szónok volt. Én a mellőztetés miatt a legkevésbé sem érezve magamat megbántottnak, ismét csak arra gondoltam, hogy milyen szomorú az, ha a gyűlölet erősebb, mint a halál.

Kérdés, vajjon ezen kétségtelenül csak megbántás céljából követett eljárás a család részéről méltó volt-e a jámbor férfiú emlékéhez és a zsidó etikához. Helyes és emberséges eljárás-e a gyászba, a fájdalomba is politikát belevinni? Minthogy ezen esemény óta már majdnem egy negyedszázad zajlott le, nemcsak hogy most már végleg megengesztelő

dött érzelemmel tekintek az akkori történések felé, hanem úgy csillog felém a múltak homályából az emlékezet szövétneke, hogy akkor sem okozott nálam az eset valami nagy emóciót. Mindamellet a rákövetkező zajin adar napjára rendezett emlékünnepe-lyen az egész beszédemet a megboldogult emlékének szenteltem és ezen a templomi ünnepen a család is megjelent. Beszédemnek a címe volt: *A pap hiva-tása*. Még ugyan a pályám kezdetén voltam akkor, de mégis szívemből fakadt a rabbi sorsának ecsete-lése. Kezdem belátni és megismerni, hogy a rabbi a góluszban egy személyben tölti be a papnak, a pró-fétának és a szenvedő Izraelnek a szerepét. Pap annyiban, hogy mégis csak hordozója a vallásos eszméknek, a tradícióknak és erre a népet tanítja. Próféta nem úgy, hogy a jövőndöbe látna, hiszen tudjuk, hogy a prófétának se a főkritériuma volt a jövőndömondás, hanem csak annyiban, hogy az ő szava is gyakran a pusztába kiáltónak a szózata és hogy eszméit meg nem értik. A szenvedő Izrael leg-méltóbb szimbolizálója a rabbi. Hiszen tudjuk, hogy mutatis mutandis olyan az ő sorsa a zsidóságban, mint a zsidóság sorsa a nemzsidók között. Minden bajért, csapásért ő a felelős, ellenben érdemeit a minimumra redukálják. Vagy másképpen szólva gyar-lóságaival szemben nagyítót használnak, kiválóságait; lelki és szellemi kvalitásait kicsinyítő szemüvegen át nézik. A pesti zsidó hitközségnek oly korán elhunyt jeles főabbijánál, bold. Dr. Adler Illésnél voltam halála előtt néhány héttel. Beszélgetésünk során egyszerre csak egy szépséges madárdal csendült fel, amit szóltanul, gyönyörködve hallgattam és kérdez-tem, hogy honnan van ez a főségesen énekelő ka-

nárijja. Elmondta, hogy egy híve ajándékozta neki. Kezdetben ő is áhítatos gyönyörrel hallgatta dalát, de most már észre sem veszi, ha megszólal, nem is tudja, hogy énekel, hanem nyugodtan dolgozik tovább. Ilyen — úgymond — a zsidó pap végzete is. Eleinte csüngenek ajkain és lesik a tanítást a szájából, később aztán beszélhet, beszélhet szépen, fontosán, elragadóan, észre sem veszik, meg se hallják, rá se hederítenek. Ez a tagadhatatlanul pesszimiztikus felfogása a rabbiság sorsának talán nem teljesen objektív, nem tökéletesen állja meg a helyét, de a maga egészében és némi lírai beállításban mégis találó. A múlt században egy professzor megírta a lónak betegségeiről szóló könyvét. A címlapon látható volt egy lónak a képe. Az ábrán úgy emlékszem, meg voltak jelölve az összes testrészek és azoknak összes betegségei. Már most erre azt mondták, hogy igaz bár, hogy ezek a kórságok előfordulhatnak a lovaknál, de hogy egy lovon az összes bajok megjelenjenek, az lehetetlen. De sajnós, hogy a nép fantáziája rendszeren egy rabbinak a személyében látja a rabbiság egyetemének esetlegesen elképzelt összes fogyatkozásait. Innen származik aztán az a jelenség, hogy egy rabbi, ha megírja emlékiratait, azok hasonlítanak a csatavesztes vezérek divatos memoárjaihoz. A győztes hadvezérek sose maguk írják le harcaikat, küzdelmeiket, hanem a történetírók jegyzik föl az utókornak a tetteiket, Klió az ő legdicsőbb lapját készíti számukra. Ellenben a szegény bukott vezérek, akiket már kortársaik antitalentumoknak stigmatizálnak a stratégia terepén, rendszeren öngazolásul papírra róják veszített csatáik hiteles históriáját. Sem nekik nincs igazuk,

sem az ítélező bírának. Rendesen ők leírják, hogy ők jól csináltak mindent, csak a külső körülmények, vagy az ellenség túlereje volt az oka a gyászos vereségnek. A kegyetlen bíráló ellenben mindent az ő rovásukra ír, mert csak a sikert, a győzelmet képes glorifikálni. Holott igaza van a klasszikusnak: *Victrix causa diis placnit, sed victa Catoni*. A győzelmes ügy tetszett az isteneknek, de Cátónak a legyőzöttség tetszett. Mert az igazság még letiporva is igazság, a gabság még a diadalnak mámorában is gabság marad. Így hát a bukott vezérek egy későbbi kornak lehiggadt ítélete alapján emlékiratok nélkül is igazolva lesznek, sőt, ha valóban tehetségesek és hősök voltak, az utókor perspektívájából nézve bizonyos nimbusz vonja őket körül. Egy föltétel azonban fontos, egy postulatum nehéz súllyal esik a latba. Ugyanis az a kérdés, hogy milyen ügyért harcoltak. A rabbi, ha megírja működésének fázisait, ha nem sok sikert is tud felmutatni, ha hatásában, a korra való befolyásában, törekvéseiben és sziszifuszi küzdelmeiben fájó érzéssel kell is konstatálnia, hogy nem érte el a kívánt eredményt, roppant enyhítő momentum, hogy az igazságért, az Eszméért küzdött, amelyért elbukni is fönségesen szép és a mártírok dicsfényére méltó.

Nyíregyházi működésem alatt a rabbi halála utáni idő sorsdöntő korszakot jelentett rám nézve. Persze, hogy önként fellángolt a kérdés, hogy mi lesz a rabbiszék betöltésével. Egyelőre engem bízhatnak meg eddigi teendőimen kívül az esketések és temetések végzésével. Ugyanis, amíg az öreg főrabbi élt, addig az egyes tagoktól függött, hogy a funkciókkal kit bízzanak meg. Rendszerint esküvőknél

együtt működünk. A főrabbi végezte a szertartást, én pedig a szónoklatot tartottam. Körülbelül úgy, mint Mózes és Áron. Mózes végezte a csodát, Áron pedig beszélt. Mindamellett erősen előre vetette árnyékát egy új rabbi választásának a kérdése. A hitközségnek új világi vezetősége támadt, mely programjául tűzte ki, hogy valami híres-nevezetes főrabbit keres magának és minthogy nem volt Írásba foglalva az én utódlásom joga, valamint nem akarták elismerni a bold, főrabbi »bócher és autodidakta« fiának chazóke jogát sem, aki pedig erősen fűtötte a hangulatot maga mellett, ámbár tényleges és egyhangúlag történt véglegesíttetésem biztos fedezékéből nézhettem az eseményeket, mégsem volt kellemes a főrabbiságra csöppent remények füstbemenetele. Közben végeztem a dolgaimat. A gimnázium valamennyi osztályában, a polgári leányiskolában, az újonnan alakult polgári leányiskolában tanítottam a vallástant, sőt még az iparostanonciskolában is, amelyeknek tanári kara a legteljesebb mértékben méltányolta kötelességtudásomat és elmenetelemkor a legőszintébb sajnálatának adott kifejezést távozásom fölött. A gimnáziumban kitűnő erők működtek, Leffler Samu volt az igazgató, egy nagyszerű humorú férfiú, jeles szónok és finom érzékű pedagógus. Vietórisz József, a kiváló író és költő, Pröhle Vilmos, a zseniális tudós, Popini, finn filológus, a Bessenyei kör titkára. A Bessenyei-kör már akkor igen intenzív tevékenységet fejtett ki. A legjelesebb írók, énekes zeneművészek léptek föl az estélyein. Ott hallottam először Meyer Stefit, Moshammert, Hubayt, Herczeg Ferencet. Herczeg Ferentől valami elbeszélésfélét vártam, de ő ahelyett »apró igazságokat«

olvasott fel. Annyira figyeltem a szavaira, hogy még nagyobbára most is emlékszem arra, amit felolvastott, így a következő »igazságok« maradtak meg tőle a memóriámban:

»Ha macskák közzé mégy, akkor nagyon hálás dolog az oroszlán-macska rokonságról beszélni, de ha oroszlánok közzé vetődöl, jobb erről a kérdésről hallgatni.

»Aki engem szeret, az követ« — monda a leány és ment az oltár felé, senki sem követte. »Aki engem szeret, az követ« — monda a leány és ment a posvány felé és százan, meg százan követték.

»Aki nem tud arabusul, az ne beszéljen arabusul«, így szól a közmondás. »Aki nem tud arabusul, az parasztok között még lehet jeles orientalista«. Így hangzik az újabb közmondás.

Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel. Mondta a régi magyar vitéz. Ha rövid a hangod, toldd meg egy ballépéssel. Mondja a primadonna.

Én magam is tartottam néhány fölolvasást. Így a kereskedő ifjak körében egyszer egy március 15-iki beszédet, aztán ugyanott egyet »Kereskedelem és vallás« címmel.

A »Szabolcs« és »Nyírvidék« című helyi lapoknak munkatársa voltam. Különösen az előbbiben jelent meg tőlem számos társadalmi, szépirodalmi cikk. Egyebekben még kerestem önmagamat. De már éreztem a modern rabbinak sajtóságos helyzetét, aki egy sphinx önmaga előtt és a hívek előtt is, amint Wilde mondja; egy sphinx rejtély nélkül. Akitől a zsidó hívek maguk sem tudják, hogy mit követeljenek, de ő maga sem tudja, hogy mit csináljon. Legyen szónok, mint Demosthenes, külső megjelenése, mint Adonis,

tudós, mint Majmonides, gazdag, mint Krózus. Valóságos, mint a Chaszam Szófér. Szerény, mint Mózes. Diplomata, mint Bethlen. Hazafi, mint Deák Ferenc. Elegáns, mint a welszi herceg. És ha ez mind megvan benne, ha egy egész emberi élet az Eszme szolgálatában morzsolódott fel, még akkor sem mondhatja, hogy no »megfizettem, mind, mivel csak tartozám«. Kerestem önmagamat. Nem annyiban, mintha idegen befolyásoktól kellett volna felszabadítanom egyéniségemet. Hanem kerestem az utat, amelyen haladva a zsidóság sorsának fellendítéséhez hozzájárulhattam volna. Lassankint azonban rájöttem, hogy mindenki azt szerette volna, ha az ő képét veszem fel magamra és az ő szájaíze szerint alakítom át működésemet. Kerestem önmagamat és mondhatom, hogy még most sem találtam meg. A *gnóthi seauton* nem oly egyszerű dolog, amint azt mi képzeljük. Egyébként a zsidó hitközségek mindegyike egy külön kis birodalmat képez, nem érzi át a közösséget az egyetemes zsidósággal, mintha egy egész világ választaná el az egymáshoz térben a legközelebb levőket is egymástól. Nem tud kialakulni egy egységes, egészséges közszellem közöttünk. Az én teóriám az, hogy az orthodoxok és neológok elkülönödése egymástól nagy tragédiája a zsidóságnak, mert ha együtt lennének, a ceremoniális kultusz és a zsidó tudományok iránti érdeklődés tekintetében is emelkednék a zsidóság nívója, de a zsidó jövőnek a perspektívái is határozottabb jelleget ölnének.

Bizonyos oldalakról felmerült félénk formában az ajánlat, hogy házasság útján a főrabbi állás elnyerése nem volna számomra lehetetlen. De ezeket az ajánlatokat szerényen elhárítottam magamtól. Nem

voltam barátja a *tu felix Austria* nube-féle elméleteknek. Tehát nyugodtan, bár némi rezignációval néztem az eljövendő történések elé. Ott laktam az akkori Iskola-utca 3. szám alatt az emeleten *Wasermann* Sámuelnél, egy becsületes, jóra való kereskedőnél. A ház egy özvegy asszonyé, Czireknée volt, aki egyetlen fiát követte az öngyilkosságba. Volt a házban egy temetkezési üzlet. Nahát akkori hangulatommal éppen quadrált az üzlet komor érzelmeket ébresztő raktára. Meg is írtam ezt a » Szabolcs «-ba egy Borongó strófák c. versben:

Fönt az emeleten lakom
És valamennyi ablakom
Odanyílik az uccára,
Ahol pezsg az élet árja.

Közvetlen ablakom alatt
Egy üzlet dús hasznot arat,
Gazdája csak akkor éled,
Hogyha más már semmivé lett.

Mert amit itt csomagolnak,
Mindenkinek kell maholnap.
Koporsó s halottas párna,
Ki az, kire ez ne várna.

Igen gyakran álldogál itt
Szekér, mely koporsót szállít.
Előtte két gebe nyerít,
Fájdalmas Memento morit.

Nézlek, te sötét szemfödél,
Amint lenget az őszi szél.
Halottal szállsz sírverembe,
Enyészettel szemtől-szembe.

Jól kel a halottas kellék,
A gazda zsebei telvék,

Megvan a kenyere, sója,
Ki a halál szállítója.

Engem ám ez se érdekel,
Üldöz a Sors este, reggel,
Az Idő, a múlt és jelen
Csalfa játékot űz velem.

Elmondhatom én is bátran,
Amit hajdan egy sorstársam
Mondott maró szatírával,
Mert úgy rám, mint őreá vall:

Hogyha egy üzletem lenne
S koporsót árulnék benne,
Hasztalan nyitnám boltom ki,
Nem halna meg nálunk senki.

Nagy baj az, hogy az ember soha sincs megelégedve a helyzetével. Visszakalandozva a multak sűrű ködébe, látom, hogy milyen boldog lehettem volna, milyen megelégedettséget kellett volna éreznem akkor és nem ilyen nebach-pónem klapanciákat zengedezni. Dehát igaza van a költőnek: »A boldogsághoz nem elég csak a jelen«. Az ember rágódik a múlton és aggódik a jövő miatt. Így aztán Ábrahám ibn Ezrával tartunk, aki amilyen nagy filozófus volt, annyira panaszos pesszimistának mutatta magát az Élet barátságatlanságával szemben. Így őreá célzok versemben, mert neki tulajdonítják azt a megjegyzést, hogy ha halottas ruhákkal kereskednék, akkor sohasem halna meg senki. Ha pedig gyertyaüzlete volna, akkor sohasem áldoznák le a nap. Azonkívül egy versében azon kesereg, hogy ha egy Mecénáshoz megy, ott az inas azzal fogadja, hogy jöjjön holnap, mert a gazdája most kilovagolt. Másnap meg azért nem juthat a színe elé, mert alszik.

Erre felkiált a szegény tudós: *Pâam rauchév, páam sauchév o,j lau leódom, seén lau kauchov:*

Egyszer hever ágyán,
Máskor lovon száguld,
Jaj, kinek csillaga
Fellegek alá bújt.

Valahogy úgy voltam, hogy azt hittem, ügyeimnek, hivatásom előírta agendáimnak elintézésével eleget tettem a követelményeknek. Vártam, hogy a nép, az istenadta nép ezt elismerésével övezi. Mert valóságos tragédiának tekintetem volna, hogy egész életemet a *mundus vult decipi, ergo decipiatur* elvéből fakadó folytonos megtagadása az énemnek, minden embernek úgyszólván külön kezelése és az egyéni érvényesülésem szekere elé való fogására irányuló törekvés határozta volna meg. De az asszimilációval járó befelé való individualizmus, a szerencsétlen megalomania azt kívánja, hogy a zsidó pap mindenkivel szemben kothurnusban járjon, csak övele szemben legyen puszipajtás. Dehát igaza van bizonyára annak a zsidó közmondásnak, hogy ha hárman mondják, hogy meghaltál, akkor szerezzél be magadnak tachrichemet (halottas ruhákat.)

A zsidó tanítóknak őszinte jóakarójuk voltam. Ha kellett, helyettesíttem is őket. Kohn Izsák nevű tanítónak anyagi ügyeit rendeztem, bensőséggel örültem Fábián Ferenc vallásosságának. Halász Mórnak, a javíthatatlan vén bohémnak szeretettel igazítottam el apró baklövéseit. Egyszer a hitközségi elnökkel némi kontroverziája támadt. Ugyanis a hitközségi elnök úr egy társaságban mindenkivel kezét fogott, csak övele nem. Erre Halász egy illetlen megjegyzést tett a nagy sértés miatt, amelyben a tőle vissza-

húzódó kezet egészségügyi requizitumnak minősítette, amiből aztán nagy *crimen laesae* támadt, de az én közbenjárásomra a dolog elsimult. Bónis Menyhérttel együtt jártam gyűjteni a tél kezdetén a szegény iskolásgyermek felruházására, ami ugyan elég kellemetlen foglalkozás volt, de akkor még az ilyesmit egy kis élménynek tekintettem és csodálkoztam a szegény gyermekek szülein, ha a csemetjüknek ajándékozott ruha minőségével nem lévén megelégedve, azt a botosoknak visszadobálták, akikről az összegyűjtött pénzen vásárolták. Ilyen anomáliák elhárítása végett akartunk egy gyermekfelruházó zsidó leányegyesületet létesíteni Dr. Springer Géza iskolaszéki elnökkel. Már teljesen nyélbeütöttük az előkészületeket az új egyesület megszervezésére. Napokat töltöttem Springernél az alapszabályok kidolgozásával, de Nyíregyházáról való távozásom után az egész ügy akkoriban elaludt.

A két tanítónő, Halászné Schön Irma és Kohnné Fried Irén sikkes két hölgy volt anno dazumal, amit most már unokáik előtt is igazolhatok. Halászné, ha jól emlékezem, még jól forgatta nemcsak a nyelvét, hanem a tollat is és mindketten jó tanítónőknek voltak elismerve. Általában jól meg lehetett velük férni, ha nem próbálta valaki velük szemben a fölötte hatóság fölényét gyakorolni. Hogy milyen filantrop magatartást reveláltam irántuk, élénken illusztrálja az a tény, hogy Halásznak egy beteg fiát, már csabai főrabbi koromban nagy közvetett protekciók igénybe vételével elhelyeztem a gyulai Józsefszanaszatóriumban. A vizsgákon érdekesnek találtam, hogy némelyik szülő maga vásárolt könyvet, odaadta a tanítónak azzal, hogy azt mint jutalomkönyvet adja

oda az ő drágalátos süvölvényének. Ez meglehetősen patriarkális jelenség volt és bizonyára ma már nem dívik az iskola életében, de az élet iskolájában annál inkább. Halászné és Kohnné különben legyenek megemlítve kellemes emlék gyanánt még azon jeles tulajdonságukért is, hogy ha az egyház világi potentáitól a nagyzási mánia nyers megnyilvánulásai által némi bántódásokban részesültem, ők meleg együttérzésüknek adták tanújelét és velem együtt szórták a kritika villámló megjegyzéseit a despota-hajlamu zsidó nagyság ellen. A gimnáziumi zsidó tanulóknak nemcsak vallástanárjuk voltam, hanem sok esetben közbe is jártam az érdekükben a világi tanároknál. Megtörtént, hogy egy VII. osztályos tanulómát Porubszky tanár a magyarból bukásra Ítélte. A fiúnak apja megkért, hogy szóljak a tanár urnák. Én az iskola egyik termében kértem meg, hogy engedje át azt a zsidó diákot. Ő nem engedett. Én az írás szavaival nem tágítottam: »nem bocsátalak el, csak ha megáldottál«. Ő menekült előlem egy másik terembe. Én utána teremről-teremre, mint a zsidók küldöttsége egyszer Caius Caligulánál és nem pihentem, nem nyugodtam, nem hagytam abba addig, míg ki nem mondotta a tanár a boldogító igent. Ez ugyan talán csak egy jelentéktelen epizód, de mutatja, hogy becsületesen és őszintén fogtam fel a dolgomat, hivatásomat, hogy nem a saját magam ügyes adminisztrátora, hanem Isten szolgálja és népem védnöke akartam lenni. Egy év. lelkész barátom felesége a polgári leányiskolában megüresedett tanári állásra pályázott. Hogy szavazatommal a városi iskolaszékben támogassam, nyári szabadságomat direktre az ő kedvéért megszakítva utaztam vissza. Egy nő

hivatalnok előbbrejutása végett magánúton akart érettségizni és tolakodó gesztusokkal jött hozzám érdeklődni a vallástani anyag iránt. Nem mulasztotta el dicsekedni héber tudásával és vallásos házból való származottságával. Én a legminimálisabb anyagot jelöltem ki neki a vizsgára és még könyvet is kölcsönöztem neki. A vizsga előtt mérhetetlen azeszpónomsággal jelenti, hogy még azt a legszűkebbre szabott penzumot sem tanulta meg. Erre azt mondtam, hogy ezért a lustaságáért meg kellene őt buktatnom, de családos mivolta miatt futni engedem, miután az imakönyv egy-két részletét elmotyogta. Ő aztán, amikor visszahozta a lakásomra a könyvet, kijelentette, hogy többé nem hallgatja meg a prédikációimat, mert azt mondtam neki, hogy lusta. Erre a rút hálátlanságra szó nélkül ki kellett volna őt dobnom, de egészen kedélyesen fogva fel a dolgot, azt mondtam neki, hogy jó, miután többé élőszóval nem akar a templomban meghallgatni, hát itt van egy kinyomtatott prédikációm, hogy legalább olvashassa a beszédemet. Ellenben a latin pótvizsgáján ott voltam és majdnem az összes kérdésekre a választ hal-kan odasúgtam neki, úgy hogy nekem köszönhette az átjövetelét. Megszégyenülten kullogott utánam azután az ipse, hogy köszönetei mondjon és bocsánatot kérjen.

Közben a hitközségi tanács mindjobban ke-reste a »nagy papot«, itt is tapogatózott, ott is kutatott, megindultak a találgatások, ajánlgatások, szóval igazán elemében volt a nép. Előléptek a hiva-tásos hangulatcsinálók, érdekeltségek reprezentánsai, akiknek a választási kampány izgalmai képezik az élet szépségét. A hitközség akkori érdemes elnöke

nem mulasztotta el a jelenlétemben elsorolni, hogy mely nagystílű rabbinusokkal tárgyal szerződötetés céljából. Én jó arcot vágtam a rosszakaratú játékhoz, hiszen igazán kegyetlenség volt a dolog, tisztára csak egyéni hiúság, hogy ne mondjam herosztratesi dicsvágy fűtötte őket, hogy azt mondhassák, hogy no az én uralkodásom alatt épült fel az új gaonátus, vagy ilyesféle ambíció lebegett előttük. Mert hiszen a rituális kérdésekre nézve a gasztronomikus vallásosság és a konzervatizmus számára ott volt Friedmann Vilmos. De hát nem tud mindenki felemelkedni az Eötvös gondolkodásának ormaira: »Ne higyj olyan gondolatban, amelynek szíved ellentmond«. Továbbá nem hatotta át őket az a világnézet, hogy a legszebb cél is veszít az értékéből és teljesen elhomályosul, ha azt csak másokkal szembeni igazságtalanság árán tudom elérni. Meg kell jegyezmem, hogy a vezetőférfiak jelentékeny része ugyanezt a felfogást vallotta. Mindenesetre a békesség kedvéért Balassagyarmaton pályáztam az orth. hitközség hitszónoki állására. Meg is hívtak egy téli szombatpra próbaszónoklatot tartani. El is mentem, jöttem, beszéltem, győztem. Ugyanis egyhangúlag meg lettem választva. Ez történt 1907-ben. Az akkori hitk. elnök Kiss Jakab, a hitk. jegyző *Lővinger* volt Balassagyarmaton. A prédikációról a jegyző azt mesélte a feleségének, (b. e. Bein Károly szemináriumi tanár húga volt) hogy még ilyen szentbeszéd nem hangzott el a gyarmati hires zsinagóga falai között. De érettebb megfontolás után beláttam, hogy ezt az állást semmiképpen sem foglalhatom el. Szentül meg voltam győződve, hogy amíg én ott vagyok, addig más rabbi nem lesz Nyíregyházán megválasztva. Közben megírtam a

Chevra Kadisa 50 éves történetét három hét alatt a Szentegylet megbízásából és egymagam rendeztem a Chevra 50 éves jubileumát. Tehát a történelmi adatok után kutattam, írtam, a jubileumon (1907. Zajin adarján) tartottam a templomban az ünnepi beszédet, az egyik szónoknak is megcsináltam a beszédjét, kieszközöltem, hogy a chevra-lakoma arra a szegény zsidóra bizassék, akinél én étkeztem, megszerkesztettem a meghívó szövegét és az ünnepély lefolyásáról referádát írtam a » Szabolcs «-ba. Eszembe jutott szegény Hazaffy Verái János, a »haza vándor dalnoka«, aki költői termékei, az u. n. megrovási kalandok alá rendesen odanyomatta: »írtam mér-gemben«. Én is annyi mindent elintéztem egy szuszra, holott nem volt valami emelkedett a hangulatom. Hátha még jókedvű és vidám lettem volna. A chevra-szüde is fenomenálisan sikerült. Étél-ital kevés volt ugyan, de sok tósztt hangzott el. Azt talán már említettem, hogy a szabolcsiak szeretnek, amint mondani szokás felszólalni. Egy öreg bácsi egy kissé ünneprontóan azt hánytorgatta fel asztali beszédében, hogy a szegény halottat kevesen kísérik a temetőbe, de ettől megvonták a szót. Igaz is, tudhatta volna bölcseink tételét: *Óni chósuv kamesz*. Hogy a szegény már életében is halottszámba megy és nincs hozzászokva a nagy kísérethez, ami a legkevésbé fáj neki életében is, hát még igazi halottaiban. De különben ez olyan általános jelenség mindenütt, hogy ezen már nem lehet segíteni. Nagyon találó erre nézve az a szokás, ami akkoriban divatozott, nem tudom, hogy még most is megvan-e ez Nyíregyházán. Az összes elemi iskolák egyszerre rendezték a majálist a Sóstón. Előző nap muzsikával, dobszóval

bejárták az egész várost, amelynek minden számottevő polgáránál tisztelegtek, maga a meghívás e rövid szavakból állott: *Ha az idő kedvez, a majális meglesz.* De milyen mély filozófia rejlik e pár szóban. Kedvező idők, szép napsugár, szerencsés körülmények között az Élet is egy nagy majális, e,gy sikerült népes mulatság. De ha sorsod balra fordul, egyedül maradsz az életben és a halálban is. A chevra-lakoma olyan testvéries egybeforrás jegyében zajlott le, amilyent ritkán lehet tapasztalni. A vig kedélyre vonatkozólag jellemző, hogy az öreg *Friedlieber* Sámuel a chevra 80 éves elnöke magyar népdalokat énekelt, amidőn unokái hajnaltájban hazavezették.

Úgy húsvét táján 1907-ben megindult a próbaszónoklatok sorozata. Amíg ott voltam, összesen öten mutatkoztak be. Négynek a beszédjét meghallgattam, egynél szabadságon voltam. Amidőn visszaérkeztem, én mondtam a rendes újholdhirdető szombati prédikációmát. A beszéd befejezte után feljött hozzám *Fried* Salamon az akkori templomgondnok és e szavakkal gratulált: »Doktor úr, látja, a tisztességes konkurrencia nem árt. Az ön beszédje az összes elhangzott próbaszónoklatokat messze túlszárnyalja«. Valószínűleg közrejátszott e hízelgő nyilatkozatában némi rachmónesz, némi emberséges érzés is és ámbár meglehetősen elfásult voltam, a Gabbának e kritikáját mégis a templomjáró közönség közhangulatának tolmácsa gyanánt lehetett felfognom. Ennél a szónoklatomnál ott volt Pröhle Vilmos is, akivel igen jó barátságban voltam akkoriban és ő is nagy elismeréssel bírálta meg a beszédemet, amelyet mintegy a szónoki verseny végső hulláma gyanánt

mondottam. Pröhle, akiről már előbb is tettem említést, egy porosz származású, zseniális tudós volt és mint ilyentől természetesnek tartottuk, hogy politikailag liberálisan érez a zsidók iránt, mert különben erős negyvennyolcas volt. És valóban, minthogy egy kimagasló tudós, egy filológus és linguista volt, amellet egy Schöngest, egy kitűnő tollú író és jeles szónok, mint igazi bölcs, jó és igazságos embernek látszott. Annál csodálatosabb volt tehát, hogy e kitűnő férfiú az ébredő magyarok keletkezésekor az ébredők alelnöke lett Pesten és mint ilyen, a zsidóság ellen fordult, igazolván az aforizmát: »Óvakodjál a barátaidtól«. Mint már jeleztem, a többi gimnáziumi tanárokkal is rendkívül bensőséges viszonyt tartottam fenn. Latin, görög órákon, ha kellett, helyettesítettem őket és ők is igyekeztek előmozdítani az én ügyeimet. Leffler igazgató átírt a hitközséghez, hogy a magántanulók vizsgájáért járó díjamat emelje föl. Amikor pedig a hitközség rá akarta tenni a kezét a polgári leányiskolában végzett vallástani-tásért a várostól adott jutalomdíjamba, úgy a polgári leányiskola tanári kara, mint a városi iskolaszék is mellém állott, amíg a hitközség is kénytelen volt elismerni, hogy az engem illet. Ezt nem annyira a hitközség csinálta, mint az ő titkárai, akik — dicséret a kivételeknek — nagyobbára a rabbinak, pláne a modern rabbinak a *misznaggédjai* és azt hiszik, hogy a világi vezetőség kegyeit úgy tudják maguknak biztosítani, ha a rendesen ügyis anyagi gondokkal küzdő rabbinak a kenyereből egy darabot letörve boldogítják a hitközséget. Különben úgy látszik, hogy én már mint becsületes adós fogom gyakor *das Zeitliche segnen*. Úgy vagyok vele, mint

az egyszeri zsidó kofa, a Malke néni, aki szomorúan panaszolja, hogy mindig ráfizet az üzletére. Citromon 10 pengőt vesztett, narancson 20 pengőt, dinnyén harminc pengő károm van. Ha mindig ráfizet, Malke néni, miért nem hagyja abba az üzletet — kérdik tőle. Akkor miből éljek, fiacskám — kérdi a matuzsalemina. Én is mindig ráfizetek a hivatalomra és mégis valahogy belőle élek. A nagy és gazdag tagokat számláló hitközség fizetés, honoráriumok dolgában bizony csak ritka esetben emelkedett velem szemben a munificencia magaslatára, így a Chevra Kadisa a történet megírásáért 300 békebeli korona tiszteletdíjat szavazott meg, néhány esküvő és temetés alkalmával is csurrant-cseppent némi anyagi elismerés. Egy nagy és előkelő család feje Pesren meghalván, hazaszállított és Nyíregyházán temettetett el. Az egész város és megye megjelent felekezeti különbség nélkül a végtisztességen. A gyászbeszédem nagyon jó lehetett, mert még Halász, a kíméletlen kritikus is meg volt vele elégedve. *Salchéni, ki ólöh hasóchar* volt a vezérigém. Bocsáss el engem, ime felderengett már a hajnal. Úgy adtam elő, mintha a halott mondaná, hogy t. i. élete egy befejezett egésznek képezett, amit a közvélemény a sírnál elismer és reá igen szép világot vet élete művének és tartalmának a szemlélete, tehát nyugodtan távozhatik, mert számára a sir homályából az örökkévalóság hajnala sugárzik. Az esetet nekem a rokonság egyik tagja, Dr. Fiegmann Sándor orvos jelentette és ő szolgáltatta a beszédre vonatkozólag a szükséges tudnivalókat. A gajász szer-tartás után Fiegmann doktor gratulál, hogy nagyon sikerült a nekrológ. Én úgy forogtam a kérdést,

hogy ha szónoki babért arattam, úgy azt neki köszönhetem, mert hiszen ő szolgáltatta az anyagot »Bocsánat, nem én kezeltem«, volt a szellemes válasz. Néha megbíztak egyes szülők, hogy fiaikat barmicvóra előkészítem. Így Edelstein Lulut, egy roppant szép kis fiút kellett a barmicvóra tanítanom, az apja volt akkoriban a leghíresebb ügyvéd, anyja pedig a legszebb asszony *bajómém hóhém*, nohát talán még ifj. Groákné volt hozzá fogható. Ki tudja, hogy hol vannak ők és hogy megvan-e a szépségük. Hát ilyen kimondott beautékon kívül még igen sok csinos és bájos nő volt a zsidóságban, de azok már a múltak távlatán keresztül nézve egy nagy szépséggé, a bájoság összfogalmává differenciálódva tűnnek föl előttem. De ha igaz a bölcs király szava: *Issóh jirasz Adonáj hi tiszhallol*, hogy az istenfélő asszony érdemli meg a legnagyobb dicséretet, úgy elmondhatom egy hölgyről, egy fiatal, önmagában is csinos zsidónőről, hogy minden dicséretet megérdemel. Már a nevére sem emlékszem, csak azt tudom, hogy fiatal úriasszony volt és igazi *gamilüt*, *cheszed* vágyódásaitól vonzatva elment minden halottasházhoz, ahol nő volt a halott és aktív módon irányítólag részt vett a *taharó* munkájában, merő áhítatból, csupa vallásosságból és szent pietásból. Itt nemcsak az asszony volt szép, hanem úgy tűnt fel nekem, mintha szent glória képződött volna a feje körül, amint őt egy ilyen esetnél (bold. Lichtmann Dezsőné holtteste körüli kegyes tevékenység-nél) munkában láttam. Az ajtóban állott, ahol a halottmosdatást végezték és diktálta tragikus és mégis nyugtató komolysággal az előirt imádságokat. Ez a látvány engem is megdöbbsentett és mindig emléke-

zetemben marad. A nyíregyházi működésemről most már a letűnt idők homályán keresztül magamról is, objektíven mondva ítéletet, magam is kérdezhetem, hogy hivatásomat, kötelességemet teljesítettem-e és a kötelesség fogalmától eltekintve és azon túlszárnyalva valami érdemszámba menő tevékenység is kimutatható-e bennem a hitélet előmozdítása szempontjából. A gólusz ideológiája szerint érdemszámba mindig csak az lett sorozva, ha valaki az elnyomott zsidóság sorsán enyhített vagy a nemzsidók és a zsidók közötti jóbarátságot előmozdította, avagy híveivel úgynevezett társadalmi érintkezést tartott fenn, ebből a szempontból ítélve meg a dolgot, mind a három kategória dolgában sikeresen fáradoztam, ámbár én nem ezt tekintem a legfontosabb teendőmnek. Nekem legszebb eredményt jelentette volna az, ha az egyházi életben maradandó intézményeket létesíthettem volna. Így bevezettem az állandó ifjúsági szombati istentiszteletet prédikációval és énekkel egybekötve. Agitáltam a talmudtóra érdekében. Ugyanis volt ott egy Dr. Rothenburg Mór nevű zsidó tudós, egy kesernyés öreg, akiről nem tudom, hogy a doktorátusa valóban létezett-e, de tudománya igen nagy volt. Nem tudom, hogy nem volt-e késői leszármazottja az ensisheimi fogoly rabbinak, csak tudós volt. Tudott héberül, franciául, arabul, németül, vagy amit akartak. Amikor jöttem, már ott találtam és egy kis talmudtórája volt a zsidó iskolában. Én nagyban agitáltam mellette, de úgy látszik a tanító személye nem volt nagyon acceptábilis az emberek szemében. A maga kesernyés, elégedetlen modorával nem tudta megnyerni az embereket. Úgy hogy tathitványainak serege (mely csak elemi iskolásokból

rekrutálódott) folyton apadt. Én többször elmentem az órájára és érdeklődtem a tanulmányok menete iránt. Beszéltem az érdekében másokkal, de hiába. Míg egy szép napon azt mondta nekem a bold. Bonis Menyhért ig.-tanító, hogy e szegény ember nyomorog. Ha kapna egy bizonyos összeget, akkor elmenne valahová melegebb tájakra, ahol megélhetne. En erre azt feleltem, hog/ ez az eljárás nagyon emlékeztet arra az esetre, amikor egy gazdag ember így szólt: »Dobjátok ki azt a szegény embert, mert meghasad a szívem«, de minthogy állítólag maga is így akarta, gondoltam, volenti non fit iniuria, tehát elindultam Bónissal az előirt relative tekintélyes összeget összegyűjteni. Első utunk Klár Gusztávhoz vezetett, aki egy nagyúri gesztussal az egész kívánt összeget egymaga kiguberálta. A pénzt elvittük Rothenburg bácsihoz, aki a lakásán fogadott ben* nünket. Itt a pénzt ünnepies beszédben átnyújtottuk és sajnálkozásunkat fejeztük ki távozása fölött. Ő meghatva mondott köszönetet és kijelentette, hogy a szeretetnek és ragaszkodásnak ilyen szép dokumentálásától megindulva nem fog megindulni, hanem itt marad, ahol neki missziója van a zsidó-kultúra terjesztése mezején. Egy kissé megrökönyödve ugyan, de mégis jó arcot vágva a kegyetlen játékhoz, fogadtuk az ennunciációt.

A Talmudtóra tehát tovább vegetált. De hogy nemcsak énbennem rejlett az anomáliának gyökere, hanem a viszonyokban is, azt döntően bizonyítja az a jelenség, hogy a jelenleg már 20 év óta ott működő főrabbi, aki egy egy egészen új korszakot inaugurált és egységes szellemet plántált el a hitközségben és akinek tagadhatatlan érdemei vannak az országos hit-

oktatás körül, mégis a legutolsó ottani elemi iskolai értesítőjében panaszkodik afölött, hogy a középiskolai Talmudtórát még nem tudta megteremteni. Az én nevemhez fűződik továbbá a modern prédikáció rendszeresítése a templomban, amiben ugyancsak az előjáróság kérelmének tettem eleget, de ami a konzervatívék körében is szívesen hallgatott volt. Csak egyszer volt némi tüntetés és lázongás ellenem, amidőn t. i. a főrabbi halála után az előjáróság azzal bizott meg, hogy Roshasónó első napján a Sóferfuvás előtt templomi beszédet tartsak, amivel bizonyos körök elégedetlenkedtek és izgatásuknak az volt az eredménye, hogy éppen valami túlmodernséget látva, egy csoport hangos lármával igyekezett ezt megakasztani. Nem mondom, hogy a dolog valami kellemes volt, hogy valami felemelő érzés támadt bennem ennek a hallatára, de a beszédet végig mondtam a csoportnak zajongása közben is. Ebből is megtetszik, hogy nem a legháládatosabb foglalkozás a rabbipálya, ámbátor ha az előjáróság nem bizott volna meg a beszéd tartásával, akkor se változott volna meg a világ teleologikus rendje. Evvel én is úgy vagyok, mint ahogy Kiss Arnold beszéli el az anekdotát a két rabbisági ülnökről, akik a francia-német háború idején valahol Munkácson egy vallásos lakomán vettek részt. Az étkezés előtti mosakodáshoz indulva az egyik roppantul sóhajtozott és nyögött. A másik kérdi, hogy mi baja. Mire ez válaszolja; »Ich hab' gelesen, dass die Franzosen bei Gravelotte eine fürchterliche Niederlage erlitten haben. Ich habe grojss' Rachmónes mit den armen Franzosen«. A barátja erre így vigasztalja: »Und daraus machen sie sich a Schiverelev, thun sie so, wie ich. Ich halt

mit de Deutsche und ich hob' e Szimche«. Ha theóriában a győztesekkel tarthatna mindig az ember, akkor valóban igazolt optimizmussal róhatna az Élet útjait. De az Eszmének rendesen csak mártírjai vannak, akik nem azt lesik, hogy merre billen a hadiszerecs mérege, hanem egyedül küzdenek és ha kell, a bukástól sem hökkennek vissza.

Egyebekben ami kötelességet rám róttak, azt buzgón teljesítettem. A vallástanítás terén a lehetőség szerint sikereket is értem el. Nem volt ugyan céлом sohasem a terrorisztikus nagyképűsködés a tanításban és nem tudtam sohasem magamat előtérbe tolni, hogy magamat nélkülözhetetlennek ismertessem el, mégis zökkenés nélkül intéztem a vallástanítás fárasztó és hálátlan munkáját. Az elemi iskola fejlesztése tulajdonképpen hatáskörömön túlmanra esett, azonban itt is — dacára az itt talált tanítók részéről tapasztalt averzióknak a kormányoztatás ellen és dacára annak, hogy mindegyikükkel fölényeskedés nélküli barátságos érintkezést tartottam fenn, mégis kétségkívül észrevehető volt érdeklődésem hatása. Fizetésem csekélysége és ellátásom drágasága már Nyíregyházán bizonyos bankkölcsonokkal való operálásra kényszerítettek, vagy előlegek felvételére. Így havi 200 korona fizetés mellett csak élelmezésem és lakásom 120 koronába kerül, ami megmaradt, az igazán kevés volt ruházatra, könyvekre és régebbi kölcsönök törlesztésére. Amint már megjegyeztem, u. n. nebenemolumentum inkább csak papiroson volt, mint a valóságban, vagy amint egy a hitközséghez intézett beadványomban a stoláris jövedelmeket illetőleg Kálmán király szavait idéztem: *de strigis quae non sunt, nulla fiat mentio*. Sőt még sok esetben igazán

szerényen csergedező vérszegény saját pénztárából kellett másokat nagyobb, legalább relative nagyobb segélyben részesítenem. Valahogy igazuk van bölcseinknek, amidőn azt mondják, hogy a fogoly nem tudja magát a börtönéből kiszabadítani. Nálam ez a tétel testet öltött. Mindig csak másokon kellett segíteni. Igazán a szegénység segített a nyomorúságon. Átutazó szegények, vándorló tudósok, kántorok, szónokok mind fölkerestek, hogy érdekükben eljárjak, gyűjtssek, énekelőadásra, szónoklatra engedélyt eszközöljek ki. Egy Katz Chajjim nevű orosz zsidó népszónokra különösen emlékezem, aki már akkor a cionista eszmék propagátora gyanánt vetődött el Nyíregyházára is, ahol közbenjárásomra a zsidó iskolában vallásos előadást tartott. A beszéde viharos tetszést aratott. Új hangnemet ütött meg, amelyből habár burkoltan is, a zsidóság reneszánszának, a cionizmusnak a gondolata csendült ki. Természetesen a dolog anyagi részének az előteremtése rám hárult. Elvezettem többek között a hitközségi elnökhöz is, aki egy orvos volt. Itt megjegyezte a pártfogoltam, hogy Majmonides is orvos volt, még pedig Szaladin udvari orvosa. Amidőn naponkint a szultántól hazaérkezett, otthon a lakása előtt a betegek sorfala várta reménykedve. A bölcs rabbi csak ránézett — a monda szerint — a betegre és nemcsak hogy a betegségét felismerte, hanem a diagnózis és a therapia nála villámgyorsan követte egymást és máris elővette a zsebéből a megfelelő orvosságot és oda nyújtotta a betegnek. Egyszer egy pernahajder lézengő koldus, aki makkegészséges volt, szintén oda állt a sorba és ilyformán zavarba akarta ejteni Majmonidest. Ámde ez túljárt az eszén és amidőn

megpillantotta a csavargót, kivett egy aranyat a saját zsebéből és így szólt: »Nesze, ez a te orvosságod«. A kis anekdota nagyon tetszett a hitközségi elnök urnák és megajándékozta a vándorló prédikátort 10 koronával a hitközség pénztárából. Az emiutt *Katz Chajjim* azután mindenütt fölkeresett, ahová Nyíregyházáról engem a szél sodort. Nohát az ember igazán örül, ha azok hűségesek maradnak hozzá, akikkel szívességet tett. Mert még ezek se mindig tartanak ki az ember mellett. Szádi Gulisztánjában olvasom, hogy valaki azon morfondírozik, hogy miként szabadulhatna meg kellemetlen látogatóitól. Mi sem egyszerűbb ennél — hangzik a jó tanács — az egyiknek te adj kölcsön, a másiktól pedig te kérj kölcsön pénzt. Ne félj, egyik sem fog többé nálad alkalmatlankodni. Sajnos, akiktől én kértem, azoktól kaptam is kölcsönt, de ezek igazán sohasem hagytak el, hanem elkísérnek egészen a Nirvána ambitusáig, míg akikkel én tettem szívességet, oszoltak és magamra hagytak a viszonzás kívánatosságának évadján. Mindegy, *Katz Chajjim* kitartott mellettem és ahová bolygó lábam eljutott, ő is meglátogatott.

Az 1907. év nyara közelgett az idő szárnyán felém, ami meghozta számomra a fordulatot és változást. Már látszott, hogy a végzet markolássza a kezemet, hogy mint Lucifer Ádámot, vezessen tovább, tovább. De még maradjunk egy kissé Nyíregyházán, ürítsünk a kétség ürömpoharából és ugyanakkor vessünk egy kacér pillantást a reménység felé is. Kétség és remény, micsoda mondvacsinált fogalmak, amelyek valóban csak vaticináció post eventum gyanánt állhatják meg a helyüket. Mert csak utólag derül ki minden a dolgok végén, amidőn már

a történések a maguk igazi valóságukban megvilágítva megmutatják, hogy a kétségek nem váltak-e javunkra és reménykedésünk álma nem hozott-e számunkra szívettépő csalódást. Tanulmányaim közben, amidőn forgattam a Midrás lapjait, megkapta figyelmemet, amidőn Mózes könyörög Istenhez, hogy kegyelmezzen meg a népnek, mely az aranyborjut imádvá körültáncolta. A Midras szerint sajtáságos érvet használt Mózes. Nem próbálta szépíteni a nép bűnét, hanem az aranyborjúnak mint vetélytársnak veszélytelenségét próbálta plauzibilissé tenni. Holott ez csak szépen volt kigondolva, de a valóságban az anyag valóban győz az eszmény fölött, legalább, ahogy azt a mi homályos ködbevesző perspektívánk felénk tükrözteti.

Még június 8-án egy nagy ünnepséget rendeztünk a koronázás 40 éves jubileumán. A templomban megjelent a Nyíregyházán állomásozó huszárezred tisztikara, no meg a városi, megyei notabilitások és fejtegettem nekik az évforduló jelentőségét e textus alapján: »Szeretet és hűség őrzik a királyt és a szeretetre támasztja a trónját«. (Példabeszédek.) A rangban legidősebb tiszt a prédikáció után elismerését és köszönetét fejezte ki, mert beszédemben annak a gondolatnak a tolmácsolását értette meg, hogy a katonaság szeretete és hűsége a trónnak legszilárdabb támasza. Akkori 48-as és függetlenségi érzelmű híveim közül többen pedig úgy értelmezték a szónoklatomat, hogy abból a népnek a szabadságból származó szeretete, mint a trónnak legizmosabb védőbástyája volt aposztrofálva. Én magam pedig leginkább azt kívántam kihangsúlyozni, hogy az uralomnak, a kormányzatnak a nép minden rétege, min-

den fajtája iránt egyenlően érvényesülő szeretete és hűsége képezi az uralkodónak erősségét. Ezekben a felfogásokban szépen dokumentálódott az az igazság, hogy az egész élet egy nagy biblia, amelyhez mindenkinnek a saját egyénisége, a saját világnézete írja meg a kommentárt.

Az 1907. év nyarán egynéhány hetet otthon töltöttem Gyöngyösön a szüleimnél, akik a távolból sokkal sötétebbnek látván a helyzetet a saját gondjaikkal is küzdve, aggodalmakkal töltötték meg a szívüket miattam. Édesanyám szegény nem éppen hízelgő megjegyzésekkel övezte azokat a kollegáimat, akik a nyíregyházai rabbiállásra pályáztak, holt szerinte én, csakis én voltam méltó annak a betöltésére, megbocsátható az anyai büszkeségnek ez a kis lokálpatriotizmus.

Amikor visszajöttem Nyíregyházára, olvastam az aranyosmaróti hitközség pályázatát, amely egy főrabbiállásra volt kiírva, olyan közepes anyagi föltételek mellett. Nem sokat gondolkoztam rajta. Megírtam pályázati kérvényemet az okmánymásolatokkal és elküldtem. Egészen úgy, mint ha egy lélekvesztőt kivettem volna a háborgó tengerre, a hullámok játékától függött, hogy elérkezik-e és sikerrel fog-e járni rendeltetési helyén. Közben meglátogatott az öcsém is, aki ekkor töltötte be 13. évét. Amint kifelé indultam, hogy a vonatnál várjam, hozzám csatlakozott egy igen kedves és közvetlen modorú, idősebb ügyvéd, Schwarcz Izidor és kikísért egészen a vasútig. Az öcsém megérkezvén, megkérdezte, hogy az ügyvéd úr az ő tiszteletére fáradt-e ki és nagyon meg volt hatva, amikor ráhagytuk, hogy igen. Nagyon jól esett, hogy előzőleg a barmicvójára

küldhettem öcsémnek egy szerény ezüst órát és csináltathattam neki egy csinos kék ruhát, természetesen hitelbe. Közben azonban jött a meghívás Aranyosmarótra. Az Öcsémet elhelyeztem egy Jakobovits nevű családnál arra a néhány napra, amíg távol leszek. Kikísért a vonathoz és beszállás előtt nem mulasztotta el engem figyelmeztetni, hogy aztán valahogy ne vegyem félvállról a dolgot. Így hát robotgattam Aranyosmarót felé, Pesten keresztül. Nem utazván életemben valami sokat, érdekelt, hogy mi-féle város lesz az. Addig csak annyit tudtam róla, hogy Barsvármegye székhelye. Amikor Pesten átszálltam a Nyugatira, feltűnő volt nekem az utasoknak valamilyen másformasága, más jellege, mint a Keletin. Ugyanis legtöbbször Bécs felé igyekezett, amerre valók voltak, tehát beszélgetésükben a német nyelv dominált. Érsekújváron ismét át kellett szállnom és Kistapolcsány előtt volt Aranyosmarót. Itt az állomásnál egy kis emberke várt rám. Bemutatkozott, hogy ő a hitközségi elnök és elébem jött a vonathoz. Marót egy kis vidéki város volt, de a megyei székhelynek minden attribútumával bírt. Itt szombaton a lényegesen kisebb templomban, mint a nyíregyházai, elmondtam délelőtt a próbaszónoklatomat, láthatólag mély hatást keltve. Általában nagyon tetszett a városka és annak népe. Szombaton éjjel már visszautaztam Nyíregyházára, a hitközségtől bőséges útravalót és tiszteséges útiköltségmentét kaptam, ami biztató előjelnek mutatkozott. Ez már erősen a nagy ünnepek közeledtekor történt és csakhamar megérkezett a távirati, majd levélbeli értesítés Aranyosmarotról, hogy egyhangúlag meg lettem választva.

Minden olyan életformában, ahol két kategória

egymással valamelyes szövetségben él és ha az egymásközti viszonyban meg nem értettség uralkodik, az egyik túlságosan keresi a másik gráciáját és ez nem sikerül neki és ez talán fáj is neki. Egymást túlszigorúan bírálják meg, egymásban hibákat keresnek és találnak is, hiszen ennél nincsen könnyebb, így van ez a szerelmi életben is. A mellőzött és meg nem hallgatott szerelmes egy csapásra úgy segíthet magán, ha másutt keres és talál meghallgatást. Ezzel egyszerre legalább is gondolkodóba ejti előbbi partnerét. Mindjárt övé a diadal, mindjárt más és kedvezőbb megvilágításban látszik a másinak. Mintha a megillabeli kijelentés lebegne örök igazság gyanánt és a reménység szózataként a lelkek fölött: »Szabadulás és menekülés támad a zsidók számára más helyről«. Amikor el akar válni tőlünk valaki örökre, akkor egyszerre észre vesszük rajta azokat az előnyöket, azokat a jó oldalakat, azokat a kitűnő kvalitásokat, amelyeket előbb mi magunk igyekeztünk homályba burkolni. Más kérdés, hogy egy rabbi akármilyen körülmények között elhagyhatja-e az ő vártáját, azt a helyet, ahova őt a sors vezérelte. Nem kellene-e neki úgy cselekednie, mint a zászlótartónak, aki a mohácsi csatában sarkantyú nélkül ült a lován, annak jeléül, hogy bármennyi sebet kapjon is, neki megfutamodnia nem szabad, hanem utolsó lehetéig ki kell tartani és a zászlót magasra emelni. Viszont ne feledjük, hogy ha a zászlótartónak a saját emberei teszik lehetetlenné a hivatása teljesítését, akkor igazán nem lehet őt kárhozatni, ha máshová indul a sátorfáját fölűtni.

Amikor Nyíregyházán kitudódott, hogy ott akarom őket hagyni és már találtam is egy helyet, ahol nem

leszek annyi defrádmachertől körülviharozva, máris láthatólag megváltozott a közhangulat. Az elnök melegen gratulált és ebben az üdvözlésben az igazi őszinteség hangja is rezgett könnyen érthető okból, hiszen távozásom egy hatalmas lépéssel vitte előbbre az ő ambícióját a rabbiállásnak betöltése körül. De magától értetődik, hogy részéről marasztalás ki volt zárva. Annál inkább felém fordult a többiek szerető érdeklődése. Dr. Flegmann Jenő, Burger Mór, Schwarcz Izidor, Dr. Springer Géza, Kohn Jeremiás, Dr. Lauffer Miksa stb. komoly meggondolást és mérlegelést ajánlottak arra nézve, hogy mi lesz jobb, elmenni-e, vagy maradni. Kun Mátyás, aki eddig távol állott tőlem, (később hitk. elnök lett) amidőn a hitközség vezetősége vonakodott az újonnan alakult polgári fiúiskolában végzett vallástanításért díjazni, egymaga 200 koronát adott kárptólásul. Kölcsönösen kezdtük egymást politikamentesen nézni távozásom előtt, bizonyos elfogultság mindkét részről eliminálódott és amidőn elvesztettük, tulajdonképen megnyertük egymást. Én mindenesetre az elmenetel melleit döntöttem, már csak azért is, mert Aranyosmaróton ígéretet tettem, hogy megválasztatásom esetére az állást elfoglalom és élénken lángolt bennem az adott szóhoz való ragaszkodás, anélkül, hogy afölött spekuláltam volna, vajjon ebből rám nézve kár, vagy haszon háramlik-e. Persze nagy szenzáció gyanánt száguldott a hír a városban, hogy veszem a vándorbotot és itthagynom a zsidó hitközséget, amelynél jobbat lelni a földkerekségen lehetetlen. Mentőségükre legyen mondva, hogy mindegyik hitközség azt hiszi magáról, hogy nála különbet nem találni. Ez is összefügg a Gólusz zsidóság mentalitásával.

Hiszen tagadhatatlan, hogy három év az életből egy helyen töltve nem törölhető ki. »A múlt, mely mindenütt jelen van«, pláne egy kis szentimentalizmusra mindig kapható voltam és így bennem is némi érzelemhullámok tornyosultak fel, amidőn már távozásom a küszöbön volt. Úgy állapotunk meg új rezidenciám reprezentánsaival, hogy installációm 1907 október 15-én lesz. A nagy ünnepeket még Nyíregyházán töltöttem, de már megkezdtem az előkészületeket a végleges elutazáshoz. A hitközség megembelelte magát. 2000 koronát adott elutazásom előtt, mint külön díjazást, 500 korona előleget kaptam Aranyosmarótról, amit sohase vontak le. Októberi fizetésemet itt is, ott is megkaptam. Nohát ez egy igazi aranyeső, egy happy end volt számomra. Érzékeny bucsut vettem az iskoláktól, ahol tanítottam, a gimnáziumban és a polgári leányiskolában egy-egy növendék mondott búcsúbeszédet. A leánypolgáriban egy értékes emléktárgyat is nyújtott át a szónok, (Marton Lilikének hívták a kedves leánykát, akit aztán pár hónap múlva, alig 14 éves korában a kegyetlen halál elragadott.) Október 12-én mondtam a templomban a szombati imarend keretében a búcsúbeszédemet, amelyen a rendes szombati publikumnál sokkal többen jelentek meg. A beszéd címe volt; »A válás fájdalma« és elmondtam benne, hogy a legnagyobb szeretet és a legjobb emlékek jegyében indulok útra és bocsánatot kértem, hogyha a hívekkel való bánásmód tekintetében nem tudtam mindig az Ő ízlésüket eltalálni. A beszédem, mint ottani hattyúdalom, minden jelenlévőre mély benyomást gyakorolt. A minden kákán csomót keresők persze fölfedeztek benne nem odaillő, tisztára szubjektív

érzésektől sugalmazott részleteket is, de még mindig jobban jártam, mint Hegel, akít csak egyetlen egy tanítványa értett meg és az is félreértette. Búcsúbeszédemet mégis a legtöbben helyesen fogták fel, hogy t. i. hízélgés nélküli áldó szózat próbálkozott beszédemből kiinterpretálódni. Másnap, vasárnap egész napon át jött a búcsúzóok serege hozzám. A gimnázium tanári kara, Leffler igazgatóval az élén teljes számban jelent meg nálam és az igazgató az ő nyájas modorával és keresetlen eloquentiájával tolmácsolta az egész tanári kar érzelmeit és elismerő megemlékezését. Eljött az elemi iskola tantestülete és délután jöttek a Kehillo emberei *Fried Salamon* vezetésével, aki a következő beszédet intézte hozzám:

»Igen tisztelt Doktor úr! Mély sajnálkozással jelentünk meg önnél utoljára, amidőn Isten, ki az emberek sorsát intézi, az ön útját más irányba tereli és működésének teréül más községet szemelt ki Tegnap nagy hatást keltő és bennünk mély nyomokat hagyó beszédjében könnyeket váltott ki belőlem az a passzus, amelyben bocsánatot kér azoktól, akik ellen valamit vétett. Így kér bocsánatot a jónak öntudatával bíró lélek azoktól, akiknek nemhogy semmit sem vétett, hanem akik őellene sokat vétettek. Mi, akik itt megjelentünk, és a hitközség legkonzervatívabb irányát képviseljük, hálás szívvel ismerjük el, hogy hivatalos ténykedésében mindig a Tóra és a Derecherecz elvének megőrzése vezette Doktor urat és szerintünk semmi oka sincs a távozásra. De ha a sors ellen nem lehet védekezni, hát mi is kénytelen-kelletlen beletörődünk a válás gondolatába. Némileg fájdalmas ugyan, hogy hitközségünk nem volt az a talaj, ahol állandó boldogságot

lelhetett volna, amint a tegnapi heti szidrában meg van írva: *Veló móc'óh hajóná mónóach lekaf raglöh*, hogy a galamb nem talált szilárd talajt lába talpának. Kívánjuk azonban őszinte lélekkel, hogy másutt úgy az egyéni, valamint a családi boldogság is felvirradjon számára és ne feledje, hogy sokan vagyunk, akik az On egyéniségét a szívünkbe zártuk és forrón imádkozunk boldogulásáért. Vigye magával új otthonába törhetetlen és csüggedetlen munkakedvét, valamint kérjük, hogy bennünket tartson meg jó emlékezetében«.

Ez egyszerű, de mégis formás szavak nagyon meghatottak. A társaság késő estig a legvidámabb hangulatban maradt nálam és az elhangzott beszédek nagyobbára akörül forogtak, hogy mi módon jöhetnék vissza, vagy még inkább hogyan lehetne engem ottartani. Ő, de gyöngé kezekkel nem lehet a sors kerekének küllőibe kapaszkodni, hogy bős iramának ellentálljunk. Tovább, csak tovább! Amikor az utolsó bucsulátogató is elhagyta küszöbömet, éreztem a *Tristium* könyvének igazságát, *iempora si fuerint nubila, solus eris*. A már összecsomagolt holmijaimat tartalmazó ládák egyikén ülve egymagamban, mint Márius Karthágó romjain, elmélkedhettem a lét és nemlét problémái fölött. A lábaimat lelógatva úgy éreztem, mintha a végtelen űrben lebegnék és a föld eltűnnék, semmivé redukálnék előttem. Nem gondoltam többé a hitközségi rabbi-kapacitás maniakusaira, nem volt okom a mellőztetés miatti keserűsége, sem a megghiúsult remények miatti csalódásérzetre. Még pénzem is volt, még fiatal voltam, állásom is volt, ha kisebb is, mint Nyíregyháza, de több fizetéssel, mint eddigelé és magasabb

pozícióval. És mégis a magányban, mielőtt utoljára hajtánám ottani vackomra a fejemet, egy sirelev- (sivur-haiév) vers szivárgott ki a tollam alól, mely aztán a *Szabolcsban* megjelent:

NOSZTALGIA

Fejlődő város lázas viharából
Az utam csöndes kis fészekbe vitt
És busán, fájón mindenekből távol,
Temetem ifjúkorom álmait.

Cserben hagyott már, ó iszonyat, engem
A Hit, a Remény és a Szerelem,
A nemlét melankóliáját zengem,
Ez ének olyan édes most nekem.

Taposva a lét poros országútját,
Mindinkább elillan tőlem a cél,
Látva, kik a bösz pályát meg-megfutják,
Lelkem már csak a múltakról regél.

Itt hagylak hát, ó dicső tirpák-város,
Néhány esztendőm falaid közt telt,
S bár örömöm benned búval volt páros,
Emléked nem hagyja el a kebel.

Másnap aztán 1907 október 14-én délután egy kocsin kocogtam a vonat felé. A vasúti utón, a járdán egy sajtáságos menetet pillantottam meg. Tíz ember, tíz elszánt zsidó billegett-ballagott a trottoáron és biztatóan integettek felém. Hát Irgalom atyja, ne hagyj el! Ez volt az én kíséretem, egy imádságos gyülekezet minimuma, egy Minjon. Ott haladt az élükön Bónis Menyhért az ő kopott havelokjában, Halász Mór, az érzelmes, tagbaszakadt tanító könyeket csillogtatva a szemében, Fábrián, a nagy Czadik-aki állandóan mesélte boldognak, boldogtalannak,

hogy hogyan lett őbelőle tanító. Nämlich az édesapja, aki Miskolcon volt kántor és 18 gyermekes családapja, így nyilatkozott: Mein Frójeml, soll leben, wór immer e Narr, hab' ich gesagt, loss' er wer'n e Lehrer. Ott volt köztük Kohn Izsák, a műveit talmudista, tagja a tantestületnek, Britz Miksa, Sáfár Lázár, Herskovits gépkereskedő, Wassermann Sámuel a házigazdám, Füredi borkereskedő és last not least Fried Salamon. No gondoltam, te öreg Jehudi, akibe a chevra-lakomán belédfojtották a szót, mert amiatt akartál panaszkodni, hogy a szegény temetéseken nincs tíz férfi, most már magst ruhig sein. Íme, tízen kísérik a távozót és a vissza nem térőt. Az állomáson aztán mindegyikkel kezét fogva és jókívánságaiktól körülröpdesve szálltam a vonatra, mely velem Pestig száguldott. Itt, ahova este érkeztem meg, amint leszálok a vonatról, valaki melegen átölel. Hát szegény boldogult édesapám volt, aki már várt engem, hogy velem együtt jöhessen Aranyosmarótra az installációmhoz.

Pesten megháltunk, hogy másnap reggel tovább induljunk. Szerettem volna a fővárosban tovább maradni, de nem lehetett, mert már október 15-re ki volt tűzve az installáció napja. A pesti zsidó hitközségben már ekkor a három új rabbi működött, Adler, Fischer és Hevesi, mind kitűnő szónok és ekkor voltak virágzásuk csimborasszóján. Szerettem volna őket meglátogatni, hogy némi ihletet merítsek a velük való találkozásból, a belőlük ömledező szellemáramlatból. Semmi kapcsolatom nem volt hozzájuk. Mindig irigyeltem azokat a kollégáimat, akiknek valami ügyük volt az egyházi vagy világi hatóságoknál elintézendő. Milyen szépen hangzott; ott jártam

a minisztériumban, vagy »fönt« voltam Kohnnál, Hevesinél, Fischernél, Adlernél. Én sohasem voltam fönt, mindig csak szerényen a földszinten maradtam. Ámbár most már erősen gondolkozóba esem afölött, hogy valóban ott voltak-e az illetők, vagy ők is csak szerettek volna ott lenni. Sőt, ha ott is voltak, kérdés, hogy jókedvükben mentek-e, vagy csak a kényszerűség vitte őket. Szóval, távol álltam a hivatalos köröktől. A hivatalos körök pedig távol álltak tőlem. Vagy legalább néhány könyvet kellett volna vásárolnom könyvtáram kiegészítésére. Ugyan Nyíregyházán jócskán szaporodott a könyvállományom, de még mindig hiányos volt azért és a kabbala, meg a zsidó vallásbölcsezet, amellyel foglalkoztam és szerettem volna tovább foglalkozni, csak néhány kötettel volt képviselve. Homiletikai forrásműveim is csak egy pár darabbal voltak reprezentálva.

Másnap reggel tehát továbbindultunk a Nyugatiról és Érsekújváron beszállt hozzánk Richter, a b. e. érsekújvári rabbi, aki mint beiktató lelkész az aranyosmaróti hitközség meghívására jött velem. Verebélyig egy küldöttség utazott elém és csakhamar ott voltunk új rezidenciámban, Aranyosmaróton, ahol már az egész hitközség várt. A templom fellobogózva, felvirágozva, diadalkapu, beszédek, fogadtatás, bankett, már ahogy ez ilyenkor történni szokott. Édesapám nagyon meg volt elégedve és nagyon tetszett neki a dolog. Hiába, nagyon szép az ünnepi hangulat, rózsás színben látjuk a világot, a lét perspektívái kiszélesednek előttünk és a töprengő szkepticizmus ilyenkor elnémul, Azért mondja a török példabeszéd: *Delle göre herkün bajrán*. A bolondnak mindig ünnepe van. A banketten a helység apátplébánosa is felszólalt, hang-

súlyozva, hogy mily boldog lehet a hitközség, hogy már van papja, aki prédikál, vallást tanít, újszülötteket megáld, esketi és — temeti a híveket. Végül óriási hatást keltett ezen héber idézetével: *Berukim attem Já Adonáj, aser aszitem esz hacheszed haze im Adónéchem*. Áldjon meg benneteket az Isten, hogy ezt a kegyelmet gyakoroltátok a ti uratokkal. Nagyon derék és emberségesen gondolkozó férfiú volt, akivel mondhatnám, hogy a barátságig menő ismeretségbe keveredtem.

Aranyosmaróton circa 5 évet töltöttem. »Jákob a nyugalom ölén akart pihenni, amidőn reászakadt a József miatti veszedelem«. Azt hittem, hogy a *domus parva, quies magna* tétele be fog iga20-lódni, de hasztalan, az úgysem tulnagy számú zsidóságot keserű testvérharcban találtam egymással. Egy nemrégén alakult orth. imaegyesület létezett a községben egy orth. rabbival és ennek teljes elszakadási törekvései, valamint a neológ hitközségnek ezek ellen való védekezése képezte úgyszólván egy darabig az egész zsidó életet. Minthogy a templomjáró népek az orth. imaegyesületben tömörültek, a mi neológ hitközségünk jelentékeny részét pedig hivatalnokok, vagy lateinerek alkották, belülről a mindennapi közös istentisztelet állandósítása és annak lehetőségei körül forgott leginkább a papi tevékenységem. Egészben véve azonban csöndes, nyugodalmas eklézsiám volt. A fölvidéki kultúrának a szellemé uralkodott az egész városon, ahol megyei székhely is lévén az összes megyei hivatalokkal, már ezáltal is bizonyos előkelő tónus patinájától csillogott a városka. A hitközségben rajtam kívül csak még egy kántor volt alkalmazva, aki egyszersmind

a rituális metszést is végezte. Mint már említettem, direkt titkár nem volt, hanem csak mint *nobile officiumot* végezte annak teendőit alkalomadtán egy bankkönyvelő, nevezzük is meg a derék férfiút, aki szépen énekelt, elegánsan mulatott, előkelően kártyázott és nekem előlegeket adott gyűlés nélkül, kérvény nélkül és azok levonását a leghumánusabban eszközölte. *Búrto*s Frigyes volt a kitűnő férfiú neve. Az állami elemi iskolákon kívül csak egy állami leánypolgári iskola volt, ahol a zsidó vallástant tanítottam. Szintúgy az elemiben, valamint a tanonciskolában is. Különös volt előttem, hogy a politikai község fölött az Erdődy-Migazzy grófi uradalom beláthatatlan hatalma terült el és a helynek katolikus jellege volt éppúgy, mint előbb Nyíregyházán az ág. ev. hegemonia attribútumai voltak felismerhetők. A politikában a koalíciós kormány volt uralmon, W/ekerle a miniszterelnök, Apponyi a kultuszminiszter. Jellemző, hogy Apponyi akkoriban még antiszemitanak volt bélyegezve a zsidók által, különösen, mert állítólag favorizálta a hitközségek kettéválási mániáját. Azt mondták, hogy a *divide et impera* álláspontját képviseli. Éppúgy, mint az aranyosmaróti orthodoxoknak megadta az »autonómiát«, vagyis az önálló hitközséggé való alakulás jogát, éppúgy Nyitrán ugyanily kedvezésben részesítette a neológokat. Most már látjuk, hogy a nemes grófnak ez volt a világnézete, hogy a vallásszabadságot ő így értelmezte, de semmiképpen sem vezérelte őt a zsidóság erejének csökkentésére irányuló törekvés. Aki oly klasszikusan mondta egyik beszédében: »Az a törvény, mely csak a polgárok egy részét védelmezi meg, az senkit sem védelmez meg«, egy ilyen férfiúról nem tételezhető

fel semminemű hátsó gondolat, vagy titkos óhaj. Aranyosmarótnak egy *Karácsonyi* nevű zsitvakenézi plébános volt a képviselője néppárti programmal, akivel azonban a kerület nem volt megelégedve, nem a politikája miatt, hanem azért, mert nem eléggé képviselte a város érdekeit. Ugyanis a szomszédos Léva nagy erőfeszítéseket tett arra nézve, hogy a megyei székhelyet megkaparintsa és mindig lógott Marót felett a veszedelem Damokles-kardja, hogy egy szép napon Léva győz és akkor ő egy szerény falu nivójára süllyed. De volt a szegény üldözöttnek egy hatalmas pártfogója, József főherceg, aki amikor már befejezett tény volt a székhely elvesztése, hatalmas intervenciójával megmentette a statusquót és Léva fogcsikorgatva kezdhetett újra elülről a titánok munkáját. Léván volt a katolikusok mellett egy erős kálvinista gyülekezet is, amelynek harcias, fiatal lelkésze *Birtha* József a mégis túlnyomó részben katolikus Léván a református egyház oly arányú fejlődését inaugurálta, mely akaratlanul is a katolikusok érdekeibe ütközött. Ezért aztán kitört a harc és a háború a két vallásfelekezet között. *Birtha* egy lapot alapított »Lévai Órálló« néven, amelyben megfújta a harci riadót és egy kissé kellemetlen modorban folytatván a küzdelmet, ráfogták, hogy Léva érdekei ellen tör és a lapját egy lévai nyomdász sem akarta többé nyomni, úgy hogy kénytelen volt a »Lévai Órálló«-t Aranyosmaróton nyomtatni. Engem kért föl főmunkatársul és hogy a tőle beküldött cikkekből a lapot összeállítsam és a korrekturát is végezzem. Természetesen ez is nobile officium gyanánt végeztetett általam. Nem tudván soha kérelmet megtagadni, elvállaltam a terhes megbízatást

és új gondot vettem a nyakamba. De a lap életben-tartásával akaratlanul is hozzájárultam a maróti ér-dekek előmozdításához már csak az *inter duos liti-gantes tertius gaudet* elvénél fogva is. Azonkívül alapítottam egy középiskolai előkészítő tanfolyamot az elemi iskola igazgatójával együtt, mely két évig állott fenn. Ugyanis az olyan fiukat, akiknek szülei nem tudták gyermekeiket középiskolai tanulmányaik végzése céljából más városba küldeni, szerény díja-zásért tanítottuk a gimnázium tárgyra és évvégén aztán Léván egytől-egyig a piaristák gimnáziumá-ban sikeresen levizsgáztak. Voltak ugyan a híveim között olyan betámt emberek, akik váltig ijesztget-tek, hogy a lévai tanárok már csak a Léva és Ma-rót közötti antagonizmus miatt is el fogják buktatni a tanítványaimat. De ez a baljóslat nem vált valóra. A derék piaristák nem politizáltak és nem követtek el igazságtalanságot senki kedvéért. Így hát kétizben vittem diadallal haza a levizsgázott fiukat Marótra. A Barsmegyei Népbanktól ezen sikeres tanítási te-vékenységemért 100 korona jutalomdíjban részesül-tem, minthogy ezen vállalkozásomban az annyira óhajtott maróti középiskola egyik szerencsés előfu-tárját látták. Majd aztán egy nyilvános jellegű ma-gánpolgári fiúiskolát létesített a város avval a kife-jezett célzattal, hogy de ez már csakugyan egy be-vezető intézménye legyen egy főgimnáziumnak. A városi tanács a latin nyelvnek mint rendkívüli tan-tárgynak tanítására engem kért föl, ami nagyon im-ponált a híveimnek. Ezt is két évig teljesítettem, amikor aztán az iskola fejlődvén, egy újabb tanár alkalmaztatott, akinek a latin volt egyik szaktárgya és ő vette át a latin nyelv tanítását. Bevezettem a

talmudtórát, amelyet vasárnap délelőttönként én tanítottam.

Meghívtam maróti működésem alatt az IMIT-et egy felolvasás tartására. A központ Kiss Arnoldot és Ballá Ignácot küldte le. Egy 20 tagú rendezőbizottság alakult az ifjúság köréből és majdnem 200 főnyi közönség hallgatta a felolvasást, ami óriási tetszést aratott. Ott volt az egész zsidóság és a főszolgabíró, valamint az apátplébánossal az élén a keresztény társadalomnak is a színe-java, de ez még semmi, még az orthodoxok közül is többen megjelentek. Kiss Arnold felolvasása a zsidó Hősökről szólt, Ballá pedig a verseiből olvasott fel. Nagyszerű volt, amidőn a vakbuzgó katolikus árvaszéki elnök, Kiss Mihály, a zsidó Balla Ignácot köszöntötte fel a banketten, aki

Úgy zengett, mint ahogy e terem még nem hallá,
Éljen hazánk koszorús költője Ballá.

Még csinosabb volt, hogy a zsidó estély záróbeszédjét Dr. Persay Ferenc megyei főügyész, a kitűnő szónok mondotta az én kérésemre, aki egykor a tisztaeszlári pör gyászos emlékü antiszemita inscenálónak, Istócy, Verhovay és Ónódy gárdájába tartozott. Maróton már nagyon szelíd családapa volt, akinek a szeme mindjárt könybe lábbadt, ha csak a leányait említette. Rendkívül kedves, jómodorú úr volt, aki senkitől sem tudott megtagadni semmi kérelmet, így kérésemre készségesen vállalkozott a zsidó kultúrestély záróbeszédének elmondására, amit kitűnően oldott meg. Ugyanis a meghívón a befejező beszéd szónokának a neve három csillaggal volt jelölve. Ebből indult ki. Nagyon helyes, hogy a neve helyett három csillag szerepel — úgymond — mert

valóban a hazaszeretet, a hit és az általános ember-szeretet hármasszövege a vezérszövege az ő lép-teinek és a Kiss Arnold művészies előadása a hit és hazaszeretet apotheózisa gyanánt hatott rá, Ballá Ignác versei pedig a családi érzelmek húrjait rezgettették meg a szívében, amelyek az egész tár-sadalmi rend pilléreit képezik, üdvözli a zsidóságot, amelynek eszmeköre ilyen hivatott tolmácsok ajkai-ról oly magasztos színekben pompázik. Nahát való-ban tempóra mutantur. Az estély igazán egy ese-mény és élmény volt, mert akkor még csak nagyon szórványosan, csak nagyritkán lettek ilyen zsidó vidéki irodalmi esték rendezve. Ha egyszer egy év-ben, vagy öt évben egyszer, nem úgy mint mostaná-ban, hogy valóságosan egymás után cikkáznak Pes-ten a felolvasások, OMIKE, az IMIT, a hitközség és a templomkörzetek igazi versenyt hoztak létre ezen a téren, aminek hullámai a vidékre is elérnek. Az ünnepély tánccal végződött és a rákövetkező szombaton az orthodox rabbi kemény megrovásban részesítette azokat a híveit, akik a neológ mulatsá-gon résztvettek. Úgy hallotta — amint ezt szombat délutáni exegezésében mondta — hogy néhány or-thodox asszonynak tánc közben lehullott fejének a parókája. Amikor a neológok az egyesülés kedvéért felvetették az eszmét, hogy talán statusquo lobogó alatt ismét megvalósulhatna az egység és a kibékü-lés, az orthodox rabbinak ez se tetszett. Ez ellen egy másik szombati előadásában azt a megfigyelését közölte, hogy amidőn a nagybeteg, már haldokló emberért imádkoznak a templomban, akkor megvál-toztatják a nevét, Sinuj hasémhez folyamodnak, de ez már rendesen nem használ.

Kiss Arnolddal még egyszer működtem együtt maróti szolgálatom ideje alatt. A nyitrai újonnan alakult neológ község új templomának fölszentelő ünnepén, ahol az örökméceszt én gyújtottam meg egy beszéd kíséretében, míg a templomavató beszédet Kiss Arnold mondotta újabb babérokat fűzve dicsőségének koszorújába. Az én beszédem megjelent az egyik nyitrai újságban.

Általában gyakran szerepeltem hitközségem határain fű. Így akkoriban 1908-ban alakult meg az V. községkerület Losonc székhellyel, ide tartoztunk mi is. Az alakuló közgyűlés előtti Minche istentiszteleten én mondtam a templomi beszédet és az akkori községkerületi elnök Wohl Rumi Adolffal ezen a réven igen jó barátságot kötöttem. Amikor először találkoztam vele, azt mondta, hogy engem előbb egy zsentrinek nézett. Igen, mondtam én, pusztuló zsentrinek joggal nézhetett az elnök úr. A templomi beszédem nagy hatást keltett Losoncon, azután még egyszer hívtak meg oda egy ünnepre, itt meg a temető szertartási termében elhelyezett művészies jótékonyági perselyt avattam fel. A zsidó temető Losoncon rendkívül megnyugtató hatást ébreszt, egy kies liget benyomását kelti, egy virágos kert. Szinte szimbóluma az életnek. A gyermek tarka, színes pillangókat kerget a kertben és est idején hallja édesanyja hívó szavát, akinek fáradtan dől a keblére, hogy örökös nyugalmat találjon. Az is nagyon stílszerű volt, hogy a temetőavatás után nagyszabású bankett volt. Itt felszólaltak a losonci kath. és ref. lelkészek is, továbbá az ottani helyőrség parancsnoka, a Bosznia akkori annexiója miatti háborús szelek fűjdogálását és a monarchia hadierejének

grandiózítását tette beszéde tárgyává. Akkor szerencsésen igazolódott a tétel: *si vis pacem, para bellum*. A banketten én is felszólaltam, valamint az ugyancsak ott jelenlevő besztercebányai kollegám, Dr. Schönfeld Áron is, aki a temetőben már a sírokhoz vezető lépcsőn mondott egy imát és igazán olyan színezete volt a dolognak, mintha a halottakhoz beszélt volna és így mintegy a prófétai verset juttatta eszembe: »Nemde a nép az Istenéhez folyamodik, amidőn az élők nevében a holtakhoz beszél«.

Ha visszafelé bonyolítom az események fonalát, valahogy úgy dereng előttem a lezajlott idők története, mint amikor valami folyóiratnak egy egész évfolyamát olvassuk. Csodálkozva észleljük, hogy milyen gazdag a tartalma, holott az egyes számok néha semmitmondóaknak tűntek föl. Együtt azonban imponáló eszmebőség tárul fel belőlük. Külön-külön a napok és évek is quasi eseményteleneknek látszanak a modern rabbi életében, mert bizony hivei részéről a szerencsétlen góluszban az elismerés, a jótékony biztatás és a szeretet nyilvánulása majdnem ismeretlen fogalom vele szemben. Holott a virágnak is szüksége van napfényre, egy kis melegre, hogy kiteljesedjék és gyümölcsé alakulhasson. A savanyu Tóbiások, a minden kákán csomót keresők, a kritikátlan kritikusok, a papramorgók ádáz hada még a koldusbotot is irigyli a saját rabbijától. Nagyon szívbemarkoló Eötvös báró bölcs megjegyzése. Az utcák vigasztalan sara szerinte ugyanazon anyag, mint amiből a művész az ő halhatatlan alkotását formálja. Csak a sarat mindenki lábával tapossa, míg a művész az anyagot szeretettel simogatja és gyúrja. Így, ha csak tiporni akarjuk embertársainkat,

ha csak durva gyűlölet kiélésének tárgyául tekintjük őket, akkor mi vagyunk okai, ha kietlen sárrá alacsonyítjuk azt, amiből szeretettel isteni jelenséget lehetne formálni. Ha tehát én is a lepergett napoknak történéseit eggyé olvasztom, akkor igazán konstatálhatni, hogy mégis kikerekedik belőle egy bizonyos tartalom.

Már közöltem, hogy a mindennapi reggeli és esti közös imádság hétköznapiakon nem mindig volt állandó és ennek az okát is előadtam. Természetes, hogy próbáltam a dolgon segíteni, összehívtam a híveket és be lettek osztva, hogy a hét bizonyos napjain milyen sorrendben jelenjenek meg. Egy darabig mindig szépen ment az ilyenén megoldás, de csakhamar zökkenők mutatkoztak, egy-két inspekciós kidőlt és aztán az egész felborult. Volt mindig egy-egy talmudistám, akiket elő kellett készítenem a rabbiképzőbe való felvételre és azonkívül velük tanultam a héber tudnivalókat is a Rabbiképző anyagából. Az én gondomat képezte az ellátásuk is, ami meglehetősen akadályokba ütközött. Egyik hívemhez pl. elküldtem a talmudistát ajánló soraimmal támogatás végett, mire ez azt kérdezte: »Wozu dem Herrn Rabbiner ein Bocher, vielleicht dass er soll haben mit wem ins Theater zu gehn?« A hozzám jelentkezett bócherok már öreg fiúk voltak és már egy bizonyos cél lebegvén előttük, de koruknál fogva is nagyobb igényekkel léptek föl, ami csak az én gondjaimat növelte. Előnyöm nem volt semmi sem belőlük és még az a megnyugvásom se maradt meg, hogy nem intrikálnak-e még ők is ellenem. Igazán mondhatni, hogy pénzen vásároltam a kellemetlen ségeket.

A szürke hétköznapiakból kiemelkedett néha néha egy-egy kellemesebb momentum is. A községkerület részéről bars megyei zsidó iskolalátogatóvá lettem kinevezve és ebben a minőségben a körmöcbányai reáliskolát és polgári leányiskolát, valamint az ottani állami elemi iskolát látogattam meg évenként egyszer a vallástanítás megvizsgálása céljából, ami szintén valamelyes változatosságot jelentett számomra. Kiadtam »Hangok a szívekhez« c. prédikációs kötetemet. Egyik Róshasonó-beszédem után (1910) odajött egyik hallgatóm, Pető Bertalan bankigazgató és arra kért, hogy a beszédet az ő költségén jelentsem meg, miután az olthatatlan hatást gyakorolt rá. A beszéd »Sófár« címmel meg is jelent. Egyik hívem, *Bernát Samu*, az államépítészeti hivatal főmérnöke egy díszes ünnepi fehér reverendát és sapkát csináltatott részemre a saját költségén. Amikor a bold. *Bacher Vilmos*, a Rabbiképző világhírű tanára és igazgatója, az én egykori tanárom 60. születésnapját ünnepelte a budapesti szeminárium, szerettem volna, mint hű és hálás tanítvány, az ünnepen megjelenni, de nem volt pont akkor pénzem. Hát egy másik hívem, Dr. *Kaiser József*, a kistapolcsányi főhercegi uradalom orvosa ajándékozott meg erre a célra 100 békebeli koronával, amit hálás érzélemmel fogadtam és örvendtem, hogy jelen lehettem a magasztos ünnepélyen. Nagyon megindító volt a Bacher beszéde. Akis 131. zsoltárt a maga egészében vette gondolatmenetének alapjául: »Örökkévaló, nem fuvalkodott fel a szívem és nem voltak fenhéjazók a szemeim és nem jártam erőmet túlhaladó nagy és rejtélyes dolgokban. Hanem lecsillapítottam és lecsendesítettem a lelkemet, mint

egy elválasztott gyermeket az anyjánál; mint az elválasztott csecsemő, olyan nálam az én leikein! Bizzál Izrael az Örökkévalóban, mostantól fogva mindörökké!« Ennek a rövid zsoltnak alapján aztán életének minden aspirációja, munkája, egyenletesen haladó története és szédítően nagyarányú zsidó irodalmi működése, valamint tanítói tevékenysége elibénk tárult, mint a napfény a harmatcsöppben. Az Intézet templomában az ünnepi beszédet Venetianer, a feneketlen tudományú és szónoklataival mindig a szívekhez férkőző, korán elhunyt újpesti főrabbi mondta. A testületek és egyesületek nevében elhangzott üdvözlő beszédek közül Hevesi, Fischer és Adler főrabbi beszédei emelkedtek ki. Nohát egy feledhetetlen emlékekkel gazdagabban tértem haza az én szűk Macedóniámba, hogy ott tovább lelkészkedjek, amint mondani szokás és ahol fontos teendőm volt, hogy ne késsek el a reggeli istentiszteletről. Ha az néha mégis megtörtént és a szemrehányó tekintetek búslakodtak emiatt felém, arra a rabbira gondoltam, akit a gabba kérdőre vont késő jövedele miatt. A rabbi egy anekdotával hűtötte le a szigorú férfit. Kedves gondnok úr — monda — ha megfigyeli azokat, akik a vonaton utaznak, meglátja, hogy azok három kategóriába sorolhatók. Az elsőt azok alkotják, akik csak nagyon ritkán utaznak. Ezek már napokkal az utazás előtt izgatottak. Felköltetik magukat korán és már a vonat indulása előtt néhány órával kint vannak a vasútnál. Vannak aztán, akik gyakran utaznak és pontosan néhány perccel az indulás előtt jelennek meg az állomáson. De a konduktor, akinek egész élete a vonat, csak akkor ugrik fel, amikor elindult és már mozgásban van a szerel-

vény. Így vannak, akik évenként egyszer-kétszer látogatnak el a templomba szüleik halálának évfordulóján, ezek órákkal előbb jönnek. Vannak rendes templomjárók, akik pontosan jelennek meg. De a rabbi, a konduktor, már akkor ugrik be, ha az imádság már megkezdődött. Vannak forgalomban ehhez hasonló rabbinikus anekdoták, ahol rendszeren a rabbi kerekedik felül, míg a valóságban ő marad rendszeren alul. Az előbbihez hasonló eset, amidőn a Rasekól azt mondja a rabbijának: Herr Rabbiner, Sie entsprechen vollkommen ihrem Berufe, nur sollten Sie einen fünften Sulchan Aruch gelernt haben, nämlich wie man mit Menschen umzugehen hat. Nein — mondja a rabbi — ich sollte einen sechsten studieren, wie man mit *Unmenschen* umzugehen hat. Egy másik rabbinak, aki prédikációt mondott, egy türelmetlen hallgatója az első padban az órát mutatja annak a jeléül, hogy már befejezhetné a beszédjét. »Die Uhr ist gut, nur der Zeiger ist schlecht« — kiáltja le a pap. Egy rabbiról a kollegájától akartak információt szerezni. Ez így informálta őket: »Erist so, wie Petőfi, wie Moseh rabbenu, wie Gott selbst.« Nämlich Petőfi hat nicht hebräisch gekannt, er auch nicht. Moses hat nicht ungarisch gekannt, er auch nicht. Wie Gott kein Menses ist, so ist er auch kein Mensch.« De ne vacakoljunk az anekdotákkal, mikor itt komoly dolgokról van szó.

A politikában a koalíciós kormány megbukott és Tisza István kibontotta az újonnan alakult munkapárt zászlóját. Közelegtek a választások és a harcnak Maróton én voltam a Tirtaeusa. A maróti munkapárti jelölt Keltz Gyula kamarás volt, a választási bizottság engem bizott meg a kortesnóta elkészíté-

sével, aminek a következőkben feleltem meg:

Bimbó pattan, itt a tavasz,
Magyar ember, Keltzre szavazz,
Mert ő szereti a népet
És tudja az emberséget.
Éljen a haza!

Zsitva partján zúg a szellő,
A szememre álom nem jó,
Várva várok már a percre,
Mikor szavazhatok Keltzre.
Éljen a haza!

Boldog most a Zsitva völgye,
Mert Keltz Gyula a jelöltjei
Mozgassunk meg minden követ,
Keltz Gyula legyen a követ.
Éljen a haza!

Zászló leng a házak ormán,
Keltzre sokat ad a kormány.
Ha akarja, csak egy szót szól,
S leengednek az adónkból.
Éljen a haza!

Maga Tisza István jött el támogatni a munkapárti jelöltet. A piactéren volt az emelvény, ahol a jelölt a programbeszédjét, Tisza István pedig a beajánló beszédjét elmondotta. Ekkor láttam először és utoljára a történelmi nagyságot. Beszédét az erő nyeresége, a hatalom fölénye és a gondolkodás fegyelmezettsége jellemezte. A munkapárt zászlójára írt eszméket hirdette, hogy csak azok diadalrajutása tudja a nemzetet kiragadni a kátyúból. Én is ott állottam az emelvényen. Egy adottsággal állottam szemben. Mert hiszen a néppárt akkoriban egyértelmű volt a zsidóellenes párttal» tehát magától ér-

tetődően a munkapárt mellé kellett állnom a választási küzdelemben. Igaz, hogy, sohasem foglalkoztam politikával. Most is csak arról volt szó, hogy a kortesnótát írtam és Keltzre szavaztam. A pártokkal úgy vagyunk, hogy azok gyakran nem történelmi alakulatok, hanem csak alkalmi és hatalomra törekvő egyesülések, amelyek ha céljukat elérték és hatalomra jutnak, legtöbbször ugyanazon hibába esnek a körülmények vaskényszerűsége következtében, mint amely anomáliákat ők ellenzéki korokban az akkor hatalmon lévő pártban a legélesebben perhorreskáltak, amint ezt *Blumtschli* a pártok jellemzéséről szóló művében találóan fejtegeti. A munkapárt mindjárt *gouvernemental* pártnak indult és mint Minerva Jupiter fejéből teljes fegyverzettel ugrott ki és igazán félelmes politikai tényező lett. Én mindig ellensége voltam a politikának és egy későbbi tanulmányomban az »Allegória és politikáról« arra a konklúzióra bukkanok, hogy az allegória az elnyomottak politikája, a politika pedig a hatalmasok allegóriája.

A beszédek után bankett volt az illusztris vendég tiszteletére az egyik étteremben és megfigyeltem, hogy Tisza, minthogy az ételek felszolgálása kissé késett, egy darab kenyeret evett. Átsurrant rajtam a gondolat, hogy héberül a kenyér neve *leckem* és a háborúnak, a harcnak a kifejezésére ugyanaz a gyök szolgál *Ichm.* íme az összes harcok, háborúk indító oka a gazdasági kérdés, tehát a kenyér. Közjogi kérdések, nemzeti aspirációk, a presztízs szempontjai mind ebbe az egy Molochba torkollanak. Azonkívül most már az idők prizmáján keresztül, miután a traqikus sorsú grandiózus egyéniség szomorú végzete

beteljesedett, úgy rémlik, mintha már akkor leolvasható lett volna az arcáról a későbbi sorsa. A munkapárti jelölt fényes győzelmet aratott és ezzel rám nézve az üggye be lett fejezve.

A mozgalmas idők után jöttek a szürke hétköznapok. Valóban a társadalom egy kisebb városban még bántóbban oszlik kasztokra és csoportozatokra, mint a nagyobbakban. És ez ellen a műveltség, a kultúra sem használ. A legkisebb testületekben szertehúzást, irigykedést és intrikát tapasztaltam. A zsidóság körein belül még még inkább. Mindenkit a nagyzási mánia és a cselszövény indulatai vezéreltek. Én, látva a célkitűzés hiányát, az eszmétlenséget, valahogy már magam is beletörődtem az élet illetően formáltságába és lassankint mégis érezni kezdve a magány kietlenségét, a nőülés felé próbáltam orientálódni. Már Marótra jövetelem után nemsokára átlátogattam Lévára, ahol az ottani főrabbinak a legnagyobb leányával megismerkedtem, aki akkoriban még gyereklány volt, a bakfiskorszak kezdetén. Amikor aztán néhány év eltelt, a tudat alatti tetszés és vonzalom mélyebb és bensőségesebb érzéssé fejlődött, ami végre is házasságban kulminált. Az eljegyzettség ideje valóban a boldogság édes időszaka volt számomra. Naponkint írtam levelet a menyasszonyomnak, amikor csak tehettem, átrándultam hozzájuk Lévára, valóban egész éneket beletemettem, beleolvasztottam jegyesem iránti mindig növekedő érzelmem világába és a jövő sejtelmesen látszott mosolyogni felém. Valaki kérdezte tőlem némi maliciával, egy irigy hölgy, »hoggy igaz-e vájjon» hogy az én menyasszonyom a legszebb lesz az egész városban. Ön téved — feleltem — az egész világon a

legszebb ő. »Megemlékezem neked ifjúkorod szeretetéről, mátkaságod vonzalmáról, hogyan jöttél utánam a pusztaságban, bevetetlen földön«. Számláltam a napokat az esküvőig és szerettem volna az idő lomha szárnyait gyorsabb iramodásra ösztökélni. De hasztalan. 1912 március 26-ára volt kitűzve az esküvő napja. Közben pályáztam Békéscsabára és Tatára. Békéscsabán elhalasztották a választást, Tatán pedig megbuktam. A beszédeim kitűnően sikerültek. Valami külső körülmény okozta ott a negatív eredményt. En ugyan nem érdeklődtem az ok iránt. Nagyon szerény volt úgyis a kilátásba helyezett fizetés. Nem akarom ugyan az el nem ért szöllőt savanyúnak mondani a mesebeli róka mintájára, de őszintén szólva, nem voltam a legkevésbé sem deprimálva a bukás miatt. Az el nem ért célok fájnak és erőt adnak, mondja Babits Mihály. Mivé lenne a világ, ha minden úgy lenne, mint mi azt akarjuk. Fájó elégedetlenség a világnak továbbfejlesztő árama. Mindamellettt másoktól háromféle verziót hallottam mellőztetésen! oka gyanánt. Ahol étkeztem, ott szombat este nem csináltam külön havdólót, hanem belekapsolódtam a házigazda havdóló-szertartásába, ami az én felfogásom szerint helyes eljárás is volt. Mások szerint vasárnap délben az ebédnél, minthogy az idegen koszt és a hideg időjárás miatt meghültem és némi gyomorbántalmakat is éreztem, elfogadtam gyógyszer gyanánt a házigazda által felajánlott egy pohárka vörös bort, kifejezetten megmondva, hogy ámbár nincs direkte kósernak fémjelezve a szöllő piros leve, a fenti okokból mégis megengedhetőnek tartom és elfogadom. Harmadszor pedig egy ott ingyen végzett esküvő után a lakodalmas házba is elláto-

gattam és ott az asztalnál se nem ettem, se nem ittam, de felszólalnom azt igenis kellett. Itt meg állítólag a beszédem tartalma hívta ki a kritikát maga ellen. Ítélje meg a nyájas olvasó, de csak ha elfogulatlan és mentes az előítéletektől. Nobeldíjat ajánlok fel egy fületlen pityke ellenében, hogy ha igazságos lesz, akkor meghallgattatásom után azt fogja mondani, hogy elismerés illet meg és nem bírálat. Tehát akkor *Chájjé Szárah* hetiszakaszát olvasták és én a hozzátartozó Haftórából indultam ki. I. Kir. k. 1. fejj., ahol a szunamitizmusról van szó. Ugyanis Dávid király már itt öreg élemedett ember, akit hasztalan bugyolálnak be plédekbe, takarókba, csak nem tud fölmelegedni. Erre azt javasolják neki, hogy keressenek a számára egy ifjú lányt, hogy felmelegítse a királyt. Ezt meg is találták a súnémbeli Avisag személyében, aki aztán hiven teljesítette hivatását. Ez az elbeszélés annyiban tartozik az esküvői örömnapi ideológiájába, hogy a létnek sivár vásárjában fájoan érzi az ember, hogy a világnak összes örömei, szórakozásai, mulatozásai már hidegen hagyják a kebelt és keresi, kutatja, fürkészi azt a rokonleiket, aki számára a boldogságot, a fényt, a meleget jelentse, akivel együtt a világ minden csábálmáért kárpótolva van és aki nélkül az egész mindenség üres, hideg és kietlen számára. Vőlegény és menyasszony feltalálták egymást és a légvárak romjain felépül a zsidó tűzhely a maga sírig tartó áldásaival. Ebben igazán csak a bornírt hipokritaság fedezheti fel az erotikum tényálladékát. De az igazi ok az lehetett, hogy a visszautazásom után kértem a megígért, de meg nem adott útiköltséget. Úgy látszik, hogy ez volt a sértődöttség főfészke. Ebből

aztán talán anyagiasságomra következettek, aminél nincs könnyebb. Mihelyt a rabbi megmozdul aziránt, hogy a neki jogosan járó összeget halványan csak kérje is, mindjárt kész ellene a felzúdulás éppen az érdekek aranyborjújának felkent bálványpapjai részéről.

A próbaszónoklat rendszerét sokan elítélik. Méltatlannak tartják, hogy egy pap elmenjen és próba-beszédet tartson. Van is benne valami. Mert hiszen a próbaszónoknak el is kell látogatnia a hitközség vezetőembereihez, azoknak figyelmébe és gráciájába ajánlania magát, ami a papi dekórumot aláássa. Maybaum a *jüd. Homiletik-jában der Rabbiner* c. szakaszban előadja, hogy igen gyakran a rabbi még ha csak közepes szónok és szerényebben kezeli is a talmud nehezebb részleteit, mégis egyéniségével szuggesztív hatást képes gyakorolni a hívekre. Mindamellet, hogy a hitközség megismerhesse későbbi esetleges papját, még mindig a próbaszónoklat intézménye a legalkalmasabb, amiről sok érdekes adoma is kering.

Így egy hitközség rabbit akarva választani, úgy akarták kipuhatolni a rátermettséget, hogy a gabba adta oda közvetlenül a beszéd előtt a témát egy papirosra írva. Egy gabbá egy ilyen próbaszónoknak egy üres lapot adott át. De a pap nem ijedt meg ettől a borsos tréfától és az üres lapot megforgatva így szólt: Hier ist nichts und hier ist nichts. Von nichts hat Gott die Welt erschaffen. Ebből aztán egy nagyon szép beszédet kanyarított.

Két próbaszónok egyszerre volt meghíva és egymás melletti szobákban elhelyezve. Az egyik hangosan tanulta a beszédét, amelyet a másik a falon

áthallott és látva, hogy milyen szép, sokszori hallás után megtanult és ő lévén az első a szószéken, el is mondta. A másik a döbbenetből felocsúdva, amikor őrá került a sor, így szólt: Rabojszem, az semmi, egy beszédet készíteni és azt elmondani. Én most bemutatom nektek az én szédületes memóriámat. Én elmondom nektek szóról-szóra a barátom beszédét egyszeri hallomásra. És elmondotta természetesen a saját beszédét, végleges diadalt aratva.

Egy szónokló jelölt beszédje alatt egy hallgató az első sorban szenvedelmes sírásra fakadt. A szomszédja odaszól neki, hogy nemde a papnak szívreható beszédje készíti a könyekre. Nem — szólt emez — a tisztelendő úr szakállá az elveszett kecskémre emlékeztet, ó jaj, annak is ilyen szép szakállá volt, ó jaj nekem, sohasem lesz többé ilyen jó kecském. Ez a jelenet *Wielandnak* az *Abderiták* című munkájában is fel van dolgozva.

Egy másik esetben a próbára érkezett jelölt előtt nem győzték dicsérni az előbb ottjárt kollegájának beszédjét és el is mondták annak tartalmát, gondolatait, fordulatait, ő amiről aztán ez megismerte, hogy barátja szóról-szóra a híres *Jelineknek* egy beszédjét mondta el. Ő aztán a rostrumra lépve így kezdi szavait: Egy vásáron egymás mellett állott két harisnyakalmár. Az egyik 1 pengőért kínálta a strimfli párját, a másik 50 fillérért vesztegette ugyanazt a minőséget. Hát persze az olcsó áru egykettőre elkelt, míg a másik búsan gubbasztott egész megmaradt készlete mellett. Mondd csak — szól a szerencsés vetélytársnak — hogyan adhatod te 50 fillérért ugyanazt az árut, hiszen én bevallom, az anyagot, a pamutot lopom hozzá és mégsem adha-

torn pengőn alul. Te idióta — mondja amaz — én az egész harisnyát lopom. Így vannak — folytatta a szónok — olyanok, akik beszédjükhöz csak az anyagot keresik máshonnan. Vannak viszont, akik az egész beszédet lopják.

Végül Franki *Ahnenbilder* című verseskötetében van egy *Moderne Legende* című vers egy rabbiról, aki másnapi első beszédére boldogan és még az ágyban is kedvtelve olvassa a beszédjét, megmámorosodva a saját alkotásától. Még a bibliai szent szöveg is, amelyet beszédéhez használ, csak jelentéktelen tényezővé zsugorodik a szemében. Ahogy ő magyarázza, forgatja, értelmezi a szent szöveget, az teszi ezt súlyossá, értékessé. Má ószó hakódaus bórúch hú, mit tesz Isten. A debütáns elalszik, a gyertya lángja belekap a szónoklatba, azt elhamvasztja és reggelre felnyitva szemeinek fénylő kapuszárnyait, látja, hogy beszédje merő egy pernye lett és ó csodák csodája! Előállott az az eset, hogy az egész retorikai műalkotás hamuvá *égett*, csak a bibliai vers maradt meg épen és sérthetetlenül belőle.

A szónoklat, a beszéd tagadhatatlanul erőssége és egyetlen védelmi eszköze a rabbinak. De evvel viszont úgy van, mint a méh az ő fullánkjával, csak addig szerepel az támadólag védelmező fegyver gyanánt, amíg nem lesz használva. Mihelyt a szegény méh valakibe befúrja a fullánkját, ez a valaki csakhamar kiheveri a momentán fájdalmas csípést, de a szegény méhecske belepustul. Egy szép napon kapok egy sürgönyt a már említett Schönfeld besztercebányai rabbitól, hogy hajlandó lennék-e az ő megbízásából ott egy esketést végezni. Nem érttem

ugyan mindjárt a dolgot, de azért rögtön válaszoltam, hogy megyek. Odaérkezvén az esküvőre, megtudtam, hogy egy K. I. nevű ember az örömapa, akinek megyeszerte híres, szépséges leánya Ida a menyasszony, Ehrlich G. Gusztávnak, az egykori félelmetes VII. kerületi pesti törzsfőnöknek a fia a vőlegény. Már most mért nem végzi Schönfeld az esketést? Ez a rejtély. De nem kell türelmetlenkedni. Mindjárt kiderült, hogy a család halálosan haragudott a rabbira. Az eset pedig, ami megtörtént, így történt. A beszercebányai zsidó nőegylet elnökválasztásra készült és K. I.-né volt a predestinált elnökjelölt, egy rendkívül művelt, művészelkű, finom megjelenésű hölgy. Egy kis bökkenő volt azonban a dologban. A hölgynek volt egy bájos 10 — 12 éves fiacskája, csak ennek is volt némi defektusa, volt rajta a testiségében egy olyan plusz, ami zsidó szempontból mínusz számba megy. Mit kerülgessük a dolgot. A fiúcska nem volt körülmetélve. Ez természetesen alkalmatlanná teszi az édesanyát arra, hogy egy zsidó egyesület élére kerüljön. Schönfeld élt is a vétó jogával, nem hallgattak rá. Erre a szószékről ostorozta az esetet és plauzibilissé tette az összeférhetlenséget. Ezért jött létre a »rossz szellem« közte és a család között és amint ez már történni szokott, az öröm vagy a gyász idejét használták fel arra, nem hogy örvendjenek, vagy gyászoljanak, hanem hogy a papjukon bosszút álljanak. Az esküvőre tehát a család a történetek után sehogyse akarta igénybe venni a Schönfeld papi tevékenységét, hanem a pesti főrabbit akarták a dohányutcai kórussal lehozni, csak hogy persze azt a helyi főrabbi engedélye nélkül nem teheték, végre közös

megegyezés alapján Schönfeld maga engem hívott meg. Az esküvő hetedhét országra szóló pompával és fénnel lett megtartva. *Ehrlich* G. Gusztáv egész törzskara jött le az énekkar helyett Pestről. Ott volt Márkus József főpolgármester és Márkus Miksa szerkesztő. Honoráriumul 300 békebeli korona lett a részemre átadva, amiből egy arany Omega-órát, aranyláncot vásároltam és még maradt is a pénzből. Voltak oly korszakok életemben, amidőn el sem tudtam már képzelni, hogy volt idő, amikor a nagykeservesen megszolgált tiszteletdíj nem előre elfogyasztott és felpanaszolt kenyérszámba ment, hanem a jólét egy bizonyos nemét volt hivatva létrehozni. *Nessun maggior dolore che ricordarsi dal tempo felice nella miseria.* Nincs nagyobb fájdalom, mint balsors idején visszagondolni a boldog korra.

Aranyosmaróti rabbikoromban egy rabbinak a temetésén is voltam. *Richter* Zsigmond érsekújvári főrabbi halt meg 1911-ben élete derekán. A hitközség megsürgönyözte nekem a szomorú esetet és én utaztam Érsekújvárra. A koporsó a templomban és a templom tele van gyászos népekkel, Tipikus rabbisors. Mintha egy kunyhót látna az ember égni, úgyszemint élvezte a nagy paloták architektonikus létét és éppen azért milyen fájó látvány az, ha a kunyhó rőt lángokkal égve összeomlik. Valahogy ilyen a rabbi temetése. A pislogó mécskanóc kialszik és az összezúzott nád végképpen összetörik. Ott voltak velem Dr. Schnitzer Armin komáromi, Dr. Klein Dezső nyitrai főrabbi, Krausz Mór komáromi h. rabbi. A beszédek sorát a templomban *Guth* hitk. elnök kezdte meg és a templomban én voltam az utolsó szónok,

Schnitzer és Klein már az anciennitás szerint is előbb következtek. A beszédem megjelent az akkori-ban elterjedt *Magyar Zsinagóga* című horniletikai szakközlönyben. Nagyszámú családja volt a megboldogultnak és a gyermekek még mind a szülői ház oltalma alatt. Valahogy az én beszédem volt leginkább a gyászos alkalomhoz mértén kidolgozva. Igazán elém meredezett, vigyorgott, borongott a jövő lehetőségek arculata. A hitközség és a kebelében fennálló intézmények és magánosok összehoztak az özvegy és család részére egy nagyobb összeget és bizonyára később megszavaztak állandó özvegyi nyugdíjat, vagy amint mondják, kegydíjat, de ez igazán, a zsidóság, de még inkább a rabbik szégyene, hogy mindeddig ez a kérdés nincs országosan rendezve és a rabbi halála után özvegye fölött a kegyetlen kegyelem ítélete szabja meg a *Nahamó dichszifó* adagját. A bold. Richter igen jeles, vallásos rabbi volt. Hirtelen halála beledöbbsent a lelkekbe. Még emlékszem, hogy magyaráztam a koporsója fölötti beszédemben Maleachi próféta szavait; »A papnak ajkai őrizték meg a megismerést és tanítást lessenek a szájából, mert Örökkévaló Cebaótnak anygala ő«. A pap csak úgy tud eredményes működést kifejteni; ha semmi egyebet nem keresnek nála, mint ami az ő lényege, az ismeret és tanítás, ha nem kell neki ezernyi arcot ölteni magára, hanem, ha olyan, mint az Úr anygala, nem oly értelemben, hogy semmi emberi- ne legyen benne, hogy végképpen megszűnjön a saját életét élni, hanem valamint az anygokról az a vallásos felfogás, hogy mindegyiknek saját külön küldetése van, amelyből nem szabad eltérnie, éppúgy a rabbi is akkor tud

csak áldásos működést produkálni, ha szigorúan kitűzött célja felé halad és mer önállóan, képzettsége és tudása szerint eligazodni. A temetőben, ahol még *Stux* chevraelnök és *Krausz* komáromi h. rabbi búcsúztatták, teljesen kidomborodott az az igazság, hogy a rabbijukat a zsidók temetni szépen és tiszteletreméltóan tudják. Amikor lebocsájtották a koporsót a földbe, egyik 12—13 éves fia, ott állva, valami végtelen lelki gyötrellemmel mondta: No most már leteszik a földbe. Mintha a világfájdalom Összesűrűsödött volna akkor annak a kisfiúnak a szívébe, úgy, hogy hasztalan próbált valaki a könyeivel vitára kelné, aki ezt a fiút akkor látta. Temetőből visszajövet kóser ebéd volt a vendégek vészére a hitk. elnőknél felszolgálva, amelyet az orthodoxoktól, a kóserság eme svájci testőrségétől hozatlak számunkra. Megjelent a temetésen dr. Mezey Ferenc is az Országos Iroda képviselőjében. íme a politikai és városi érdekeltség az előbb emiített besztercebányai esküvőre mennyi közéleti nagyságot csődített össze a fővárosból Egy derék rabbinak a temetésére megcsak Mezei Ferenc jött el egyedül. De az is igaz, hogy zsidó nézőpontból tekintve Mezey egymaga felért a többiekkel. Még meg kell emlékezni aranyosmaróti tartózkodásom idejéből arról is, hogy ott kezdtem a cionizmus felé hajladozni. Mindinkább kezdtem belátni a zsidóságban egy átfogó eszme hiányát és átéreztem, hogy valami üresség ásitózik a zsidó lélekben. Hiába hangoztatjuk folyton, hogy annyi nép, annyi hatalmas nemzet elenyészett, csak a zsidóság maradt fenn és fenn is fog maradni az infernális üldöztetések, a vérlázító szenvedések dacára is, azért mégis a zsidóság csak egy elintézetlen kérdése a

kultur emberiségnek. Aranyosmaróton, ahol a zsidóság igazán kisebbséget képezett, csak egyetlen férfiú volt a cionizmusnak látható képviselője, a már előbb megnevezett Bernát Samu államépítészeti mérnök, ámbár az eszme tartalmát, ágazatait, a gondolatnak komplexumát ő sem ismerte még, tehát inkább ösztönszerűleg volt híve a mozgalomnak. Magánúton tanult héberül és tőlem kért sokszor tanácsot zsidó nyelvtani kérdésekben. Közben folyton hirdette, habár egy kissé naivul a cionizmus igazságait. Bennem ennek hatása alatt egy különös meghasonlás viaskodott. A régi beidegződött asszimilans világnézet küzdött az új tanok mindinkább tért hódító szellemével és lassankint meggyőződtem arról, hogy a cionizmus nem egyéb, mint a zsidóságból kiindult eszméknek a zsidóság jövőjének előmozdítására irányuló visszahódítása, míg az asszimilláció féktelensége azonos a megsemmisülés felé való haladással. Még viaskodtam magammal, de már a tudat küszöbe alatt együtt éreztem az Eszme úttörőivel. Elgondoltam, hogy íme egy világi embert mennyire megfogott a zsidóság újabb aspirációja és láttam, hogy ezen egyébként vallástalan ember, aki nem húzódik a ceremóniákhoz, aki Talmudot sohasem tanult, egy nagy célt látva maga előtt elementáris erővel érezte a zsidóság magnetizmusától vonzatni magát. No most én, aki mindig a zsidóságban éltem, nem kell-e hogy fetrengjek a szégyenben és nem boríthat-e be a röstelkedés, ha én még nem is érdeklődöm a mozgalom iránt. Lassan-lassan megismerkedve a kérdéssel, írtam is róla egy cikksorozatot a Lévai Őrálló-ba és behódoltam neki.

Marótról tehát mégis vittem magammal valamit.

A cionizmust, feleséget és tapasztalatot,

Az esküvőm napja sok édes várakozás, boldogító emóciók és a mély érzelmeken bázírozó új célok ragyogásának közepette mindjobban vitorlázott felénk. A sok megbeszélés, a jövő berendezkedésnek misztikus aprólékosságairól való tanácskozás, jelentéktelen semmiségek, amelyek azonban mégis világrendiően fontosaknak látszottak, töltötték ki a lassan cammogó idő kereteit. Minden héten Lévára utaztam és a menyasszonyomtöli elválás melankóliáját mindig már az újabb találkozás reménye vidámította fel. Kisebb nézeteltérések után a kibékülés édessége, a harmonikus érzelmvilág boldog tudata töltötte be a szívet. A mátkaság ideje, mely talán minden emberben ugyanazon felindulásokat szüli, mégis olyan természettel bir, hogy mindenki a saját ilyen állapotát valami nem mindennapinak tartja. Végre fölvirradt a dicső nap hajnala. Hitközségem nekem megszavazott 500 koronát, konvertálta, majd pedig kifizette közben felgyülemlett adósságaimat 2500 korona erejéig, együttesen vettek egy 1000 koronás ezüst evőeszközt, egyik nagybátyámtól Gyöngyösről, Wohl Rumitól Losoncról, Dr. Kaisertől Kistapolcsányról kaptam 100 — 100 koronát nászajándékul A menyasszonyom is hozott circa 10.000 koronát hozományul, amire nem is számítottam, úgy hogy míg némelyik szerencsétlen flótás csak az esküvője után tudja meg, hogy szerelemből nősült, én ellenkezőleg az esküvőm után értesültem arról, hogy nemcsak szerelemből nősültem. 1912 március 26-án volt az esküvőnk Léván, Dr. Hevesi Simon pesti főrabbi, az apósom és a bold, mély vallásosságú, tudós galgói főrabbi, *Rosenfeld* József, a feleségem nagy-

apja végezték az esketést. Tehát egy neológ, egy statusquo és egy orth. rabbi, szépen jelképezvén a zsidóság egységét a különféleségben is. Ott voltak még a nagykátai, devecseri rabbik, akiket rokonság fűz a feleségem családjához és a besztercebányai rabbi, aki mint az én érdekeltségem képviselője szerepelt a vendégseregben, A pesti főrabbi és az apósom igen szép esketési beszédet mondtak, nem mulasztva el a család fölmenő papi kitűnőségeit felsorolni úgy a kegyelet, valamint a noblesse oblige szempontjából. Hevesinek a textusa volt: *És tómid túkad al hamizbéach Ion szichbe*. Örökös tűz égjen az oltáron, ne aludjék ki. A maróti hitközség h[^]rom tagjával képviseltette magát. Nohát ünnepélyes volt az esküvőnk napja, fényesen kivilágított templom, örömtől sugárzó arcok. Aztán a lakodalom, az ebéd volt nagyszabású, mintha egy láthatatlan kéz font volna koszorút a fejünk körül a menyegzőnknek és szívünk örömének napján. Az asztalnál bold, édesapám kérésére a sok elhangzott beszéd során én is felszólaltam, ami papok esküvőjén egy cseppet sem szokatlan jelenség. Sőt azért nevezik a nászajándékot *Dróschegeschenknek*, mert szokásban volt, hogy a vőlegény az esküvőn, vagy az esküvő előtti szombaton vallásos előadást tartson, ha értett hozzá és quasi ezért a beszédért (drósche) kapta aztán az ajándékokat. Marótra érkezve aztán, mire berendezkedtünk, mire a szokásos látogatásokat elvégeztük, úgy júniusban egyszerre meg lettem választva Békéscsabán egyhangúlag főrabbinak és ugyanakkor a pesti hitközség rendes vallásánárjának. Szóval ismét tovább, tovább. Mikor a hitközségi elnöktől megkérdeztem, hogy melyiket fogadjam

el inkább a kettő közül, ő jóindulatú modorával azt javasolta, hogy maradjak Aranyosmaróton. Ez a hízelgő válasz és megoldás nekem megfelelt volna, hiszen én nem kívánok egyebet, mint egy kis független nyugalmat, de a külső körülmények és az a tény, hogy már nemcsak magamról volt szó, mégis csak a távozás felé billentték az elhatározást. Már most hová? A feleségemmel együtt inkább Budapestre mentünk volna. A fővárosi élet kultúráján és előbbrejutási lehetőségein kívül a feleségem még azért is inkább a pesti állás mellett maradt volna, mert így nem kellett volna annyira távolesnünk az ő szüleitől. De az apósom, aki a rabbinizmusnak rajongója, már csak a familiáris tradíciók fenntartása kedvéért is kérve kért bennünket, hogy csak Csaba felé reszkessen életem vezércsillaga. Volt némi vita köztem és a csabai hitközség között még állásom elfoglalása előtt a föltételek miatt. De a bold. *Reisz* Simon akkori hitközségi elnök azzal vágta el a tárgyalás fonalát, amidőn még az állás elfoglalása előtt egy esküvőre Csabára utaztam, hogy csak kezdjem meg nyugodtan a működésemet és minden kívánságom teljesítve lesz, anélkül, hogy az írásba lenne foglalva, így hát kezdtem ismét szedni a sátorfámat, készültem megint a búcsúzásra és a beköszöntésre. De előbb hadd mondok el egy humoros esetet a gazdag és a szegény fivéről, nemcsak azért, mert az tetszik nekem, mint a miskolci csizmadiának a *kéjgáz*, hanem azért is, mert mély tanulság rejlik benne. A gazdag és szegény testvér egymáshoz való viszonyáról sok elbeszélés van forgalomban, amelyekben rendszeren a dús fivér szívtelen és kegyetlen az ő koldus testvéréhez, tőle gögösen elfordul. Én

magam is közöltem már a *Magyar Zsidó Szemlé*-ben egy régi zsidó dalt *De zwa Brider* cím alatt, amelyben a nyomorgó testvér egy darab kenyeret és egy pohár bort kér a bátyjától, de ez még azt is megtagadja. A túlvilágon azonban fordul a kocka és a gazdag könyörög a szegénynek. A most elmondandó elbeszélésben a szegény testvér elmegy a gazdag bátyjához és kéri, hogy vendége érkezvén, kölcsönözze neki az ezüst kehelyt, hogy mutatósabb legyen a vendéglátás, miután a vendég esetleg valami állásra akarja őt szerződtetni, ami aztán biztos alapra fektetné az existenciáját, Ily nyomós érv súlya alatt a bátyja meghajlik és odakölcsönzi a kért ezüst poharat. Vasárnap aztán visszahozza az öccse és még hoz mellé egy kis ezüst poharat, mondva, hogy a nagyobbik megfiadzott és szülte a kisebbiket és ő mindakettőt hozza a bátyjának. A következő héten már vérszemet kap a szegény testvér és most a nagy ezüst evőeszköz-készletet kéri kölcsön a bátyjától. Amikor azt vissza kellett volna származtatni, azt mondta a bátyjának sírva, hogy nem tudja visszaadni, mert az evőeszköz az éjjel meghalt. A róka-lelkű bátyja erre ádáz haragra gerjedt, hogy ne tartsa őt bolonddát, már hogy higgye el ezt neki, hiszen az evőeszköz nem halhat meg. Erre mindketten a rabbihoz mentek igazságtétel végett. A rabbi döntése az volt, hogy ha a gazdag bátya elhitte azt, hogy a kehely szült, akkor el kell hinnie azt is, hogy az evőeszköz meghalt. Tehát meg kell azt gyászolni. A szegény testvér sivet fog érte tartatani (7 napos gyászt) a rabbi tartja majd a slojse-mot (30 napos gyász.) A gazdag testvér kérdezi, hogy hát ő meg mit tartson, mit tegyen. A rabbi

így szólt neki: „*Du kannst dor e Krie schneiden.*“ (a szokásos ruhamegtépés a halott fölött a gyász jeléül, de már a köztudatban inkább tragikomikus értelemben használatos kb. oly értelemben, hogy mehetsz a sóhivatalhoz, vagy általában a szenvedés, a hasztalan vergődés kifejezése.) Ez az elbeszélés elsősorban is azt illusztrálja, hogy a testvériesség éppen testvérek között ritkán van meg valami ideális formában, hogy ha a jót elfogadjuk, a rosszat is el kell fogadnunk a sorsból, amint ez az eszme Jób könyvében, a theodicea ezen himnuszában kidomborodik, de a balsorsban nem szabad elhagynunk azokat, akiket előbb szerettünk, akikhez a szív érzelmei, vagy pláne a tisztelet és hódolat fűzött minket. »Vegyük el a csapást, miként a jónapot, s egymást ne hagyjuk el, ha a sors el is hagyott« (Tomba.)

Egy nagy államférfi írta nemrégiben, amidőn arról volt szó, hogy egy uralkodócsaládot mindenki gyűlöl, hogy igenis a szerencsétleneket és a gyengéket gyűlölik, amidőn segíteni kell rajtuk, de akik nem akarnak segíteni, abba az ürügybe burkolják *szinasz chinomjukat*, hogy az a boldogtalan maga - az oka az ő tragédiájának és hogy mindenki előtt gyűlöletes. De leginkább megragad Bennünket ebben a kis anekdotában a rabbi szerepe. Ő elsősorban a gyöngébb félnek a pártját fogja, még ha neki ebből kellemetlensége származik is. Ő nem a fiat institia et perat mundis elve alapján áll, hanem a kornak ütőerére téve a kezét kihallja onnan a magasabb igazságok, a mennyei bíraskodás hangját is. Az életben talán nem mindig képes a kor hangulatát, a divatos áramlatot követni, vagy egy maradvány a

múltból az ő világfelfogása, vagy megelőzi a korát, de rendszeresen még nem értik, sőt gyakran a legnehezebb intencióit is félreértik és ha a legbékésebb szándékok vezérlik is, akkor is a nép csak háborús hátteret sejt mögöttük. Avagy olvassuk el Zunz Lipót prédikációinak előszavát, amelyben keservesen panaszkodik azok ellen, akik őt megbántották és akik miatt otthagyni papi állását a zsidó tudomány eme atyamestere egy leányiskola igazgatója lett. Vagy nézzük a borsodcsabai rabbipert a múlt század első feléből, amidőn egy Alexandersohn nevű rabbi a durva lelketlenség áldozata gyanánt földönfutóvá Ion és *Tóméch Kábód* c. könyvében megírta élete tragédiáját.

A mese rabbija a szegény ember, az üldözött mellé állt a hatalmas testvér ellenében és az igazi papi lélek sugárzik ki ebből a látszólag humoros intézkedésből. A rabbinikus gondolkodás tehát nem irányul a nagyok kegyének megszerzésére, hanem az élet hajótöröttjei képezik az ő szeretetének tárgyát.

Hogy Marótról ismét szárnyára kapott a forgószél, mely a levelet tovább sodorja, ismét ott álltam az élet változásánál 5 évvel idősebben, egy lusztrum az életemből tovasuhant, megint kérdezhettem, honnan hová. Egy önbírálatra voltam kötelezve, hogy az Idő nem száguldott-e el nyomtalanul a fejem fölött és meg kellett vallanom, hogy nem úsztam tudatosan, hanem csak sodortattam az ártól, mely vitt, vitt magával. Megint szemlét kellett tartanom, mint a pásztornak, hogy hűségesen viselte-e a tisztét a nyáj körül, mely az ő gondjaira bízott. A gyülekezet ott ezen idő alatt se nem fogyott, se nem erősödött

számban, hogy hatáskörömben megtettem mindent, ami megtehető, azt már a fentebbiekben eléggé igazoltam. Az aranyosmaróti polgári leányiskola díszes új épületének felavatására az igazgatónő, H. Düsovszky Mariska megbízásából egy avató költeményt írtam, amelyben az egyik strófa így hangzik;

Taníts meg minket arra, mit az Élet
 Erőtörvényével tőlünk követel,
 Hogy mindaz, mi most biztató ígéret,
 Egykor valóság gyanánt jöjjön el.
 Taníts meg mérsékelni vágyainkat,
 Hogy meg ne szédítsen kincs, rang és hír,
 Mert kit bölcsőjében szerencse ringat,
 Gyakran mint koldust fedi be a sír.

Ebben a versszakban a megszemélyesített iskolát invokálom a tanulók nevében, hogy tanítson meg az Élet érc törvényeire. Valóban nem tudom, hogy az iskola élete és az élet Iskolája engem erre kellőképpen megtanított-e. Egy templomi beszédben érzékenyen elbúcsúztam híveimtől, amelyben röviden összefoglaltam az ott töltött 5 esztendő történetét és 1912. szeptember 1-én elfoglaltam új állásomat Békéscsabán. Marótról már könnyebb lélekkel távoztam el, mint Nyíregyházáról, nem azért, mintha kevésbé szerettem volna ott lenni, hanem mert onnan már nem egyedül jöttem, hanem a feleségemmel és a kis városnak szerény hitközségéből valóban úgy képzeltem, hogy egy nagyobb hitközségbe kerülve, mégis jobban meg tudom közelíteni a rabbinizmus eszményeit. Csabára sok rabbi pályázott akkor. Így Dr. Qoldberger Izidor, aki jelenleg Tatán működik, Dr. Fischer Benjamin, most főrabbi a pesti Rombach-templomban, Dr. Klein Sámuel, a jeruzsálemi

egyetem tanára, Dr. Neumann, most óbudai főrabbi, Dr. Bände Zoltán, aki ez idő szerint Kispesten főrabbi. Szóval csupa jónevű férfiak és rajtuk kívül még többen. Az installációra eljött apósom, anyósom, bold, édesapám és az öcsém. Marótról Dr. Ardó Sándor hitk. elnök, bold. Pető Albert és Rintel Rezső jelentek meg. Természetesen Pesten keresztül jöttünk. Egy küldöttség Csabáról Mezőtúrig jött elénk éppúgy, mint annak idején Marótról Vérebélyig. Minden ismétlődik hát a történelemben. A vasúti állomásnál fogadtatás, bold. *Reisz* Simon hitk. elnök melegehangú üdvözlőbeszédet mond. Én abban a hiszemben, hogy egy egységes nép szeretete fogad egy egyhangú, lelkesedéssel teljes választás után, foglaltam el az állást. A templom előtt Dr. *Kerényi* Soma proelnök (a proconsul mintájára képeztem e szót) mondja az üdvözlő beszédet. Bent a templomban ember ember hátán, apósom mondja az installáló beszédet a maga tudós és szellemes modorában, mire én megtartottam a székfoglalómat, a 27. zsoltár verséből indulva ki: »Egyet kértem az Istentől és arra is törekszem, hogy lakhassam az Isten házában életem minden napján, hogy láthassam Isten gyönyörűségét és fölkereshessem őt a templomában.« A Békéscsabai Függetlenség akkori száma azt irta szónoklatomról, hogy az egy retorikai műremek volt> míg egy kollégám, akit Kiss Arnold az ő emlékezéseiben Brummer Lipót álnévvel tisztelt meg, miután beszédem a Magyar Zsinagógában megjelent, nem éppen hízelgően nyilatkozott róla, azt mondván, hogy vezércikk-stílusban lett megszerkesztve. Nohát ilyen végletek mutatkoztak a kritika terén. Az installáció után circa 20 küldöttség üdvözölt a hitközség ta-

nácstermében, mindegyiknek külön-külön válaszoltam, még pedig a *Mésiv kahalóchó* föltételeit megszív-elve. A közönség csodálta, hogy miként voltam képes valamennyinek nemcsak beszélni, hanem mondani is valamit. Ennek az volt a titka, hogy mind-egyikről megtudva, hogy kinek a nevében üdvözöl, a továbbiakban az üdvözlő szónok beszéde közben gyors áttekintéssel készültem a válaszra. A maróti küldöttség üdvözölve, egyszersmind búcsúzott is tőlem és átadta Dr. Kiss Mihálynak, a poétikus hangulatú, tudós maróti árvaszéki elnöknek üdvözlő- és bucsuversét, azét, aki egykor Maróton Balla Ignácot is rímekben köszöntötte. Nekem a következőképen tolmácsolta érzelmeit:

Csaba városának most lesz nagy szombatja,
Mikor Jakab mestert papjául avatja.
Fáj a szívünk érte, hogy már elvesztettük,
Ne feledje soha, mennyire szeretttük.

Este a Zöldfában nagy bankett volt számos felköszöntővel és utána mindjárt munkához láttam. Erősen közeledtek már az őszi ünnepek. Régi szokás szerint összesen 600 koronát küldtek a hivek ünnepi ajándék gyanánt, a spájz be volt rendezve és felszerelve ugyancsak a tradíciók szabálya szerint. A lakásom egy ósdi ház. némileg átalakítva és egy szoba bútort (irodai berendezést) is kaptam a hitközségtől. Kötelességem volt a fiú- és leányközépiskolákban a vallást tanítani, vallási kérdésekben dönteni, prédikálni, anyakönyvet vezetni stb. már amint az ilyen teendők általában a rabbi reszortjába soroztatnak. A nagyünnepi beszédeim nagyon jól sikerültek, még Maróiról hoztam őket magammal, ahol már részben meg is lettek tartva. Nemcsak a káposzta jó felmelegítve,

hanem néha a templomi prédikáció is. A Sem. Aceret beszédemben már az OMIKE békéscsabai fiókjának felélesztésére szólítottam fel híveimet, röviden vázolván nekik e kultúregyesület célját: hogy *a zsidók művelteké, a műveltek pedig zsidókká legyenek.* Ugyanis jövetelem előtt egy-két évvel Hevesi Simon pesti főrabbi alapította az OMIKE békéscsabai fiókját, akkor az volt a célja, hogy egész Magyarországon minden nagyobb városában fiókokat fog létesíteni és Békéscsaba volt az első és hosszú ideig az utolsó fiók is. Egy Dr. Fáy Samu nevű tekintélyes csabai ügyvéd eszméje volt ezen kultúregyesületnek elplántálása Békéscsabán, az első kezdetkor itt volt Hevesi és Venetianer is, mindketten vallásos előadást tartottak. Akkor persze én még nem voltam Csabán, de hallottam róla, hogy milyen hatásosan beszéltek. Az egyesület akkor megalakult, de működése abban merült ki, hogy Talmud Tórát tartott fenn a meglévő zsidó tanerők segítségével. Amikor én megjöttem, ez az intézmény is szünetelt és így egészen Phönix módjára föl kellett halottaiból támasztani és az üres kereteket tartalommal kitölteni. Az ünnepek után már jegyzőkönyvileg ismeri el a hitközség tanácsa működésem dúsan bontakozó eredményeit, aminek rekompenciója gyanánt ajándékozzák az emiittelt berendezést és a gimnáziumi tanításért járó állami jutalomdíjat átengedik. Egyik fakereskedő hívem egy vagon fát ajánl fel, a különben alacsony, szerény lakásomat üvegezett verandával látják el. Az auspiciumok nem rosszak. Többször áthívnak Békésre, Mezőberénybe, Köröstarcsára alkalmi funkciók, leginkább temetések végzésére. A hitközség már jövetelemtől körül 350 adófizető ta-

got számlált, tehát a nagyobbak közzé számított, ahol már a papi tevékenység összes esetei előfordultak. A város is dacára nagyközség jellegének, már méretei által is imponált, egy tót sziget az Alföld szívében. Még némileg hatása alatt állott az Áchim L. András, megölt parasztvezér képviselő emlékének. Amikor jöttem, Kristóffy volt a város képviselője, az egykori »darabont« belügyminiszter, akit leginkább az Áchim parasztpártja választott meg különösen az általános titkos választójog eszméjének felvetése által dokumentált parasztbarát érzelmeiért. A béke még meglévő ideje úgy röppent el fölöttem, mint egy álom. Mindjárt idejövetelem után írtam egy munkát »János vitéz és Toldi« címmel és pályáztam vele az Akadémia Lehr Albert-díjára. Díjat nem nyertem vele, amit annak tulajdonítok leginkább, hogy nem tudtam az anyagot és a kérdést szakszerűen feldolgozni forrásmunkák hiányában, ámbar lehet, hogy ha meg lett volna az összes szükséges forrásom, akkor sem lettem volna a nyertes. De megnyugvás a bukás, vagy mondjuk a sikertelenség idején, ha nem tettünk meg mindent a győzelem kivívására, mert ha minden lehetőséget kiaknáztunk volna és mégis csak negatív eredményre tekinthetünk, akkor a remény is a minimumra redukálódik. A művet különben folytatásokban megjelentettem a Békéscsaba és Vidéke c. lapban és egy különlenyomat is készült belőle, amelyet a nagyszalontai Arany János társaság is elkért tőlem az Arany-múzeumban való elhelyezés végett. Egyebekben pedig úgy tűnik fel nekem itteni működésem története, mint a zsidók története a Góluszban, hogy nem annyira arról tudok beszámolni, amit tettem,

mint inkább arról, ami velem történt és amit velem tettek. Tehát általánosságban az ember azt hiszi, hogy ő irányítja a sorsát, hogy ő úszik erős akarással a létnek vizein, holott csak vitetik, sodortatik az ár által, fokozottabb mértékben érezheti ezt a jelenséget a zsidó és még hatványozottabban ez a végzete a zsidó papnak.

Április 27-én 1913-ban született drága kis fiacskám, Lacika, gyönyörű, édes fiúcska, akinek megérkezése napsugárral töltötte be az életemet, a *Berisz Miloh*-ünnepére eljött az Édesapám, apósom, anyósom, a feleségem nagyanyja, a galgóci rabbiné, aki a híres *Landesberg* Aron nagyváradi főrabbinak volt a leánya. A kis fiú szépen fejlődött, bár sok gyerekbetegségen ment keresztül. Megjelent vele az Élet célja és tartalma, a küzdelmek tárgya és reménye, de egyszersmind az aggodalom és a remegés forrása. Előzetesen március 15-én a helybeli társadalmi egyesületek fölkérésére a Kossuth-szobor előtt ünnepi beszédet mondtam nagy tömeg jelenlétében. Vidovszky Kálmán akkor még fiatal pap és gimn. ev. vallástanár volt, aki felkért, ugyanis akkor még dühöngött az álliberalizmus és ilyesmikben élte ki magát. De különben is egészen szimpatikus fiatalembernek látszott, csak később ment keresztül a szokott metamorfózison és mutatkozott meg a szokott zsidógyülölő formájában. A későbbi háboruelőtti idők, amint mondtam, úgy iramodtak az Örökkévalóságba, mint a vizek az örvénylő forgatagba. Akkoriban voltak a balkáni háborúk, Törökország, Bulgária, Szerbia voltak a küzdő felek. Általános pangás uralkodott a gazdasági téren. Rémülettel gondoltunk a háború borzalmaira és nem tudtuk, hogy Ukalegon

már ég közvetlen közelségünkben és csak egy szikra kell, hogy az egész világ lángokban álljon. — A március 15-iki beszédem volt itt az első felekezeti közre-
 replésem és az akkori elnökség igen büszke volt rá. A hitközségi elnök valóban szavának állott, hogy minden kívánságomat teljesíti, mert már az első iskolai év végén átengedték részemre a felsőbb leányiskolában teljesített vallásitanításért az államtól járó jutalomdíjat. Bármily ügyben csak neki szóltam és ő mindent kedvezően elintézte. Nem kellett futkosnom minden lappália miatt Pontiusától Pilátusig ezerféle fórumhoz, hanem a bold. *Reisz* Simon minden ügyemet szeretetteljesen elintézte, nyélbeütötte, jóllehet neki a rabbiválasztás alkalmával más volt a jelöltje, de képes volt felülemelkedni az egyéni szimpátia vagy antipátia szempontjain és a zsidó meg az emberi tekintetek nivójára volt képes felmagasodni. Már az OMIKE újjáéledése után mindjárt rendeztünk egy felolvasást, amelyen én a *Zsidó Prozelitákról* tartottam előadást és a prozeliták történetét elmondván hangsúlyoztam, hogy a zsidóság sohasem ambicionálta a prozeliták tenyésztését, hanem egy dologban mégis foglalkozunk térítéssel, térítsük zsidókká a — zsidóságot. E felolvasásom a maga egész terjedelmében megjelent a *Zsidó Szemlében*. Szerveztem egy templomi énekkart és a hitközség alapszabálmódosító bizottságának én voltam az elnöke. Nem sokkal idejövetelem után volt alkalmam első ízben egy rituális válást vezetni, még pedig egy kissé drámailag, ugyanis a való férj, akit rendőr vezetett elő a rituális váláshoz, nemcsak hogy nem tudta a kiszabott minimális illetéket lefizetni, hanem még én kölcsönöztem neki a saját zsebemből egy

összeget és az illető nekem azt meg is fizette. Igazán a háború előtti idő minden nagyobb emóció nélkül tűnt el. Amíg a hitközségi élet apró-cseprő ügyeivel bajlódtam, amíg úgy itthoni, valamint a feleségem szüleit és testvéreit, valamint az én szüleimet és testvéreimet érintő családi kérdések, valamint a lelkipásztorkodással járó teendők foglalták le az időmet és amíg tulajdonképpen tájékozódtam a tennivalók körül és a célkitűzések különféleségében végre egy határozott irányt kémleltem, már jött hollószárnyaival az 1914. év. Pesten az unifikációs mozgalmak és cionizmus kezdeteinek szárnycsapásai varázoltak némi *életet* a zsidóság asszimiláns világába. Az 1914. év nyarán jött a rémhír, hogy Ferenc Ferdinándot a Monarchia trónörökösét és nejét meggyilkolták és a szerajevói merénylet elkövetőjének, Gavril Principnek gyilkos golyója lángbaborította az egész világot és még most is érezzük, hogy nemcsak a trónörökösét és nejét, hanem egy egész világot szíventalált egy nyomorult féregnek a gyalázatos cselekedete. Ferenc Ferdinándnak egész lényét életében bizonyos misztikus homály borította. Regényes házassága Hohenberg Zsófiával az örök emberi érzelmek hordozóját sejtette benne, de majdani uralkodásának programjára vonatkozólag csak találgatások voltak róla forgalomban. Mindjárt a gyászos esemény után mindenki érezte a háború lehetőségeit a levegőben lógni, de ha mindenki arra gondolt is, hogy borzalmas bonyodalmak lavinája fog megindulni, mégis abban reménykedtünk, hogy hátha lehet majd az elszabadult fűriákat visszaparancsolni és a casus bellit békésen elintézni. Akkoriban Nagyváradon voltunk a feleségemmel és kisfiammal egy ottani

orvosnál. Szegény drága kisfiam bélhurutban szenvedett. Szombaton át ott voltunk és a templomban Kecskeméti Lipót katonai gyászistentiszteletet rendezett a meggyilkolt trónörökös emlékére. Beszédében refrénszerűleg többször előfordult e mondat: »Valami van a levegőben.« En a hallgatóságban állva, szinte borzadtam e szavaktól. Mintha egy Cassandrát hallottam volna, mint amikor Czádók főpap kiáltotta a szent város falain: Jaj, jaj Jeruzsálemnek. Én magam is tartottam másnap már Csabán egy gyászistentiszteletet. A beszédemben azonban tartózkodtam minden olyan kitéletől, mely a háborús megtorlásra célozna. Amikor pedig a hadüzenet mégis megtörtént, napokon át nem tudtam aludni, mert folyton az az elgondolás zaklatott, hogy a háborúban rálőnek emberekre, mint a veszett kutyákra. Még nem sokkal a háború kitörése előtt írtam egy héber cikket a Krakóban megjelenő *Hetmicpe* c. lapban »Haachdut vehaautonómia sel hajehúdim behungária« cím alatt, melyben a magyarországi zsidóság autonómiáját csak az orthodoxok és neológok egyesülésétől remélhetőnek jelentettem ki. De hasztalan, jött a háború és még ez sem volt képes a hazai zsidó pártokat közös nevezőre hozni. Én azt hiszem, hogy bizonyos álszemérem dolgozik még azokban is, akik magukban belátják, hogy az orthodoxiának is milyen mérhetetlen előnyére válnék, ha a zsidóság egységét kimondanák és nem merik ezt nyíltan hangoztatni. Mint mikor a púposok hitközségében, ahol nem túrték meg a simahátúakat, egy kántort akartak választani, főföltétel volt, hogy púpja legyen. Előimádkozás közben valahogy leesett az így természetesen ragasztottnak bizonyult púpja, miközben

az egész gyülekezetben nagy zavar és ribillió tört ki. Az emberek egymásnak mentek, dulakodni kezdtek és ilymódon leesvén a púpok, kiderült, hogy mindegyiknek fel volt ragasztva ez a kinövése. Jött hát a háború, amelyről kezdetben azt hittük, hogy csak néhány hétig fog tartani és hát bizony olyan méreteket öltött, hogy hozzáképest a világtörténelem legnagyobb háborúi úgy viszonylanak, mint a vakondtúrás a Mont Everesthez. Jött mint egy mindeneket elárasztó vízözön. Sokáig bizakodtunk a győzelemben. Auffenberg, Dankl, Potiorek, Frank Liboriusz tábornokok győzelmei, a szövetségesekben, különösen a németekben való bizakodás, a lebegés a változó hadiszerecse hullámain még valahogy tartották bennünk a lelket. Emlékszem, hogy amidőn az első sebesültszállítmány megérkezett a súlyos sebesültekkel, általános néma döbbenet szállott meg mindenkit. Láttuk, hogy szétmállik lassankint minden társadalmi kötelék és ingadoznak az állami rendnek alapjai. Mind szűkebbre szorultak a reménység körei. Valóban inter arma silent Musae. Mint lelkésznek nem kelleit kimennem a harctérre, csak itthon teljesítettem kiségitő tábori lelkészi szolgálatot. A zsidó katonák temetése, esketése, a kórház látogatása, a sebesültek, a harctérre induló katonák részére tartott istentiszteletek képezték teendőimet. Egyik bevonult tanítónkat a hitoktatás terén a polg. fiú, polg. leány és áll. elemi iskolákban egy évig, hazajöveteléig ingyen helyettesíttem, aggódtam, remegtem hívemért, öcsémért, aki a 101-es csabai ezredhez vonult be a háború elején és több ízben hosszabb ideig volt a fronton, ahonnan hozzám tért vissza. A kiképzése elején megfájdult a lába és szabadságnyerés érde-

kében megkerestem az itteni főtörzsorvost, Sternschuss Jánost, mondván neki, hogy az öcsém szívesen áldozza életét, de az egészségét nem. Ez a kissé rabulisztikus ízű kijelentésem láthatólag frappírozta a főtörzsorvos urat. A zsidó katonák részére az őszi nagyünnepeken rituális ételmezést, Peszachkor pedig szédert és 8 napi húsvéti ételmezést szerveztem részben a menázsipénzük felhasználásával, de nagyobb-részt helybeli és megyei gyűjtés eszközlésével. A Fábry Károly elnöklete alatt működő hadigondozó hivatalban ingyenes összeírási munkálatokat végeztem. Néhányszor, különösen amikor az öcsém a fronton volt, hazamentem bold, szüleimhez, hogy szörnyű aggodalmukat egy kissé enyhítsem. Ők szegények mindjobban megöregedve húzták az Élet igáját. Édesapám mindjobban kezdett betegeskedni és visszavonultan élve egyetlen húgom férjhezadása képezte főgondjukat. Irigyeltem az öcsémet, aki egész háborús fizetését nekik küldte haza, míg én különösen a drágulás fokozódása és a beszerzési lehetőségek megnehezülése által anyagilag mindinkább kezdtem lecsúszni és a magam, valamint kis családom főtartása elé is mindnagyobb nehézségek tornyosultak.

Megjelent az árpa-, majd meg a kukoricalisztből készült kenyér, továbbá a szacharinos kávévacsora egy darab kenyérrrel, a ruházat lerongyolódása, a fizetés elégtelensége a pénznek fokozatos elértéktelenedése folytán. Mindenki el volt foglalva a saját bajával, úgy hogy az általános kétségbeesés idején nem kívánhattam, hogy énvelem törődjenek. Lassankint mindinkább behívták az idősebb és idős férfiakat és csak húzódott a háború, mind szélesebb

dimenziókat öltve. Jöttek a Hiób-hírek, hogy ennek is, annak is elesett a fia, hozzátartozója. A háború négy éve igazán nem kedvezett a rabbinizmusnak. Valahogy úgy éreztem magamat, mint egy fölösleges lényt, aki a nagy szerencsétlenség idején gyógyítani, segíteni szeretne, de olyan a legőszintebben elgondolt akarata, mintha valaki tilinkójátékkal akarná megfélemezni a fürgeteget és elhallgattatni a zordon égháborút. A helybeli Casino március 15-iki vacsoráján én mondtam az ünnepi beszédet 1915-ben az elnökség fölkérésére. Amint megjegyzték, ez volt az első eset és talán hosszú időkre az utolsó is, hogy zsidó ember mondjon a Casinóban ünnepi beszédet. A háborús időkből leginkább az a kép rögződött meg bennem, hogy nyári este, amidőn az egész nap a kétség és remény között telt el, busán recseg a takarodó trombitahangja a kaszárnya felől, miközben az ég alja is valami különös, ijesztő rozsdavörös színben mutatkozott előttem. Bus emlék gyánánt hallik a háború napjaiból a hazaszállított hősi halottakat, vagy az itthon harctéri sebesülésükben meghaltakat a temetőbe kísérő fájdalmasan szomorú katonazene akkordja. A híreket, ahogy lestük és a rémhírek, ahogy lesújtottak, az egész nagy nemzeti tragédia és annak fájdalmas epizódjai, már teljesen összekaoszósodva vonaglanak az emlékezet világában. Inkább jelentéktelenebb eseményekre emlékszem ezekből az időkből, vagy olyan belémnyilalló sorscsapásokra, amelyek inkább az én személyemet érték. Az öcsém, amidőn először ment ki Budweissről a frontra, egy napig vártam rá Szolnokon, ahol át kellett vonulniok. Vittem neki némi élelmiszert és Szolnokon egy rokonomtól szereztem neki az útra

2 üveg konyakot. Szegény édesanyám levélben rendkívül meleg elismerését fejezte ki ezért a szerény testvéri teljesítményemért. Merő egy remegés volt az életem, remegtem öcsémért, a híveim hadbakelt hozzátartozóiért, az ország sorsáért, a zsidóság helyzetéért. Nahát nem tudom, hogy ennyi remegés hogyan tudott belémszorulni. Amikor megjelent a hadijelentés, hogy Prsemysl elesett, de Lemberg még a mienk. Vagy hogy Olaszország, vagy Románia beavatkozik-e a háborúba. Gyűjtésekben, adakozásokban való részvétel, a hadikölcsönök érdekébeni agitációk, a különböző templomi ünnepélyek már csak mint ködfátyolképek lebegnek előttem. Igaza van a bölcsek megfigyelésének: Az új szenvedések feledtetik a régieket. *Vidovszky* Kálmán gimn. vallás-tanár minden csütörtökön tartott háborús istentiszteletet az itthonmaradottak vigasztalására, erősítésére. Ki is adta egy kötetben megható beszédeit A mű címe volt: »Csöndes hangok a háború zajában.« Kaptam tőle egy dedikált tiszteletpéldányt: »Kedves Kollega uramnak háborús együttműködésünk emlékére.« Most már elmondhatom, hogy az akkori rokonszenves fiatalembernek háború *utáni* tevékenységéről azt lehetett volna mondani: »Háborús zaj a béke csöndjében.« Az első ide hazaszállított zsidó hősi halott volt *Rosenthal* Andor, szüleinek egyetlen fia. Erről is *Vidovszky*, az evang. pap írt egy megleghangú fájó megemlékezést az itteni lapba: »Bandi elesett« volt a cikkének a címe. Valóságos apothozisa volt e cikk az ifjú hősnek és ki hitte volna, hogy később a cikkíró egy lapnak élére fog állni, mely az ifjú zsidó hősnek hitsorsosait a legkegyetlenebbül fogja támadni.

Fáradoztam a szombati heti vásárnak más napra való áthelyezése érdekében is. Még pedig akkor még Csaba nagyközség lévén, Kiss László főszolgabíróhoz fordultam ebben a kérdésben. Ő úgy világosított fel, hogy a dolog igen egyszerű. Gyűjtsék csak 100 aláírást és szerkesszek egy kérvényt a községhez. Ezt meg is tettem. A kérvényben kifejtettem, hogy az állam és a társadalom érdeke, hogy a polgárai vallásosak legyenek és a amellett vallásosságuknak ne legyenek áldozataivá. Már most a szombati hetivásár áthelyezése senkinek se okoz kárt, mért ne lehessen hát ezt megvalósítani. A kérvényt beadtam, de még tárgyalására se került a sor, amidőn nem tudom, mi okból, a háború tartamára olyan intézkedés történt, hogy csak egy hetivásár tartassék hetenként a kettő helyett és Csabán ezt az egyet szerdán trrtották meg. Ekkor egy körlevelet nyomattam, amelyben értesítem híveimet, hogy örvendjenek, nincs többé szombaton hetivásár, most már mindenki becsukhatja a boltját a szent napon és fölkeresheti a templomot, pláne a háborús nagy és zord időkben. Felhívásomnak volt is bizonyos foganatja a szombattartók számának növekedése dolgában. Ezen felhívásomért még az akkor megjelenő *Allgemeine Jüdische Zeitung* orth. lap is az elismerés zászlóját hajtotta meg előttem.

A felső leányiskolát akkor, hogy hogy nem, a kultuszminiszter megszüntetésre ítélte és polg. iskolává akarta visszafejleszteni. Mindenki belenyugodott már a dologba, csak én nem tudtam felfogni, hogy hogyan lehet ilyesmit egy városnak oly flegmatikusán tűrni. Az akkor életben levő *Békésmegyei Függetlenség* c. lapba két vezércikket írtam erről az eseményről

Békéscsaba Tragédiája címen, amelyben felszólítom az illetékes tényezőket, hogy álljanak sarkukra és ocsúdjanak fel lethargijájukból. Azonkívül tanácskoztam Donnerrel, az iskola ny. igazgatójával a teendők felől. Valóban megmozdultak az illetékes faktorok és küldöttségileg keresték fel a minisztériumot és nemcsak hogy az iskola lett megmentve, hanem még ki is lett bővítve, tovább lett fölfelé kiépítve előbb kereskedelmivé, majd pedig 8 oszt. leánygimnáziummá. A bold. Donner azt mondta nekem, hogy ezen szerencsés fordulat előidézésében jelentékeny részük volt az én cikkeimnek is. Már most a Talmud elmondja, hogy Nehemjásról eleinte nem akartak egy szent könyvet elnevezni, mert, amidőn Artaxerxesnek ezen pohárnoka elmondja, hogy mit tett a zsidók érdekében, legtöbb helyen odabiggyeszi: *Zochro li Elauah letauvó*, azaz az Isten javamra számítsa be e cselekedeteimet. Ezért a kijelentéséért, amelyben a dicsekvés kritériumait fedezi fel a Talmud, akarták megfosztani az ő történetét előadó könyvet az ő nevéől. Ha az én szerény tevékenységeimnek sorozatát elvonultatom, úgy még azt sem mondom, hogy az Isten javamra számítsa be, amit hiveim és embertársaim érdekében tettem, nem mintha attól félnék, hogy nem neveznek el rólam könyvet, hanem én nem dicsekszem, csak tényeket regisztrálok, hiszen tulajdonképpen majdnem mindenben, amit kezdeményeztem, ha a magam ügyéről volt szó, balsikert értem el, tehát nem nevezhető dicsekvésnek e leírásom. Amikor Románia is ellenségeinkhez csatlakozott és a románok betörték Erdélybe, a fejvesztetten menekülő serege lepte el városunkat, ekkor legelőször az orth. rabbival együtt én indítottam meg a segé-

lyezési akciót, összehívtam a jótékony egyesületeket, rögtön egy népkonyhát rendeztünk be a zsidó iskolában, amelyet a zsidó hívek alimentáltak, Reisz Hermannal együtt gyűjtöttünk egy tekintélyes összeget, amelyből a menekülők rendes heti segélyezésben részesültek. A népkonyha hosszú ideig fennállott, amíg a menekültek akkor még visszamehettek hazájukba. A háború alatt jelent meg egy német könyv: »Der Weltkrieg als Schicksalstunde des jüdischen Volkes.« Ennek a címe valahogy lehangelőleg hatott rám és valami illogikus következtetést láttam ebben a kijelentésben. De már helyel-közzel felhangzottak a vádak a zsidóság ellen. A szerencsétlen zsidók mintegy jajgató Memnon-szobrai minden új jelenségnek, hogy csak ők adnak síró hangot a világtörténelem minden változásának idején. És valóban a zsidóság olyan, mint a szív a szervezetben, mely az organizmusnak minden defectusát, minden tragédiáját átérzi. Már kezdték felhozni a szegény galíciaiak árdrágításait, akiknek pedig mindenüket feldúlták az oroszok. Már kezdtek a hadseregszállítókról mint zsidókról a szállítások körüli súlyos vétségekkel kapcsolatban beszélni, nem is szólva arról, hogy a zsidókat *deckolással* vádolták. Természetesen itt is igazolódott a tétel: calumniare audacter, semper aliquid haeret. Es a zsidóság tragédiája itt is felsötétlett, hogy a népek Benónija akárhogy védekezik is az igaztalan vádak ellen, hogy sok gyarlósága mellett is minden téren, még a honszeretet mezején is különb az üldözőinél, de hasztalan, a Góluszban az erényeinkből is vádat kovácsolnak ellenünk, hát még a hibáinkból.

A háború éveiben támadt az eszmém, hogy

gyászbeszédeimet kötetbe foglalva kiadom. Elhatározásomat tett követte. *Mécszláng és Babér* címet adtam a csinosan kiállított kötetnek. Írtam hozzá egy tanulmányt a zsidó halotti beszédről, amelyben kimutatom, hogy a zsidóságban parentálták el először a halottakat beszéddel, míg régebben csak énekekben dicsőítették őket és hogy a zsidó halotti beszéd theodicea, dicsőítés, vallásos elmélkedés, valamint panaszos lamentáció és nekrológ is. E tanulmányt és magát a kötetet is a szakkörök nagy elismeréssel fogadták és az 1000 példányból álló kiadás teljesen elfogyott. E kiadásban és abban, hogy annak nagy keletje lesz, az a körülmény játszotta a főszerepet, hogy abban reménykedtem, hogy a könyvben megörökítettek hozzátartozói részéről szubvenciót kapok, vagy legalább néhány példányt megrendelnek a művemből. Számításom nagyrészt beigazolódott. A könyv 1917 elején lett készen és Tevan-kiadásban jelent meg. Ebben az évben született május 11-én *Bandika* fiam, aki a szent zsidóságban *Menachem Binjómin* nevet kapta, de egy nap felragyogása után csakhamar életem egy másik napja, drága jó édesapám élete leáldozott. Kis fiam születése és édesapám halála közzé esik a gyöngyösi nagy tűzvész, amidőn szülővárosom jelentékeny része a lángok martaléka lett. Az egész országban mély részvétet keltett Gyöngyös tragédiája és a háborús idők hangulatától úgyszólván a csüggedés felé hajló kebelben e nagy szerencsétlenség hírére kietlen sejtések vonaglottak. A boldogtalan IV. Károly király Gyöngyösre utazott, hogy jelenlétével dokumentálja, hogy mennyire együtt érez népével és résztvesz a balsorsában, a vonatban vette tudomásul Tisza István

lemondását a miniszterelnökségről és evvel az egy aktussal megpecsételte a háború, az ország, de a saját sorsát is. Szegény fiatal király, amint Jókai írja II. Lajosról. Tele volt jószándékkal, de az Idő nem kedvezett a kivitelnek. Boldogult édesapámat, aki már előbb is betegeskedett, az öcsémért való aggodalmak, majd meg a tűzvészről származó izgalmak vitték a sírba, ámbár a mi házunk meg lett kímélve a vörös kakastól, de amidőn a veszedelem hallatára hazasiettem, már megkezdődött nála a vég és három hétre rá, június 24-én, egy pénteki napon volt a temetése. Mire hazajöttem, már nem élt többé. Ha az ember távol él a szüleitől, addig látogatja meg őket, míg végre már csak a sírjaikat látogathatja meg. Egyszerű, szerény ember volt az édesapám, a gyermekeit rajongva szerette. Én, akinek gyermekkori emlékeim az ő csodaszzerű szeretetéhez fűződtek, az édesapa koporsójánál az önvád kigyóitól is marcangoltattam, hogy teljesíttem-e iránta mindenkor a hála kötelességeit és mély fájdalom mellett még fürkésztem, kutattam oly esetek után, amikor neki némi örömet tudtam okozni, vagy valami gyermeki szeretet nyilatkozataiban részesíttem. Irigyeltem az öcsémet, aki békeidőben még Pesten végezvén a ker. akadémián a tanulmányait és valami alkalmaztatást vállalva, a neki általam küldött havi 20 koronát egy tanéven át összepórolta és az így létrejött 200 békebeli koronát a maga egészségében édesapámnak adta, akinek ez a háborút megelőző hónapok üzleti pangásának szezonjában kapóra jöhetett. A gyászbeszédet én tartottam fölötte, mint-hogy a gyöngyösi rabbi pénteken délután nem mond búcsúztatót. Valami csillapíthatatlan fájdalom vett

rajtam erőt a temetésen és habár már akkor rég elkerültem Gyöngyösről, a temetés napján egyszerre feltámadt bennem a már teljesen elfelejtett otthoni szokás emléke, hogy a temetés előtt összegyűlt szegények között aránylag nagyobb alamizsnát kell kiosztani. Mindenkor szerény pénzállományomhoz képest meg is kezdtem a kiosztást, de elkövettem azt a baklövést, hogy egy gazdag, de szegényesen öltözött asszonynak, aki az udvaron állott, nem ismervén őt meg, szintén felajánlottam néhány hatost, amit ez indignálódva utasított vissza, primitív műveltségénél fogva nem véve figyelembe akkori lelkiállapotomat. A hét gyásznapot otthon töltöttem, azután visszajöttem Csabára.

Az 1917-es év még a remények és bizakodások ideje volt a háborúban, az oroszokon aratott győzelmek után nagy volt az öröm. Az akkori főszolgabíró fölkérésére a városháza erkélyéről én hirdetem egy ilyen diadalmi ünnepen a győzelem jelentőségét. Beszédemben kiemeltem a hálás ellentétet az óriási hallgatóságnak, hogy az ellenség nagyszerű próféta volt, de nem úgy, amint gondolta. Azt hirdette, hogy Magyarországon ők fognak aratni. Ez meg is valósult, itt aratnak mint — foglyok. Továbbá azt hitték, hogy a Kárpátok halotti koszorú gyanánt fogják a megsemmisült nemzet sírját körülvenni és íme a győzelmes magyar nemzet körül a triumfus koszorúját képezik. E szavak leírhatatlan hatást gyakoroltak a tömegre, de én valahogy állandóan rossz sejtelmektől gyötörtetem és valami nyugtalanító előérzettől nem tudtam megszabadulni. *Az öröm, idején is fáj a szív és a vigalom vége a bánat* Közben mindinkább hallatszottak a zsidó-

ellenes hangulatkeltésekről a hírek. Különösen izgató és a háborúban való részvétel tekintetében lesújtó kritikákat engedtek meg maguknak a zsidókkal szemben. A zsidóság ez ellen lázasan védekezett. Összeírta a hősi halottainak névjegyzékét, a sebesültekét, a zsidóknak érdemeiről a háborús tevékenység körül egy valóságos katasztert állítottak össze a felekezeti zsidó lapok és az országos testületek, de hasztalan a védekezés olyan esetekben, amikor az előítélet dühöng és amidőn nem is akarják a vádlók, hogy a vádlott bebizonyítsa ártatlanságát. Nem tudom már, hogy ennek a közhangulatnak a hatása alatt történt-e, hogy az egyik békéscsabai prot. lelkész egy könyvet irt, *Mózes, vagy Jézus* volt a címe, amelyben azt fejtegeti a különben igen művelt és tudós szerző, hogy Mózes a fajgoizmust propagálta és plántálta el a zsidóságban s hogy a zsidóság, vagyis Mózes öt könyve a felebaráti szeretet törvényét csakis a zsidókkal szemben tartja kötelezőnek. Ezzel szemben a kereszténység, vagyis Jézus jelenti a mindent megértő és megbocsátó, mindenkivel szemben működő szeretetet. Valljuk be, hogy egy keresztény tudós, aki aktív lelkész is egy személyben, kénytelen így beszélni és ezt hirdetni a híveinek, hogy a saját vallását különbnek dicsőítse a többinél. De minthogy a füzetet zsidók is olvasták szélteben-hosszában itt minálunk, akik nem mind tanult teológusok és éppen azért nem tudnak disztingválni a szubjektív beállítás és az abszolút igazságok között, azonkívül pedig a művet a maga egészében zsidóellenes tendenciájának bélyegezték és hozzám fordultak felvilágosításért, úgy a zsidóság reputációjának megvédése, valamint a szerző érdekében is szükségesnek tartottam

egy elleniratot szerkeszteni. *Bemákóm seén anásim histaddél lihejót is*. Ahol nincsenek férfiak, ott igyekezzél te férfiú lenni. Hozzájárult még az is, hogy az egyik felekezeti zsidó lap megemlékezvén az emiített munkáról, szenvedélyes hangon írt róla és érdemleges kritika nélkül utasította vissza a mű célzatát. Az én polemikus iratomnak apológiászerű jellege volt és *Mózesről Jézusig* cím alatt Tevan kiadásában jelent meg. Jeligéül Kiss Józsefnek az *Ár ellen* verséből e megjegyzést választottam: »Ha védekezel, ingerelsz, ha szótlán tűröd, gyávaság«, valamint Jesajásból: »Minden ellened kovácsolt fegyver sikertelen marad és minden nyelv, mely veled törvénybe száll, pörvesztes lesz.« A művemben, amelyet igazán benső hivatásérzettel készítettem, természetesen oly irányt követtem, amely szerint Mózeset és Jézust szimbólumoknak tekintetem a zsidóság és a másvallásúak, (tehát a kereszténység) jelzésére és amíg mindig utalok arra, hogy a kereszténység alapítója a zsidóságot sohasem tagadta meg és Mózes eszméit propagálta, azonkívül a legfontosabb, hogy mi zsidók hogyan visszük a szeretet eszméjét az életbe, nem pedig hogy Mózes és Jézus hogyan értelmezték azt. A könyv 32. oldalán írom például: De ha szenvedések és előítéletek szálnalmas járma alatti örökös torz-létre volnánk is a sors-haragtól eljegyezve, nekem balzsamosan gyógyítólag susogja lágy ígét az a meggyőződés, hogy a mennyei tüzet, a prométhi szikrát, amit az ember leorozott az égből és amiért örökösen gyötrelmet kell viselnie a nyugtalanság és a kielégítetlenség keselyű-körmeitől, ezt a tüzet én a zsidó, a nagy mindenség templomának oltári lángjában megfürösztve, az em-

beriség szívének szent hevülésű világává, a kozmosz fárószává, *tudássá és hitté* szítottam.

Továbbá a 34. oldalon: Mózes víziója a pusztaiban talán mégsem volt a képzelet üres játéka, amidőn azt látta, »hogy a csipkebokor tűzben lángol és a csipkebokor nem lesz mégsem a lángok martaléka«. Nem szimbolikus feltüntetése-e ez annak, hogy bennünket, zsidókat körülnyaldos egy világ gyűlöletének rótt lángja. Megoldani akarnak bennünket, mint egy szfinksz-rejtvényt. A tudomány pikáns zamatot akar permetezni önmagába, hát a zsidósággal foglalkozik. A teológia érdemkoszorút akar kanyarítani a homloka köré, hát a zsidósággal foglalkozik. A szociológia egy kis nimbuszprémet szeretne varrni a ruhájára, hát a zsidóságot boldogítja érdeklődésével. Ó, de reméljük, hogy »az égő csipkebokor nem lesz mégsem a lángok martaléka.« Azután a munka befejező szavai: Nektek pedig zsidó híveim azt mondom, hogy miután Mózesről Jézusig lendítettük az emberiséget, de azóta szeretetünkért kárhozatot kaptunk cserébe, térjünk vissza Mózeshez, térjünk vissza a zsidósághoz. E vajúdó világ átkos fürgetegében tegyük meg a felcsigázott méretű lehetőségeket is. Mi Memnon-szobrai a történetnek várjuk meg halkán, sóvárogva, becsülettel dolgozva, szerényen imádkozva, örök ideáljainkhoz hűségesen, amíg a megértő szeretet hajnalának ébredését jelezhetjük.

E művemnek univerzális hatása volt. Meleg és őszinte siker és főleg olvasása a könyvnek haladtak a nyomában. Mert ez a siker legfontosabb megnyilatkozása. A német költő is csak az olvasást tartja a legbiztosabb sikernek: Klopstocks Werke lobt man sehr, doch liest man sie auch? Nein. Wir wollen

weniger gelobt und mehr gelesen sein. Az egész országban el volt terjedve a mű és mindenfelől kaptam az elismerés, az üdvözlés interpretációit. A prot. Könyvújság írja dolgozatomról: »Tisztességes hangú vitairat néhol talpraesett megjegyzésekkel.« De megmozdult a hitközségem is. Az akkori hitközségi elnököt figyelmeztette a későbbi utódja a mű jelentőségére és szuggerálta neki, hogy illik azt valamely formában a hitközségnek is tudomásul venni. (A rasekólok rendszeren támogatják és szeretik a rabbit — megválasztatásuk előtt.) így aztán az előjáróság 1500 koronát szavazott meg »készkiadásaim megtérítéseként a hitközség pénztárából«, továbbá 82/1918. sz. átiratában igen meleg szavakkal emlékezik a könyvről, többek közt írva: »A munka,... éles megfigyeléssel írva... örömteli meglepődöttséget és boldog megnyugvást fog kelteni... mindenkinél ... A munkának főjelleme, hogy annak megírásánál nem a mindenáron való védekezés volt a vezérmotívum, hanem ebben az Írónak tollát a hite iránti izzó szeretete, felekezetéhez törhetetlen és föltétlen ragaszkodása, de leginkább a zsidó tanok szintiszta és világalkotó erejéről való meggyőződés vezérelte. Az előjáróságot, a hitközséget és annak minden egyes tagját a hála és elismerés érzése tölti el lelkipásztora iránt, amidőn felekezetének ismeretei oly bő tárházával védelmére kel.«

A kiadótól is kaptam írói tiszteletdíj gyanánt 500 koronát, tehát 2000 koronával, ami jelenleg kb. 1000 pengőt reprezentál, jutalmaztatott meg az írói tevékenységem, azonkívül dacára annak, hogy vidéki írónak a műve volt, mégis az egész országban el volt terjedve. A keresztény szakemberek pedig,

theológusok és paedagógusok mint a munka tudományos elmélyedését és decens hangnemét emelték ki a kritikájukban, Ha most olvasom e könyvemet, úgy látom, hogy a tíz év előtti mentalitásom és világnézetem a zsidóság sorsának megoldása körül sok tekintetben revízióra szorul, ámbár ténybeli állításaim és eredményeim ma is megállják helyüket.

Az 1918. év a világháború *végéi* jelentette, de nem úgy, ahogyan azt mi vártuk volna. Magyarország, melynek területén egy ellenséges katona sem állott akkor, egy szörnyű balvégzet hálójába került. Még hallatszottak hírek győzelmekről, de valami pokoli hatalmak harcoltak ellenünk. Amerika beavatkozása az entente oldalán, a tankok háborúja, az itthoni helyzet, mind sötétebb perspektívákba burkolta a jövő horizontját. Ilyen hangulatban jött el az 1918-iki húsvét. Eddigelé az egész háború alatt mindig rendeztem nagyszabású Szédert az itteni zsidó katonák részére. De ebben az évben érezve a feltajtékozó nehézségeket, szomorúan láttam, hogy ez már a lehetetlenségbe ütközik, azért ut aliquid fecisse videatur, mégis elcsoszogtam az itteni hadikórházak főparancsnokához és azt mondtam neki, hogy hitközségem jelentékenyebb része már nincs itthon, tehát már alig van kitől a költségeket összeszednem, tehát van egy kitűnő találmányom, hogy a zsidó katonákat teljesen ingyenesen, költség nélkül rituális élelmezésben részesítsem és ők is sokkal jobban fogják magukat ezzel a megoldással érezni. A parancsnok nagyon kíváncsi volt a találmányomra, ami valóságos Kolumbus-tojása gyanánt hangzott, hogy t. i. adjon szabadságot a zsidó katonáknak, hogy haza utazhassanak családjuk körébe. Így nekünk semmi költ-

ségünk sincs, a katonák nagyszerűen lesznek ellátva és otthonukban fényesen érzik magukat. A parancsnoknak az idea teljesen megnyerte a helyeslését és megadta a szabadságot.

A húsvét elérkezett, a pünkösöd is, elmúlt az aratás, befejeződött a nyár, de rajtunk nem lett segítve. A háborús reménység, a győzelemért való epekedés, a béke utáni sóvárgás mind rövidebbre fogta a maga kantárszárát. A pénz kezdett erősen elértéktelenedni, az élelmiszerek, a ruházati cikkek drágulása vehemensen megindult. A hústalan napok, az árpa és kukoricaliszból készült kenyér korszaka köszöntött be és a kávévacsoza szacharinnal, darab kenyérral mindennapos vendég gyanánt telepedett meg a házban. Kis fiamnak a nagy ünnepi fehér reverendámból azt kékre festve csináltattam ruhát, a bélését pedig feketére festtettem és belőle készült a téli kabátom bélése. Junius havában halt meg a pesti Pajor-szanatóriumban Zeisler Lipótné, Bandi fiamnak a keresztanyja (komaasszonya.) A férjétől sürgőnyt kaptam és azonnal utaztam a temetésére. Természetesen anélkül, hogy föl lettem volna erre szólítva, kötelességemnek tartottam ott fölötte búcsúztatót mondani, amit a temetői lelkész, bold. dr. *Weisz Mór* a nyitott sírnál, papi öltözék nélkül a halottali nexus alapján készséggel megengedett. A különc és szeszélyes férj, aki fakereskedő volt, egy vagon tűzifával róttá le a hálóját irántam, ami ritka jelenség, szórványos tünemény volt az életemben, igazán még boldog voltam, ha gyakran azoktól, akikkel valami szívességet cselekedtem, a legdurvább kegyetlenséget nem kellett tapasztalnom magam iránt. Az említett *Weisz Mór*, a pesti zsidó temető litur-

gistája volt, akinek épp hogy e sorokat rovom, veszem a halála hírért és visszaemlékszem rá, még szeminárista korából, ő már felsőtanfolyambeli volt, amikor én még az alsó tanfolyam padjában ültem, igen tudós történész volt, kesernyés humorral, megírta Gans Dávid — Cemach Dávid — munkája nyomán annak a kornak kultúrhistoriáját, megírta a szicíliai zsidók történetét és kiadta a magyar-zsidó oklevéltárt. Az első ilyenmű állás volt az övé, akkor hozták létre. Hivatása volt a temetőben minden halott fölött egy méltató, beszédszerű imát mondani és a temetői ügykezelést intézni, a személyzetre felügyelni. Sajátságos ellentét. Ő aki folyton ilyen szomorú aktusokban vett részt, mindig tele volt anekdotákkal. Mondták is róla, hogy könnyű neki, az ő hívei sohase kritizálják, nem bántják őt. A halott hívek nem gyötrik a papjukat, azok túlságosan csöndesek. Amidőn Zeislerral mentem oda, akkor is kiküldte a Zeislert azzal, hogy velem meg kell beszélnie a temetés módozatait és a megbeszélés helyett ott a temetőben leadta nekem a legfrissebb, legzamatosabb vicceket valahogy a »Hamlet« sírásójára emlékeztetve, aki a halál árnyékának völgyében zordon foglalkozását a humor derűjével zománcozza be. Mintegy megfordítottja Byron Manfredjének, a művésznek, »ki oly tökélyel játszik, hogy a szíve is ember szívének látszik.« A szegény Weisz épp ellenkezőleg. Halála után derült ki, hogy valóban milyen forrón érző nemes szíve volt. Koporsójába kívánsága szerint feje alá helyezték azt a nyugtacsomót, amelyek az ő jótékonycélokra teljesített adakozásait dokumentálták.

Ez év (1918) október 17-én tartottam Nagy-

váradon egy felolvasást, melynek címe volt *a zsidóság renesszánsza*. Már akkor nagyon nyomott volt a hangulat. Előre vetette árnyékát a vég kezdete. Felolvasásomat a községkerület fölkérésére tartottam. Nagy sikert arattam. De mire hazajöttem, elhangzott a parlamentben Tisza István beszéde, hogy ezt a háborút már elvesztettük, Bulgária letette a fegyvert és egymás után jöttek a rémhírek, amelyeknél a valóság még rémesebb volt. A forradalom, Tisza meggyilkolása, a proletárdiktatúra, a román megszállás, az utána következő idők, amidőn a konszolidáció keresése közben a zsidóság szenvedett legtöbbet. Még a háború tartott, amidőn a nyáron kezdődött a spanyoljárvány, mely aztán ősszel mind nagyobb számban szedte az áldozatait. Hunnia nyögött letiporva. A letragikusabb volt a sorsa. Egy gyöngyösi patikának a plafonján olvashatók e százados patinával bevont sorok: »Hajdankori közmondás: Nehéz három feladat: Gyógyszereket bevenni, Fizetni és szenvedni.« E röpke szavakban ki van fejezve Magyarország végzete *a világháborúban*, amelybe belesodortatott, mint Pilátus a Crédóba, mint Saul a próféták közzé. Gyógyszernek volt feltüntetve a háború, keserű pilulának, mely majd segít a bajokon, aztán fizettünk, de mennyire fizettünk, »áldoztunk mindent, vagyont, vért és éltet.« Azután szenvedtünk, de mennyire szenvedtünk és még most is szenvedünk. A spanyoljárvány áldozata lett bold. édesanyám is, akinek a temetésére fájdalmas szívvel utaztunk haza öcsémmel együtt 1918. év decemberében Gyöngyösre. Hazaérkezve éjfélkor a feketébe burkolt koporsóját láttam már csak meg, csak a koporsójára borulhattam már és roppant nehéz volt

a szívem. Összetorlódott bennem az emlékek tömege, az érzés vihara, a válás keserősége. Aztán másnap volt a temetése. A koporsójánál elzokogtam a búcsúztatómat. A rabbi az anyja koporsójánál. Valóban a lélek mélységeiből törtek föl a szavak, visszaemlékezve arra a transzcendens anyai szeretetre, amelyet ő irántam érzett, az ő mély jámborságára, csodálatosan kifejlődött humanitására, amellyel a szó szoros értelmében önmagától vonta meg a falatot, hogy a szegényeknek juttassa, a fillért, hogy azzal másokat segítsen.

Aztán az ő bensőséges jámborságának emléke vonult el előttem, mennyit imádkozott, mennyit esdekelt az Istenhez. És egyszerre csak sírba kell őt is tenni. »Életem sorját, ha meghányom-vetem, hej azt a sírt be meg is könnyezem.« Nemzedék meggy és nemzedék jön, milyen egyszerűen van ez mondva. Mily könnyű az írónak is bölcs megfigyelést tenni, az írónak a művészete valóban »*szeizmográf, mely bus földrengést szelíd cikk-cakkra fűz fel.*« Sohasem tudtam elképzelni, hogy a szüleim ne éljenek, bár mindig rettegtem a perctől, hogy sírjuk fölött kell majd keseregnem. És itt állottam oly időkben, amidőn az ország léte is kockán forgott, anyátlan-apatlan árván, roppant nehéz időkben, egy vesztett háború minden utókövetkezménye fakadt fel a szerencsétlen ország testén. Úgy hogy az általános katasztrófa idején még az egyéni gyász sem tud úgy megnyilatkozni, mint nyugodtabb időkben. Csak továbbra is *inter arma silent Musae* maradt a helyzet szignatúrája. Zűrzavaros, kaotikus állapotok következtek be a forradalom után. Valóban igaza van a francia forradalomról vett megállapításnak, hogy a forradalom

megemésztí a létrehozóit, egy fordított Kronosz tehát és a szellemeket, amelyeket felidéztek, nem tudták többé visszakergetni, hanem azok foglalták el vi-gyorgó megjelenési formáikkal a teret. A Károlyi-kormány lemondott és az utópisztikus ízű, kegyetlen kommunizmus a maga ádáz terrorjával kerekedett uralomra. A vörös uralmat a románok megjelenése szüntette meg városunkban csakhamar és ez a megszállás egy évig tartott. Ezalatt aztán teljesen el voltunk zárva a magyar világtól és csak a románok sajtóján keresztül értesültünk az eseményekről, a vörösök kegyetlenkedéséről. Mégis csak átszívárgottak valahogy a hírek a bolsevizmus bukásáról és mi már epedve vártuk, hogy végre a román megszállás megszűnjön és az igazi béke beköszöntsön, amikor aztán a sokat szenvedett és megcsönkített ország fiai vállvetett munkával, egymásba kulcsolt kezekkel fogják a csapásokat kiheverni és az ország feltámadását inaugurálni. Még a román megszállás alatt két helybeli protestáns lelkész egy lapot indított *Békésvármegye* cím alatt. Ez a lap olyan volt mint egy bicska, amelynek se nyele, se pengéje. Se politikai érte-sültsége, se hírrovata nem volt, nem is lehetett. Mégis mi magyarok roppant szeretettel fogadtuk és boldogan üdvözlöttük. Próbáltunk a sorok között olvasni benne, hogy talán valami sejtésszerű utalások vannak benne a magyar jövőről, az ezeréves szép Magyarországról, amelyet mint egy oroszánt most falánk ebek marcangoltak szét. Hát nekünk zsidóknak még ebbe a kis örömnünkbe is csakhamar ürm-cseppek vegyültek. Egy szép napon a Békésvármegye vezércikke a zsidókról szólott, még pedig kemény vádak ostorcsapásait pattogtatva Izrael kiválasztott

népe ellen. Az akkori orth. rabbi, Klein Károly, akivel k. hívei, hogy úgy mondjam, pocsékul viselkedtek, könyörgött nekem, hogy vele együtt menjek el az egyik szerkesztő prot. lelkészhez, a kálvinistához, hogy többé ne jelentessen meg a lapjában ilyesmit. Nagyon naivnak tűnt fel nekem ez a kívánság. Hát hogyan? Egy szóra lehet megdönteni egy világnézetet, egy kérelem elég ahhoz, hogy ellenségeskedésből barátság, vagy jóindulatú semlegesség formálódjon? Természetesen mégis odabotorkáltunk és bemutatván az orth. rabbit, föl tettem a kérdést; Ki írta azt a vezércikket, helyesli-e annak a tartalmát, hajlandó-e odahatni, hogy többé hasonló cikk a lapban ne jelenjen meg. A felelet lakonikus volt. A cikket ő írta, tartalmát helyesli, ilyenféle cikk többé a lapban nem fog megjelenni. A további tárgyalás folyamán megindult a vitatkozás, mely kétezer éve folyik és amelynek még ma sincs vége. A mi beszélgetésünk során a prot. kolléga kifejtette, hogy ez a cikk egy kirobbanása volt azoknak az elfojtott fájo keserúségeknek, amelyeket a proletárdiktatúra benne ébresztett és amelyeknek szerinte zsidók voltak a vezető szellemei. De miután a lapban szabad folyást engedhetett érzelmeinek, ezzel a maga részéről befejezettnek tartja az ügyet és ilyen dolgozat többé nem fog napvilágot látni az újságjában. Szavát csakugyan meg is tartotta, mert *abban a lapban* tényleg nem jött többé zsidóellenes írás. Távozóban kikísért bennünket és búcsúzva tőle még figyelmébe ajánlottam Mózes I. könyvének azt a részletét, ahol el van beszélve, hogy Ábrahám és Lót pásztorai egymással háborúskodtak, a *Kenáni és a Ferizi* pedig akkor az országban volt. Mért közli ezt az írás. De amidőn idegen ellenség

van az országban, fokozottabb mértékben még, mint máskor, kellene a különböző nyájak pásztorainak egymásba borulniok és a haza szomorú sorsa fölött keseregve egymást átölelniök, nem pedig egymást az ellenség gaudiumára bántalmazniuk, E szavamra a prot. papnak mintha könnyek lopóztak volna a szemébe és így szólt: »Maga nagy mester.« E tagadhatatlanul szép eredmény az orth. kolléga érdeme volt. Én csak az eszme végrehajtója voltam. Hogy a bolsevizmus tragikus terrorjáért és magáért a bolsevizmusért a zsidóságot okolták, az később a románok távozása és a proletárdiktatúra megszűnte után sajnálatos és fájdalmas jelenségekben élte ki magát.

Tőlünk 1920. húsvét előtt vonultak ki a románok. Nagy volt az öröm, hogy a mieink jönnek be. De ugyanekkor megjelentek a falakon azok a bizonyos plakátok, amelyek nem egy pártot, hanem csak a zsidókat vérig sértették. Aztán az »egyéni akciók« és az a máról holnapra támadt vigasztalan antijudaizmus. Húsvét másodnapján a hitközségnek öttagú küldöttsége kereste föl a város vezetőjét, hogy itt Csabán, ahol a felekezetek egymással mindig békeségben éltek, ne engedjen szabad utat az ilyen ádáz bántalmaknak. Az öttagú küldöttség onnan a templomba jött és csakhamar futótűz gyanánt harapózott el a a rémület tudósítása, hogy a válasz negatív és reménytelen volt. En a papi ülőhelyemen ezt látva, Kohélettel mondtam magamban: »Ideje van a beszédnek« és a szentírás felolvasása után a szószékre léptem, ahol kb. ezt mondtam:

»Hadsián császár idejében a zsidóság nagyon el volt keseredve és roppant neki volt búsulva, mert á kilátásba helyezett építkezés elmaradt. Ugyanis

meg lett ígérve, hogy a jeruzsálemi szentélyt a zsidóság romokban heverő büszkeségét fel fogják újra építeni, A zsidóságra nézve ez többet jelentett valami egyszerű építkezésnél. Ebben látták volna a zsidó önállóság újjáébredésének csalhatatlan előjelét. És hogy reményükben csalatkoztak, a balsors érzete lázadásra izgatta őket. A lázadást nem akarta a császár mindjárt fegyverrel elfojtani. Már éppen elég zsidó vér tapadt a római császárok kezéhez. Tehát Rabbi Jósua ben Chananját küldte hozzájuk, hogy lecsillapítsa őket. A tudós rabbi ugyanis híres volt arról, hogy tud a nép nyelvén beszélni. Egy mesét mondott el nekik. Az oroszlánnak egy nagy csont akadt a torkán, amitől már az élete is veszélyben forgott. Felszólította az állatokat, hogy segítsenek rajta, de egyik sem sietett az állatok királyának megmentésére. Csak a daru vállalkozott a kényes feladatra. Hosszú nyakával behatolt a vadállatnak torkába és szerencsésen kihúzta a csontot. Amikor jutalmát követelte, a hálátlan oroszlán így szólt: »Mit még díjazást kérsz? Örülj, hogy a fejed bent volt az oroszlán torkában és azt épségben ránthattad ki belőle. Ez már neked elég jutalom.« Drága testvéreim — monda Jósua — ti itt a balsors éjjelében, a szomorú tragédia idején még valami kedvezményt vártok, hogy különösen dédelgessenek benneteket, örüljetek ti is, ha épségben marad az életek, ha az oroszlán torkából kimenekülhettek. Evvel az elbeszéléssel köszöntöm én is az én híveimet Pészachnak, a szabadság ünnepének tavaszi évadján. Miből is áll az a zsidó szabadság? Nem bizonyos édes kötelékek, nem a családi élet bensőséges megszokottsága jelenti-e számunkra a sza-

badtságot? Valami különös jogok kapcsolódtak-e valaha a zsidóság függetlenségéhez? A zsidóság boldog volt mindig, ha a saját körein belül háborítlanul végezhetette vallásos kötelességeit. Az existenciális lehetőségek súlyosodásával járó nehéz terheket cipelve boldognak, szabadnak és megelégedettnek érezte magát otthonában. A széderesték bújbájos hangulata, csodaszép intimitása Pészach ünnepén ékesen szóló dokumentuma annak a történelmi igazságnak, hogy a zsidóság a nagyvilágban a népek között elhagyatott volt és csak ha egyedül maradt, akkor érezhette magát a legjobb társaságban. Amíg más népeket az elnyomatás lezüllesztett, a zsidóságot megnemesítette, lélekben fölemelte. Ennek az eszmének adunk kifejezést egyik széderesti imádságunkban. Kezünkbe vesszük a gyöngyöző kelyhet és a következő imát mondjuk: »És ez állott oldalán őseinknek, valamint nekünk is, hogy nemcsak egy támadt ellenünk, hogy bennünket kiirtson, sőt minden korszakban felléptek ellenünk, hogy megsemmisítsenek és a Szent, Áldassék Ő, megmentett a kezükből.« A habzó billikomra tekintünk, ha ezt az imát rebegjük. Mintegy hangsúlyozva, hogy ez az, ami segített rajtunk, a szőlő csillogó nedűje. Mert a zsidó nép a szőlőhöz hasonlítottatik, amelyet ha nyomnak, ha préselnek, akkor kitűnő, nemes itallá alakul át. Belőlünk is az elnyomatás a legszebb éretnyeket, az egymás iránti szeretetet, a hűséget és a legnagyobb élniakarást váltotta ki. Ha tehát a szabadság ünnepén sötét felhők és borús tekintetek lepik el a látóhatárt és úgy érezzük, hogy méltatlan bánásmóddal illetnek bennünket, ha szenvedsz, mert a rómaiak közterein a cívisek elfordulnak *tőled* és

nem érintkeznek veled oly nyájasan, mint azelőtt, keseregsz, mert nem kedvez az Idő, bánkódasz, mert dacára annak, hogy zsidóságotat megtagadva, csak azt kiáltottad: Cívís Romanus sum, római polgár vagyok, most mégis ilyesfajta feliratok vannak a a római fórum házain: Cave canem et judeum, óvakodjál a kutyától és a zsidótól. Azért csak mégis itt van a reménység ünnepe, mely a megváltásról, a megszabadulásról regél. Itt van a tavasz lehelete. Őrizzed meg a tavasz hónapját és készíts Peszachot az Örökkévalónak, a te Istenednek. Ha megfigyeljük, hogy a hosszú téli fásult dermedés után beköszönt a feltámadás, hogy a természet is az örök érc-törvényeknek engedelmeskedik, akkor méltán fogjuk megülni a szabadság ünnepét. Ne sújtson le hát, ó népem a kedvezmények elmaradása, örüljünk az ünnepen annak a tudatnak, hogy a zsidóság minden poklokon keresztül is élni fog örökké. Amen.

A beszéd után mély megilletődés tükröződött az arcokon. Bármit mondtam volna, a praeparált lelkű hallgatóság csak a saját sorsának jellemzését érezte volna ki a beszédből. Ima után az egész előljárási hitk. elnök vezetésével felvonult hozzám és az elnök köszönetet mondott a lelkeshangú időszerű prédikációért, amiért ünnep után még 3000 korona külön honoráriumot is kaptam a gyülekezettől.

Még a román megszállás kezdetén az egyik hitközségi tagom jelentkezett nálam, hogy bejelentse a zsidóságból való kilépését és áttérését a ref. vallásra. Ezt nem azért jegyzem föl, mintha valami megörökítésre méltó epizód lenne, nem azért, mert az illető egyik legvagyonosabb tagja a helybeli zsidóságnak, hanem azért, mert sikerült őt szándékától, mely

csak életének egy múltékony krízisét jelezte, eltérítenem. Ugyanis a zsidó pap életének egy fájó, kínos mozzanata, amidőn valamely »hive« jön hozzá kimondani a *lasciate ogni speranza* szavait. Hogy no most már vége mindennek. Valami gyötrelmesen visszataszító jelenet ez a csoportozat. Hárman jönnek. Az egyik a mindenre való elszántság ürességével közli, hogy ki akar lépni. Az ember tudja, hogy itt már úgylis minden hiába, de azért belemegy a teljesen reménytelen küzdelembe, az egyenlőtlen harcba, mert csak eszmékkel és igazságokkal, érzelmekkel és történeti események elmondásával harcol. Hogy hát a sülyedő hajót legelőször a patkányok hagyják el. Hogy micsoda egy feneketlen öngyilkossági cselekedet szívet és multat cserélni és két szék között a földre esni. Hogy egy bölcs megjegyzés szerint a hitehagyott zsidó az a bizonyos üres lap az »Ó- és Újtestamentum« között. A hivatkozás az ősökre, a múltra, mely mindig jelen van. Ezek az érvek mind nem használnak az érdek, a hiúság, az érvényesülési mánia és a szerelem ellenében, amelyek rendszeren a zsidóság elhagyásának főmotívumait képezik. Tehát ha egyszer-kétszer mégis sikerül a dolog, akkor az igazán méltó a megemlítésre. A jelen esetben hivatkoztam arra, hogy egyetlen elesett fiával akkor nem fog egy temetőben annak sírja mellett örök pihenőre térhetni. Írtam a feleségének egy levelet, amelyben leírtam azt a tragikus szerepet, amelyet a férje be fog tölteni, ha a zsidóságot elhagyja. Tény az, hogy másodszor nem jelentkezett, hanem megmaradt a zsidóságban. Az igaz, hogy a templomban többé nem jelent meg azóta még Jomkipperkor sem és hogy ellenem haraggal van azóta eltelve, amit őszin-

tén sajnálok, mert egyénileg az illető igen humánus gondolkodású, a szegényekhez igen jólelkű és adakozó férfiú és már azért is fájjalom az ő különválási ambícióját. De hát mit csináljak? Egy másik ilyen esetem is volt. Még a háború alatt egy zsidó katonának meghalt a felesége. A megmaradt két fiúgyermeket egy nagyváradai kath. intézetben akarta elhelyezni, ahol csak kath. gyermekek vétettek föl. Ezért akarta ő is ijastul-fiastul a kath. vallás karjai közé dobni magát. Ezzel nem is vitatkoztam, csak megkérdeztem, hogy ha ettől függetlenül a fiukat én elhelyezem egy zsidó családnál, anélkül hogy ez neki többé kerülne, vájjon akkor is föntartja-e kitérésí szándékát? A válasz az volt, hogy ez esetben megmarad zsidónak. Láttam, hogy lélektanilag szólva itt is egy lelki válság megúszásáról van szó. A helybeli hitközség és a pesti zsidó Patronage segítségét, valamint az illető házbérjövödelmének egy részét fedezetül kalkulálva, az itteni árvaszék előtt nyélbeütöttük a fiuk elhelyezésének ügyét egy zsidó családnál, ami egy pár hónapon át zökkenés nélkül ment is. Később az apa másképen intézkedett a gyermekek sorsáról, de már a hitehagyás módjának teljes mellőzésével. Az árvaszék az árvák szívémen való viseléséért hivatalosan köszönetet mondott. Az eset hasonlított ahhoz, amidőn egy francia polgártárs a Bastille pincéjében felhalmozott puskaporos hordók közé ült égő pipájával a szájában. Se szép szó, se fenyegetés nem tudta őt onnan elmozdítani. Hiába magyarázták neki, hogy egy kiszálló szikrától levegőbe röppülhet az egész épület. Végre valakinek eszébe jutott a pipát három frankért megvásárolni, amivel megmentette a helyzetet. Ha én is az apának, aki egy bádogosmester

volt a csabai Petőfi-téren, filozofálni próbáltam volna és hivatkoztam volna arra, hogy milyen végzetes az ő kikeresztelkedési szándéka, bizonyára nem értem volna célt, de így, hogy az elképzelt tárgyi okot elimináltam, az ügyet megnyertem. Nahát az ilyen vendégek igazán nem a legkellemesebb megnyilvánulásai az életnek. Az idevágó törvényben olyan egyszerűen hangzik, hogy az illető jelentkezik a papjánál és közli a kilépési szándékát. Hiába mondjuk, hogy hadd hulljon a férgese, hogy mi nem veszítünk, az új vallás nem nyer vele. Engem kétszeresen izgat mindig az ilyen eset. Először bánt az illetők durva cinizmusa és hiába, mégis csak növelik a zsidóság ellenségeinek táborát. Másodszor pedig mindig úgy képzelem ilyenkor, mintha láthatatlan vádlók néma serege vibrálna körülöttem, hogy én vagyok a felelős a zsidóság fájáról lehullott száraz gallyakért. Az 1920. év elején összetömörítettem egy kis talmudtanuló-társaságot, akiknek hetenként kétszer a tanácsteremben előadtam *Bécza traktátusát* az elejéről. Hallgatóim nevét is följegyzem: *Rosenthal* Jakab, *Wultz* Gyula, *Izrael* Jakab, *Krausz* Lajos *Kelemen* Sámuel, *Grünblatt* Mózes, Dr. *Herzog* Henrik és néhány teljesen laikus, akiket csak a kíváncsiság, vagy a régi melódiáknak visszhangja és a gondolat, hogy már a jelenlétük által is bizonyos vallásos cselekedetet műveinek, hozott oda. Néha egészen szép diszkusszió fejlődött ki az előadás folyamán. *Grünblau* Mózes volt különben az általam létesített és két éven át föntartott *Talmudtórának* a *Melamedja*, a *Vörös zsidó*, mint valaki őt nevezte. Előzőleg az OMIKE tartotta fönn néhány évig a *Talmudtórát*, de azután a háború alatt lassankint feloszlott. Roppant

nehezen aztán két éven át az elemi iskola mellett és annak termében én tartottam fenn, egy évig szépen prosperált is, drága Lacika fiam is a tanulók között volt. De már a második évben nagyon nehezen lehetett fentartani. A talmudtanuló-társaságot is azért hoztam össze, hogy a zsidóságnak a talmudnak, mint a biblia grandiózus folytatását jelentő' miinek bemutatásával a zsidóság lelkében a Talmud szellemével, főséges eszméivel rokonhurok megcsöndülését idézzem elő, de azonkívül, hogy a magam stúdiumait egyszer társaságban is gyakoroljam a *docendo discimus* elve alapján. Ugyanebben az évben volt az édes drága nagyobbik fiának az első vizsgája és jaj nekem, hogy az utolsó is. Gyönyörű kis fiúvá serdült a sok gyerekbetegség után, amelyen keresztül ment. 1919/20. tanévben az első elemibe járt. Szelidlelkű édes fiu volt, kis öccsének, Bandikának a társaságában valami különös boldogság volt látnom őt. Csak most utólag tudom értékelni annak az órának a mennyei üdvösséghez hasonló mondhatatlan gyönyörűségét, amidőn első vizsgáján jelen lehettem. Ki gondolta volna, hogy a szépséges kisfiú fölött ott ólalkodik már a halál szörnyű angyala, hogy néhány hónap múlva elrabolja tőlünk. Ki képzelte volna, hogy már csak olyan rövid ideig lesz ő a mienk. A vizsga után Gyöngyösre utaztam a húgom esküvőjére. Az öcsém házasította ki a húgomat, ő keresett neki férjet egy becsületes szabónak a személyében. Szomorú egy esküvő volt. Én végeztem az esketési szertartást a szülői házban, ahonnan a szülők már teljesen hiányoztak és ahol a temetőbe kellett már csak sírjaikhoz zarándokolni. Az esküvőről Pestre utaztam, ahova meg voltam hívva a Rom-

bach-uccai templomban próbaszónoklatot tartani. Július 2-án, pénteken este és 3-án, szombaton délelőtt tartottam a próbaszónoklatokat, mondhatom, hogy nagy sikerrel. Néhai Dr. Léderer elnök eszméje volt körzeti rabbiállások szervezése a fővárosban. Meghívatván, a Rombach-templomban kellett a bemutatkozó beszédek mondani. Péntek esteli témám volt, hogy miképpen lehet a zsidóság balsorsát a saját javára és jövőjének biztosítására fordítani. Szombat délelőttjén pedig a zsidóság történeti helyzete a népek között volt a beszédem tartalma. A pesti zsidóság akkor még kritikusabb helyzetben volt, mint a vidéki. Beszédeimnek egyes hasonlatai, fordulatai szembeszökő módon megragadták a hallgatóság lelkét. Hozzáértők véleménye szerint, ha a választás akkor megejtetik, nagy lelkesedéssel, egyhangúlag meg lettem volna választva. Maga Léderer elnök is nagy elismeréssel nyilatkozott a prédikációimról. És amidőn a vasárnap Pestre érkező feleségemmel Pest utcáin sétáltunk, ismeretlen urak jöttek bemutatkozni és gratulálni nekünk a próbaszónoklatokhoz azzal a megjegyzéssel, hogy azok a fővárosi igényeket is túlszárnyaló nivón mozogtak forma, tartalom és előadás szempontjából. Már régen meg volt nyirbálva önbizalmamnak a szárnya ahhoz, semhogy ezeket a rendkívül hízelgő nyilatkozatokat készpénznek vegyem, de az a tény, hogy a pesti hitközség 1921-ben is meghívott az egyik körzeti templomba vendégszónoklatok tartására és csak a kérdésnek napirendről való levétele következtében hiúsultak meg a megválasztáshoz ölelkező reményeim, igazolja, hogy a beszédeim a mértéket megütötték. De különben is, ha olyan nagy dicsőség a pesti

templomokban az ígét hirdetni, ezt a dicsőséget elértem. Az, hogy csak egyszer-kétszer adatott ez meg nekem, talán még nagyobb jelentőségűvé kristályosítja előttem a dolgot, mintha szerződöttem lettem volna.

A német monumentális épületekről olvastam, hogy azoknak minden egyes részlete elárulja, hogy alkotója és tervezője nem tudta kihozni a megvalósulásban azt a gondolatot, mely benne élt az alkotásról, mielőtt az létesült volna. Szó, ami szó, azt hiszem, hogy a legtöbb pályán még a legnagyobb sikereket ha föl tudod is mutatni, akkor is egy bizonyos kort elérve el kell ismerned, hogy még csak egy rész se jött a valóságra agyadnak lángzó gondolataiból, amelyek a mindenség titkait kutatják. Ahogy 1920-ban az őszi nagyünnepek befejeződtek, október szeles, esős napjai helyett kies ősz melankolikus napsugarai küldték csókjaikat a tájra, majd aztán hirtelen, váratlanul jöttek a novemberi hidegek» Fa dolgában nagyon szűken álltunk. A Zeisler fakereskedő a feleségének halála után izgatva és uszítva láthatatlan hatalmaktól az ünnepek előtt bár megígérte, hogy megadja ismét a fát, de közben meggondolta magát és nem adta meg, holott most igazán baljóslatú volt a fahiány, mert nem lehetett már kapni pénzéért sem. Az a bizonyos Zeisler, nem tudni ki által lebeszélve, mint-hogy előző ünnepre nem kapta meg az ő évenként bérelni szokott templomi ülőhelyét a hitközségtől, ahogy ez már történni szokott, a rabbin állott bosszút akkor, amikor leginkább szükségem lett volna az ő megígért fájára, evvel talán nem is gondolt arra, hogy milyen lehetetlen helyzetbe sodorja az embert, isten mentsen meg az olyan tehéntől, mely hosszú

időn keresztül teljesíti kötelességét és aztán egyszerre kirúgja az edényt és esetleg halálos rúgást is mér az emberre. Ne bízzatok az adakozókban, az ember fiában, akinél nincsen segítség. A famennyiség amelyre számítottam, sokáig hiányzott és nem tudtam pótolni. A pénzünk is kezdett erősen romlani és a megélhetés lehetőségei megnehezülni. A nagy katasztrófák a maguk villámszerű rajtaütésével rendesen maguk felé koncentrálnak a memóriát és a közvetlenül előttünk lezajlott események elmosódnak az emlékezet világából. Nem is tudtam, nem is sejtettem, hogy milyen ádáz borulat sűrűsödik össze a fejem fölött. Mint ahogy Mózesről mondják, hogy életének tragédiáját az ötkönyv utolsó sorait Isten diktálta neki és ő azokat automatikusan, de könnyezve írta. Úgy én is bizonyos eltompultsággal írom meg életem borzalmas katasztrófáját, drága fiacskámnak, Lacikámnak a halálát. Hét és fél éves volt a mindenségem, a II. osztályba járt, amikor egy átkos novemberi éjjelen, nov. 22.-ének éjszakáján heves fájdalmakra ébredt, anélkül, hogy előzetesen a betegségnek jelei észrevehetőek lettek volna nála, az orvosok valami bélcsavarodást, vagy súlyos vakbélgyuladást konstatálva rajta, a kórházba vitették és azonnal operációt hajtottak végre rajta. Mintha elrabolatott volna tőlem, amidőn 16 napi kétség és reménység közötti hullámvész után a feleségem és az én karjaim között kilehelte a lelkét. Az az éjszaka örökre beleégette a maga emlékét a lelkembe. Az a virrasztás, az a kaján orvtámadása a végzetnek, örök fájó sebet ütött rajtam. Wohl lässt sich der Pfeil aus der Wunde ziehn, doch nie wird das Verletzte mehr gesunden. Örökösen kísérni fog a szemrehá-

nyás, hogy miért engedtem, hogy műtétet hajtsanak végre rajta. Úgy éreztem, hogy édes jó fiam halálával egy lejtőre kerültem, ahonnan mindinkább a mélységbe zuhanok. Az önvád rémei marcangoltak, nem találtam a helyemet sehol, a drágaságom, életemnek tündérálmom országából hullott áldása hiányzott minden lépten-nyomon. Úgy idegződött belém a gondolat, hogy akit ilyen vigasztalan csapás ér, az a Sorsnak a megbélyegzettje. Amikor olvastam azelőtt, hogy Schleiermachernek, a német papnak és filozófusnak 1829.-ben meghalt egyetlen fia, Nathanael és a szerencsétlen apa maga tartotta fölötte a gyászbeszédet, nem az tűnt fel, hogy hogyan tudott a koporsónál beszélni, hanem az, hogy miként lehetett neki még életben maradni. Óh mily igaza volt neki a beszédében, amidőn arra figyelmeztet, hogy szeressük úgy kedveseinket életükben, mintha minden percben meg kellene tőlük válnunk. Vagy amidőn a *Chochmat Ódom* c. haláchikus mű szerzője leírja, hogy Purim napján meghalt egy nagy fia és a jeremiási verset idézi: *leész marpé vehinné beószó*, hogy az ünnepi idő, a purim jelentőségének emléke gyógyítólag hat és mégis ijedelem támadt azon a napon. Erre előadja, hogy miként tett eleget a fia körüli kegyeletes tevékenységnek a *takaró* tekintetében és mégis a Purim halacháinak is hogyan felelt meg. Ebben a szörnyű fájdalomban tudott mégis vigasztalást keresni a ceremóniák betartása körüli tanulmányban. Én azonban e jeremiási mondatot úgy magyarázom: *leész marpé*, hogy ámbár a közfelfogás szerint az Idő, nem az ünnepi időpont, hanem az időtartam, az idő múlása behegeszti a sebeket *vehiné veószó* és mégis hosszú idők múltán is csak

a régi rémület ver tanyát a szívben, Valóban akkor tudjuk csak, mit bírtunk, amikor azt már elvesztettük. Hónapokig nem tudtam aludni, sem enni. A mindennapi munka, amit a kötelességem előírt, nem feledtette velem a bánatomat. Mintha Neszusz ingét viseltem volna magamon, úgy égetett kínozott, gyötört a jóvátehetetlen csapás. És még most is, hogy már kilencedik éve hordom iszonyú viharoktól megrázott bensőm sötét gyötrelmét, most is az a tudatalatti kívánságom, hogy bár feküdnék ott mellette az ő korán megágyalt sírjának szomszédságában. Minthogy nem tudtam aludni éjjel és csak reggel tájban szenderültem el, egy darabig nem tudtam frequentálni a reggeli minjont, továbbá nem tudtam megmaradni a zaklató idegességtől, hát a szombati tóraolvasások idején a templomból a lakásomra űzött, kergetett a gyászos érzelem fűriája, hát a hitközségemtől egy kegyetlen átíratot kaptam emiatt.

A rákövetkező évben nem tudni, hogy a bennem élő fájdalom sarkalt e munkára, vagy pedig, hogy már vége lévén a háborúnak, a forradalmaknak és ellenforradalmaknak és a levegőben bizonyos vallásos felbuzdulás lógott, minthogy még azok a zsidók, akik zsidó mivoltukról megfélemedtek, kívülről, még pedig nem a leggyöngédebb formában lettek erre figyelmeztetve, igazán igyekeztem sokat dolgozni. Kiadtam egy könyvet boldogult kisfiam emlékére *Siratók Hangja* cím alatt. Sírbahanyatlott drága fiacskám emlékének volt dedikálva. Az ő méltatását és áldott életének a történetét tartalmazta, továbbá gyászbeszédeket. Ez a munkám is elkelt, ámbár sajtóságos, a zsidóság nem szereti, ha könyvek írásával foglalkozom, vagy amint mondják, a könyveim költségei-

nek előteremtési módja nem tetszik a népnek. És mit tesz Isten, most is írok, rovom a betűket, ám-
bár talán a könyvírás ellenzői a Prédikátorral tar-
tanak: »A könyveknek végtelen sokaságát készíteni
ez is hiábavalóság és a lélek gyötrelme.« Ez évben
vezettem be azután a leányavatást, amit némelyek
szintén ferde szemmel néztek és néznek. Akartam
egy hitéleti helyi lapot is szerkeszteni, előbb *Békés-
csabai Zsidó Híradó*, majd meg midőn az enge-
délyt erre nem kaptam meg, *Munka és Hit*
cím alatt. Ez utóbbira, miután akkori képviselőnkkel,
Ballá Aladárral személyesen voltunk a miniszter-
elnökségen a sajtófőnöknél, *Eckhardt* Tibornál, meg-
kaptam az engedélyt. Igen ám, de most meg a hit-
községem vezetősége tiltakozott e lap szerkesztése
ellen, félve attól, hogy a zsidógyűlölet hordozói-
val konfliktusba keveredek majd. Kérdeztem is a
hitközség érdemes elnökétől: Hogy van az, hogy
Eckhardt megadta az engedélyt, a zsidók pedig meg-
akadályozzák a zsidó lap kiadását. Pedig félreértés
volt a kérdés körül. Én amolyan ártatlan »belmissziós«
lapra gondoltam, míg a hitközség azt hitte, hogy
olyan »ecclesia militans« lesz. Így hát elállottam a
lapalapítástól. Annál vehemensebben fogtam hozzá
egy zsidó középiskola kezdete gyanánt induló zsidó
polgári iskola létesítéséhez. Ebben az a meggondo-
lás irányított, hogy a zsidó tanuló, mihelyt a zsidó
elemi iskolát elhagyja és a zsidó környezettől így
megválnak, mindjobban eltávolodik a zsidó szellemtől.
Ha azonban még legalább négy esztendeig inten-
zívebb vallástanításban részesül, akkor az ifjú az ő
természetes útján neveltetvén, öreg korában sem fog
onnan letérni. Eszmémet közöltem az orthodox pap-

pal is és kértem a kivitelhez a támogatását. Ő azt válaszolta fejtegetésemre, amellyel ezen iskola szükségességét zsidó szempontból próbáltam neki plauzibilissé tenni, hogy ő csak a Chédert és a Jesivát ismeri el életkérdésnek, mást nem, de azért nem lesz ellensége ennek a polgári iskolának. Jaj a tésztának, amely ellen a pék tanúskodik. Az orth. kollega enunciációja veszedelmesen hasonlított az egyszeri keresk. miniszteréhez, aki azt mondta, hogy ő nem ellensége a kereskedelemnek. Felkértem a hitközségi elnök urat, hogy a protektorátust vállalja el a létesítendő iskola fölött, amit készségesen meg is tett. Én erre házról-házra jártam tanulókat gyűjteni, mindenütt meg kellett indokolnom az új iskola létesítését, fel kellett sorakoztatnom az előnyeit a zsidóság szempontjából. Így mindjárt összetoboroztam 25 I. o. tanulót. Azután Pestre utaztam tanárt szerződtetni. Olyan emberre van szükség egy új tanintézet alapításánál, aki a kellő pedagógiai képzettségen kívül a szervezés, meg a minisztériumnál való eljárás föltétlen tehetségével rendelkezik. Hosszas keresgélés után találtam is egyet egy Simon nevű zsidó tanár személyében, akinek középiskolára szóló diplomája volt. Úgy látszott már, hogy minden jó mederben halad. Már volt tanulóm elég. A 25 közül 13 volt orthodox és 12 neológ. Volt tanárom. A hitközségi elnök volt a patrónus, a protektor. A legszébb auspiciumokkal gondoltam az új iskolát megindíthatni. A fentartását úgy képzeltem el, hogy a tanulóktól fizetendő tandíjak és az adományok, alapítványok, a hitközségtől adandó szubvenció fogja szolgáltatni az új polgári iskola nervus rerumát. Az alkalmazandó tanárnak sokkal nagyobb fizetést kon-

templáltam, mint amennyi akkor nekem volt. Azután megszerkesztettem egy felhívást a közönséghez az Elöljáróság nevében, mely így hangzott:

Legyelek türelmesek a megítélésben!
Szerzzetek sok tanulót!
Készítsetek védőbástyát a Tórának!
(Atyák szakaszai.)

Felhívás

a békéscsabai és békésmegyei zsidósághoz
egy zsidó polgári iskola és a vele kapcsolatos
Talmudtóra érdekében.

Kedves hitfeleink! Az Idők eseményeinek hatása alatt megérintve az Úr lelkétől elhatároztuk Békéscsabán egy zsidó polgári fiúiskola létesítését. Mint-hogy ilyen iskola az egész megyében nem található és fönállása életszükségletnek tekinthető, azért nem-csak Békéscsaba, hanem egész Békésmegye zsidósághoz fordulunk, kérve, esdekelve, követelve, hogy ezt az iskolát erkölcsileg és anyagilag támogassák.

A zsidóságra súlyosodó sorsdöntő idők, az ellenünk szórt rágalmak minden gerinces zsidónak azt sugalmazzák, hogy a támadásokkal szemben ne csak üres szavakkal, ne csak velőtlen frázisokkal, hanem tettekkel és intézményekkel is védekezzenek.

Megmozdult ezen a téren az egész hazai zsidóság. Budapest, Debrecen, Miskolc zsidó középiskolákat teremtettek, a hívek szent felbuzdulásuk fanatizmusával vagyonuk jelentékeny részét áldozták a szent célra. Más városokban egyéb kulturális intézmények keletkeznek. Csak mi hallgatunk, vagy panaszkodunk, de nem teszünk semmit. Már pedig hiába várunk transzcendens csodákat. Ani vóhu hósiónó Isten is csak akkor segít rajtunk, ha magunk is felpászkodunk és dolgozunk erőnk minden megfeszí-

tésével, minden izmunk latbavetésével egy jobb jövőért, a zsidóság jobb sorsáért.

A zsidóságot, a »könyv népét« meg akarják fosztani a könyvektől, a prometheuszi láng első hordozóját a sötétségbe akarják taszítani, a kultúrátlanság békóiba szeretnék szorítani a kultúra édes testvéreit.

Ocsúdjunk hát fel döbbenetünkől és fogadjuk bizakodó lelkesedéssel a Békéscsabán f. évi szept. 15-én megnyíló »Békéscsabai zsidó fiúpolgári és talmudtóra« iskolát, mely egyelőre a zsidó elemi iskolában nyer hajlékot.

Ne gúnyoljon a nagyképű szemforgatás, ne kételkedjék a hipokrita ostobaság és ne ingadozzék, ne Ítékezzenek fennhéjázó kézlegyintés elutasító lemondásával a sápadozó szükkeblűség!

A zsidóság évezredek szenvedéseiből kifoszforszkáló élni akarás csodás varázsa szólaljon meg bennünk és ihlesse meg szívünket, lelkünket, mindenki, aki nemcsak névszerint zsidó, hanem a valóságban is az, álljon mellénk és fejcsóválás helyett támogasson minket anyagilag és erkölcsileg is jámbor szándékunk megtestesítésében

Legyetek türelmesek a megítélésben!

Hiszen ki legyen türelmes, ki legyen optimisztikus, ha mi zsidók nem vagyunk azok? Nem tanított-e meg bennünket a sors arra, hogy ha türelmünket, optimizmusunkat elveszítjük, akkor ütött a végső óránk. Bízatok hát vállalkozásunk sikerében, mert már a zsidó polgári iskola fennállásának a reménye is olyan boldogító érzést gerjeszthet a legneioógbab és a legorthodoxabb zsidóban egyaránt

Kinek a bensejét nem tölti el forró öröm arra a gondolatra, hogy az, elemi iskola elvégzése után

az ő lelkéből lelkedzett édes gyermeke lelki egyensúlyának integritása mellett képezheti tovább magát anélkül, hogy külön elbírálásban részesülne, anélkül, hogy zsidóságáért külön türelmi adót kellene fizetnie.

Van-e olyan zsidó, aki ne fogadná kitörő ujjongással, hogy gyermekének nem kell szombaton az iskola miatt a templomot elmulasztani és a szombatot megszegni és hogy háborítlanul, boldog gond nélküliségben, zsidósága miatt semmi mellőzést nem szenvedve töltheti el az ifjúkor édes idejét.

Kinek a szíve nem dobog hevesebben arra a lehetőségre, hogy van egy iskola, ahol a zsidó szellem a maga legszebb nyilvánulásaiban uralkodik, ahol egyesül a Tóra a Derech ereccel, ahol rendszeres és intenzív héber tanításban, a biblia, a próféták, a Rasi kommentár, az imakönyv alapos és istenfélelemtől átlengett ismertetésében leend a tanulóknak részük.

Ki ne tudná mérlegelni, hogy micsoda áldást jelent az, ha a magunk körében, otthonunkban vagyunk, ahol a világi tárgyak tanításában is a pedagógia előírásaiba belevihetjük a szeretetet, a bensőséget, ahol igazi vendégszeretettel, minden megkülönböztetés nélkül fogunk fogadni minden vallású tanulót és minden vallásnak, sőt minden vallásárnyalatnak teljesen szabad kezet adunk úgy a hitoktatásban, valamint ősi szokásaik gyakorlásában.

Polgári iskolánk az egyéni oktatást igyekszik majd keresztülvinni és a legmagasabb nivóra való fejlesztés jegyében fogunk haladni, különösen figyelembe véve azt a követelményt, hogy nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk. De engedtessek meg annak a kijelentése, hogy a magyarsághoz való ragaszkodásnak, a magyar frázisnélküli hazafias aka-

ratnak és a magyar föld iránti szeretetnek is egyik dokumentuma léssen iskolaalapítási tevékenységünk, amidőn egy újabb oltárt emelünk így a magyar kultúra templomának és ha szerény körünkben is a reáliáknak és a modern nyelvek tanításának irányában kívánjuk vezetni az ifjúságot. Nem kívánunk konkurrenciát kifejtteni a már fönnálló tanintézetekkel szemben, csak kötelességet teljesítünk Csonka-magyarország és reméljük majd az újra feltámadó Magyarország iránt, amidőn a zsidó lélek mindeneket átfogó szeretetétől indítatva mi is a zsidó szellem intenzívebb kifejlesztése által akarunk egy téglát hordani az ország újjáépítéséhez. Mert csak a zsidó Genius szabad kifejlesztése által, vallásunknak hűséges követése mellett lehetünk jó magyar honpolgárok és csak szívességet teszünk a többi intézetnek, ha a reális tudományokhoz inkább hajló ifjakat befogadván, ilyképen hozzájárulunk a többi intézet tanulóanyagának differenciálódásához.

Szereztek hát nekünk sok tanítványt.

Jöjjen ide mindenki, akiben komolyan feltámadt a zsidó önérték és támogasson, segítsen minket, hogy célunkat a tervezgetés állapotából a megvalósulásnak stádiumába előre mozdíthassuk. Az idén szeptember havában megnyitjuk az első osztályt, ahova már is elég tanuló jelentkezett. Beiratkozni máris lehet a békéscsabai zsidó hitközség irodájában naponként délelőtt 9—12-ig, ahol különben is mindennemű felvilágosítást nyerhetnek az érdeklődők.

Ugyancsak a zsidó hitközség irodájába küldendők az adományok ezen iskola javára, mert reméljük, hogy úgy Békéscsaba, valamint a megye zsidósága a legnagyobbszabású áldozatokkal fognak hozzá-

járulni ahhoz, hogy ezen nagyszerű intézményt fönntarthassuk és a lehető legmagasabb színvonalra emelhessük. De mindenki, aki városunkból, vagy megyénkbelől származik és Semá Jiszróállal dicséri az Urat, tekintse szent kötelességének, hogy adakozzék és a mellékelt gyűjtőív felhasználásával minél tekintélyesebb összeget gyűjtsön e magasztos célra. A gyűjtők és adakozók nevei az összeg feltüntetésével az emelendő épületnek falába illesztendő márványtáblákon aranybetűkkel vésvé fogják hirdetni a késő utódoknak a zsidó szív önzetlen szeretetét és áldozatos hűségét. Meg is fogják érdemelni a zsidóság háláját, mert teljesítik a nagyszerű parancsot: Készítsetek védőbástyát a Tórának!

A békéscsabai zsidó hitközség elöljárósága.

Az iskola megnyitása mindjárt zavarokkal járt. A szerződötett középiskolai tanár nem érkezett meg, hanem lemondott. Most aztán sebbel-lobbal egy másikat kellett Pesten verbuválnom, aki azonban csak polg. isk. képesítéssel bírt. Jóraivaló ember volt, de nem volt meg benne a szervező képesség. A zsidó polgári iskola egy évig működött és meg tudta volna valósítani a hozzá kapcsolódó várakozásokat, amelynek érdekében propaganda-körútra indultam Orosházára és Pestre, ahol sikeres gyűjtést eszközöltem, az iskolaszék pedig 1922-ben purimi álarcosbálát rendezett a javára. Az orthodoxok azonban túlmodernnek tartották az intézetet, a neológok pedig túlkonzervatívnak és a két negativ pártolás között egy évi működés után a hitközség kimondta a non possumust, minthogy a fönntartását nem látta anyagi szempontból keresztülvihetőnek. Az egyévi fönntállítás

alatt is azonban bizonyos respektust szerzett a helybeli zsidóságnak és még ma is azt hiszem, bár nem tudom kézzelfogható bizonyítékokkal alátámasztani a föltevésemet, hogy jobb lett volna minden áldozatot meghozni az iskola megmentésére, mert egy határozottan vitális érdekeket szolgáló intézüciót vesztettünk el vele, ami egy-két év múlva kifizette volna önmagát. Amidön kimondatott a feloslása, úgy éreztem magamat, mint Lucifer az Ember Tragédiájában, hogy nekem is az a végzetem, hogy harcaimban bukjam szüntelen, de újult erővel felkeljek megint. Megpróbáltam mindent az iskola megmentésére, de hiábavaló volt minden igyekezetem. Nem pihentem a jólét lágy ölén, nem nyugodtam és nem vesztegeltem és mégis rám tört a háborgás. Már annyi ütleget kaptam a Sorstól, hogy nem is tudtam már újabb fiaskók miatt nagyon bánkódni. Ebben az évben adtam ki *Amira lebész Jákob* c. könyvem, mely a zsidó vallás tanairól szólt. E munkámban volt 10 ifjúsági beszéd is, részben magasabb osztályú gimnáziumi tanulóimtól szerkesztve, akik e beszédeket az én buzdításomra az ifjúsági istentiszteleteken sikeresen el is mondták. Van e beszédeim között egy »Hát zshiványok vannak-e itten?« című, amely az olvasóktól és hallgatóktól egyaránt nagyon sikerültnek volt fémjelezve és amelyet ezért itt be is mutatok:

Hát zshiványok vannak-e itt?

A talmudnak híres mesemondó utazója, Rabba barbár Chána beszéli: »A pusztaságban egyszer megszólított egy beduin: Jöjj és megmutatom neked, hogy hol csókolózik egymással ég és föld. Arra a helyre

menvén, láttam, hogy ott ablakok vannak és beleakasztottam kenyeres iszákomat. Elfordultam egy kissé, hogy imádságomat végezzem. Visszafordulok, hát nincs az útravalóm többé ottan. Felkiáltottam, hogy hát zsványok vannak-e itt? De a kísérőm megnyugtató, hogy ezt csak az égi szférának forgása okozza. Várj — úgymond — holnap ilyenkorig és meg fogod találni.«

Nem gondoljátok-e kedves leányok és fiuk, hogy ezen sejtelmes elbeszélés leple alatt valami mélyebb értelem lappang, amelyet lelki világunk épülésére földérinteni nem lesz talán fölösleges fáradság, Járvá az életnek országútját, hányszor nem támad bennünk a vágyakozás arra, hogy megismerjük a létezésnek valódi célját, nem szegődik-e hozzánk egy titkos vágy, egy tétova gondolat, mely mintegy állandó kísérő azt suttogja felénk, hogy jöjj, oh jöjj velem és én megmutatom neked, hogy hol terem a boldogság, hol érintkezik egymással a föld és az ég, hol van az ellentétek bűvös találkozója, ahol fönséges összhangba olvadva egymással, a megelégedés hangulatába ringatják a halandót.

Kedves ifjú! Szép reménységnek a karján indulsz jövendőd felé, a hírnév, a rang, a gazdagság, a tudás, az örömök mámore intenek feléd, hogy jöjj, oh jöjj velem, én, csakis én tudom neked megmutatni sorsod szerencsés fordulását. És megy az ifjú, mintegy csábító szirénhang, vonzó lidércfény után és ha akadályokra bukkan, ha nem sikerül neki minden kívánsága, ha a rózsák mellett a tövisek megvérzik az ujját, keservesen felkiált: Hát zsványok vannak-e itt? Mért loptátok el reményeimet, ábrándjaimat?

Jó szüléitek, akiknek ti vagytok legdrágább

kincsei, akik bennetek látják életük célját, napjaiknak a küzdelmét, éjjeleik álmát, ha a hozzátok fűzött várakozásaikban szomorúan csalatkoznak, ha a reátok pazarolt szeretetért csak szomorúságot, büszkeségükért szégyent és érettetek vivőit küzdelmükért méla csalódást kapnak cserébe, nem szólhatnak-e ők is a talmud kijelentésével: Hát zsványok vannak-e itt, akik elrabolták tőlem a gyermekeim által remélt boldogságot?

A zsidóság is oly sokat vár tőletek, kedves ifjak, ez a nép, amelynek ősrégi szent eszméi, tanítása és a szelleme virraszt fölöttetek a bölcsőtől a sírig, joggal várhatja, hogy tántoríthatatlanul csüngjete rajta és szenvedései közt is, sőt akkor még inkább mutassátok meg hűségeteket iránta. És ha látja, hogy a zsidó ifjú mindennel gondol inkább, mint a zsidósággal, ha látja a zsidóság, hogy ti, akik oly előszeretettel és elvakult szenvedéllyel szaladtok a szórakozások, a versenyek után, nem találtok kedvet a zsidóság hitéletének nyilatkozásaiban és rut közönnyel haladtak el tudományunk, történetünk, imádságaink, szentélyünk mellett, nem jajdulhat-e föl siralmasan: Tolvajok vannak-e itt, akik elragadják gyermekeink szívét és elrabolták a mi jövőnket?

Mit is felelt a vezető? Várj holnapig és megtalálod. Várjál te ifjú, te szülő, te zsidóság, ne csüggedjünk, hanem bízzunk egy szebb jövőben, egy boldogabb hajnalhasadásban. De magunk is lássunk hozzá, hogy visszaszerezzük azt, amit talán saját hibánkból is elvett mitőlünk a sors mostohasága. Ha ti beláttátok szavaim igazságát, úgy ti is hozzá fogtok járulni ahhoz, hogy szeretettel, szerénységgel

és igaz jámborsággal visszaadjátok, visszaszerezzétek állandó birtokul az elvesztett javakat. Amen.

Ugyanebben az évben vezetem be a szombat délutáni közös harmadik lakoma (salesüdesz) intézményét a tanácsteremben. Aki azt hiszi, hogy ez minden emóció nélkül történt, az csalódik. Voltak, akik elleneztek és az ártatlan barcheszból, 25—30 embernek nyújtott 4 liter bor és valami szerény hal, szardínia, vagy hideg húsneműből álló falatozással járó vallásos összejövetelben, amelynek tk. fűszerezője a vallásos előadás és exegezis tőlem és másoktól, valamint a hagyományos énekek zengedezése, pogány orgiákat sejtettek. De végre meggyőződvn arról, hogy aggodalmuk nélküli az objektivitást, megkegyelmeztek a Salesüdesznek, amely néha-néha szünetel, de azért mindig feltámad és fokozott mértékben elégíti ki a benne szelíd örömeket keresők igényeit.

Hogy a túlbuzgóság nem mindig hoz édes gyümölcsöket, azt élénken illusztrálja ezen év novemberében történt kis kalamajka. Nämlich a hitközség meghívót kapott halottak napjára a Hősök temetőjében rendezendő emlékünnepelelyhez a várostól. Az ide kiküldött deputáció vezetésével engem bíztak meg. De valaki azt az eszmét pendítette meg, hogy koszorút is kell ott nekünk elhelyeznünk, amit meg is valósítottunk, aber fragt mich nur nicht wie. Először is egyik egyház sem küldött koszorút, csak a zsidó. No most nekem kellett azt elhelyeznem a temetőben a hősi szobor talapzatára. Hát az egész aktus a tévedések vígjátéka lett volna, ha nem a temetőben esik meg a dolog. Először is későn érkeztünk oda önhibánkon kívül, ami már magában is felizgatta ellenem, akik már amúgy sem jó szemmel

nézték a zsidó küldöttséget. Azután meg hogy koszorúval jelentünk meg, ez is olaj lehetett a tűzre. Sed nunc venio ad fortissimum. Amidőn a díszes koszorút oda akarom telepíteni, hát néhány szó kíséretében kellett ezt tennem. Most aztán a következőket mondtam: *Leborulva a hősök emléke előtt helyezem el a neológ zsidóság virágfüzérjei e szobor talapzatára azon hő óhajom kapcsán, hogy a hősi halottak szellemétől megihletve az előítélet és fajgyűlölet eleven gyávasága a rombolás helyett az újjáépítés munkájává és a testvériség érzelmeivé szelídüljön.* Amennyiben most már az azóta elzúgott időnek perspektíváján át vizsgálhatom akkori mondatomat, valóban érett ésszel józanon forgatva a szavakat, sem találhatok bennük még most sem sértő vagy provokatív kitévelt bármely vallású népek ellen és mégis ... A helyi egyik újság legközelebbi számában egy támadó cikk jelent meg ellenem nagy haraggal írva: *A zsidók szereplése a hősök temetőjében. Silberfeld rabbi durván megsértette a keresztényeket* és az egész cikk csak úgy hemzsegett a mondvacsinált állításoktól és a minden kákán csomót kereső kitételektől. Közölte az elmondott szavakat is, amivel csak igazolta, hogy az egész csak amolyan műfelháborodás, mert a józan ész még nagyítóüveggel sem tudna bennük sértést fölfedezni a keresztények ellen és én azt hiszem, hogy inkább a lap sértette a kereszténységet, amidőn e cikkében azonosítja a kereszténységet az »előítélettel és a fajgyűlölettel.« A megrovást kalandnak egyik passzusa úgy hangzott, hogy a koszorú letételekor mondott szavaim olyan »nyugatosok« voltak. Hát ezzel akaratlanul is elismeré-

sét fejezte ki irántam az az újság. Mint amidőn egy amhóórec öreg korában a fejébe rögzítette, hogy őt a falubelieji talmudtudósnak tartsák. Öltözetét és külső megjelenését úgy alakította át, hogy zsidó tudósnak higgyék. De hiába. Otthon mindenki tudta róla, hogy egy nagy analfabéta a talmud mezején. Egyszer a szomszéd városkában volt dolga. Onnan hazajövet elregéli a feleségének, hogy milyen tisztelettudó népek lakoznak a másik városban, ugyanis a suhancok megdobálták, miközben csúfondárosan kiabálták neki, hogy zsidó pap. Amivel gúnyolták, azt kitüntetésnek vette. Az eset méla akkordja volt még, hogy a cikknek visszhangja támadt zsidó és keresztény lélekben. Volt egy »hívem«, aki azt a gondolatot ringatta az agyában, hogy a hitközség nyilatkozzék, hogy nem azonosítja magát velem. Ez könnyen meg akarta oldani a problémát. A hitközség viszont vele nem akarta magát bölcsesség szempontjából azonosítani. Keresztény láthatatlan kezek pedig a koszorúnkat visszahozták és a templomunk kilincsére függesztették. Nincs kiderítve a tettes, de az incidens egy memento volt a zsidóságnak, hogy ahol a többi egyház nem visz koszorút, ott mi ne legyünk olyan hyperlojálisak, egy memento volt nekem, hogy ne vegyem mindig komolyan a szíves meghívást és ne éljek abban az ideológiában, hogy a szavaimat a szeretet fülei hallgatják, de egy memento volt arra nézve is, hogy nem szükséges ott védekezni, ahol a védencek nem állanak védőüggyvédjük mellé a veszély idején. De abban a tekintetben is intő jel volt számunkra ez a vigasztalan inzultus, hogy a zsidóság sorsát és helyzetét ne mindig az antiszemitizmus elleni vitatkozás és annak a legyőzése által kísérel-

jük meg szanálni, hanem a zsidóság életének befelé való fordulása által. A hitviták sohase döntötték el a zsidóság sorsát. Tortosában, Barcelonában sem azért rendezték őket, hogy az igazság győzzön, hanem csak a látszat kedvéért és hogy a hatalom törvényének olyan színezetet adjanak, mintha az a törvény hatalma volna.

Az 1922. évben indult meg pénzünknek szédületes zuhanása és ezzel a minden fantáziát csődbe kergető drágulási folyamat, ami engem nagyon érzékenyen érintett. A szükségletekhez mérten elégtelen fizetés javítására mire az illetékes tényezők megmozdultak, már az új fizetés is értéktelenné devalválódott. A Talmudban, Gittin traktátusban van hasonlóan elregélve a tragikus történet Jeruzsálem végnapjainak borzalmaiból, hogy egy dús-gazdag úrnő kiküldte a szolgáját a piacra, hogy finom lisztet vásároljon. Mire a szolga odaért, már nem volt kapható. Hazament megkérdezni, hogy silányabb minőségűt vehet-e. Mire kijutott, már csak harmadrendű volt. Hazafutott megtudakolni, hogy megveheti-e a dritte Sortét, mire visszasiet, már ez is elkelt, míg végre teljesen üresen jött haza. Megpróbálkozott azután a hitközség a búzavalutával, ami már szilárdabb alap volt, de az előbbi anomáliák folytán előállott hiánynak tátongasát nem volt képes eltüntetni. Nagyon állandó vendég gyanánt fészkelődött be nálam a »pajzsos ember.« Néhány bútor-darab, ékszer, az arany Omega-óráam, könyvtáram legértékesebb könyvei lettek eladva általam. Ezekben a válságos időkben, amikor úgy látszott, hogy felborul minden rámnézve, ha már az értékeimet is el kell adni, el kell kótyavetyélni, pattant ki belőlem

a megfigyelés, hogy a szegények elhozzák a szegénységüket hozzám, de a gazdagok nem hozzák el a gazdagságukat.

1923 február 20-án született egy kis fiam, akinek a József László nevet adtuk és fájdalmas öröm, boldogító szomorúság volt ránk nézve az ő jövedele. Visszaemlékeztünk meghalt Lacikánkra és mintha ő lett volna incarnálva az édes újszülöttben, az ő isteni lényege vándorolt át talán a kisdedbe és úgy tekinthettük, mint egy isteni jóvátételi törekvést a megholtért. A kis jövevényt leírhatatlan szeretettel fogadtuk, de csakhamar ő is betegeskedni kezdett, amiből csak néhány éves korában gyógyult ki teljesen. Érdekesen bizarr jelenség, hogy amikor híveimnek anyagilag legalább láthatóan a legjobban ment dolguk, nekem akkor érte el mélypontját az anyagi lehetőségem. Sőt amidőn a vallásos szakkönyveim nagyrészét áruba bocsátottam, akkor egy orthodox jómódú ember nézte meg az egyik nagy többkötetes héber művet és olcsóságot akart rajtam szerezeni. Holott én mégis csak egy orthodoxnak italmérést eszközöltem ki, másiknak megmentettem az ünnepi sátorát, amelyet el akartak árverezni, a harmadiknak 10 q. húsvéti cukrot szereztem, Hegedűs Lóránt minisztersége idején, amidőn ez nagy vívmányszámba ment. Az egyiknek a vejét Amerikába juttattam, a másik számára gyűjtöttem. Volt, akit megóvtam attól, hogy szombaton megperdüljön a dob az ő szegényes bútorzata fölött. Egynek érdekében sikeresen interveniáltam, hogy a hitelezője haladékot adjon és kedvezőbb fizetési feltételeket engedélyezzen, egy orth. özvegynek nagyobb kölcsönt eszközöltem ki, amit még most is törleszt — a debreceni nagy-

harang. Kivívtam orth. tisztviselőknék, hogy szombaton mentesítve legyenek a munka alól, de nekem tőlük igazán kevés előnyöm volt, amint a példa mutatja. De a kis fiu jövetelét megindult szívvel és a porból feltekintő könnyes szemekkel fogadtam. Február 27-én nagy szünet csaptunk és hogy a kis csöppség is betegeskedni kezdett, lassankint földerengett az összefüggés a lakásnak siralmasan egészségtelen voltával.

Az 1923. évben érte el mélypontját a korona elértéktelenedése és a már előbb az egyetemen bevezetett *numerus clausus*, amellyel Haller István beleégette a nevét a világtörténelem lapjaiba, most kezdte éreztetni fájó konzequenciáit. Látni a zsidó tanulókon a sárgafoltként fölöttük lebegő megkülönböztetést már a középiskolákban és hogy nincs egy vidámabb reményt sugalmazó gondolat, amellyel a kétség fekete árnyait elhessegetni lehetne, ó ez nagyon leroskasztó helyzet. Megértettem a Talmud azon elbeszélését, amely szerint valaki egy vásári sokadalomban felismeri Illés prófétát és kérdi tőle, hogy e rengeteg nép közzül kire fog mosolyogni a túlvilági üdvösség, A próféta két emberre mutat rá, hogy íme ezekre, ezeké a menyország. A kérdező hozzájuk siet, hogy a mai nyelven szólva meginterjúvolja őket és megtudja tőlük, hogy egészen primitív emberek, csakhogó életcéljuk a szomorkodók, a bánatos lelkűek felvidámítása és ha viszálykodó feleket látnak, addig nem nyugszanak, míg békességet nem hoznak létre közöttük. Tehát a kétségbeesés idején kétféleképen mozog a segítő akció. Vagy ténylegesen eliminálják a baj gyökerét, vagy ha erre nincs mód, feledtetik a szenvedőkkel tragédiájukat.

Amíg az anyagi boldogulás terén is nem volt a zsidóság a földre terítve, amíg a pauperizálása a zsidóságnak tervszerűen meg nem indított, valóban az u. n. konjunktúra idején talán feledve lőn az egyik gyötrelemforrás. Egyéb teendőimen kívül a kornak divatos áramlatát közvetve én is az ifjúsági műsoros előadások, valamint az OMIKE békéscsabai fiókjában és másutt kultúrestélyek, felolvasások rendezésével kezdtem foglalkozni. De meg voltam híva felolvasások tartása végett Gyöngyösre, Újpestre, Szolnokra, Debrecenbe, kétszer a pesti OMIKE központba. Újpesten a felolvasás burkolt próbaszónoklat számba is ment, mert a bold. Venetianer korai halálával az ottani állás üresedésben volt. A felolvasásom sikerült ugyan, de hát egy megválasztás körül annyi láthatatlan érdekszál szövődik össze, annyi titkos motívum szerepel, hogy a beszéd sikere és a megválasztás létrejötte között még egy örvénylő ür képződik, amelyet a szerencse egy adagjának is kell kitölteni. A felolvasásom tárgyát a zsidók történetéből merítettem és az OMIKE pesti központjának legtudósabb és legszókimondóbb vezetője írta róla a kritikát, mely abszolút elismerő volt és mégsem jött létre a hallgatók remény megvalósulása. Tisztesség nem esik szólván, hogy ebben az időben egészen szabályosan gurultam lefelé a sikertelenség lejtőjén, csak néhány apróbb fénysugár csillámlása tör keresztül a borúlátón. Valahogy olyan atmoszféra lett körülöttem ismeretlen kezek által teremtve, hogy minden akarásom, minden jó szándékom már eleve valami démonikus cselszövény következtében a fiaskó jegyében született meg. Istenem, ha a Sors, vagy az Ananké, vagy a Kiszmet, vagy hogyan nevezzem a Gondviselést,

meggondolná, hogy nem okvetlenül muszáj ráköpni a kenyérre, amit nyújt és nem kell várni a szebb napok virradásával, amikor már nincs bennük örömünk többé, akkor talán egyenletesebb volna az arasznyi lét menete, nem volna ködbefúlt hajó a pályánk szimbóluma. Ki ne ismerné az Ezeregyéj meséinek búbájosán tarka egyvelegéből a halászlóról és a szellemről szóló elbeszélést. A halász kiveti halóját és végre felhoz a tengerből egy palackot, amelyből — a pecsét feltöretvén — egy szellem szállt ki és meg akarta ölni a halászt. Miért? Hiszen inkább hálával tartozott volna a megmentőjének. De a szellem elregéli, hogy őt még bölcs Salamon zárta a palackba és századokon át hevervén a tenger fenekén, megfogadta, hogy a szabadítóját naggyá, hatalmassá fogja tenni. De senkise jelentkezett. Azután ismét multak a századok, a szegény szellem fogadalmat tett, hogy megmentőjét boldoggá fogja tenni, de mindhiába. Végre aztán megunva a várakozást és felhagyva minden reménnyel, keserű haragjában elhatározta, hogy aki most már kihúzza, azt meg fogja ölni. Egy kissé túlzott a felfogás, de ne ítéljük el felebarátunkat, amíg nem kerültünk mi is az ő helyzetébe. Kiss József is oly mélabúsan zengi: Ah, mért oly későn, levelek hullása, daruk távozása idején, mért nem láttuk meg egymást hajnalhasadáskor, rózsanyíláskor, te meg én. 1924-ben kiadtam egy művemet *Divré Sálóm Veemesz* (a béke és az igazság) cím alatt. Ennek a tartalmát is gyászbeszédnek képezték a már előadott okból. Az előszavában el is mondom, hogy épen a lét és nemlét közötti határon a koporsónál olyan fogékonynak tartom én az emberi szívet az elmélyedésre, hogy az élet összes

problémái fölött talán sehol sem lehet annyi komolysággal és a meghallgattatásnak akkora lehetőségével elmélkedni, mint a gyásznak színhelyén. Továbbá: *nehéz időkben, a holnap miatti gondok és a mának gyötrelmei közben lát napvilágot e könyvem*, írom a munka előszavában. Nohát az előszó eléggé jellemzi az író szituációját. A kisebbik fiam kezdett mindrosszabbul kinézni, amit a mind hasznavehetetlenebbé váló lakásnak tulajdonítottunk, amit orvosi vélemények is megerősítettek. El kellett vele nyárra valami hegyvidékre utaznom. El is mentünk vele Körnöcbányára. A hitközség mindig fázván attól, hogy nyaralási segélyt adjon, most is azon a címen koldult össze 120, szóval is százhusz pengőt részemre, hogy tanulmányozni fogom a fővárosban a hitoktatást. A nyarat Körnöcbányán töltöttük, miután még Aranyosmarót, a volt hitközségem tagjaitól is kaptam 80 pengőt, továbbá a losonci templomban prédikálván, onnan is 120 pengő fakadt számomra a mostani pénznemben, de azonkívül előleg és kölcsön volt még ezen utunknak anyagi bázisa. Körnöcbánya hegyi levegője kitűnő hatással volt mindkét kisfiámra. Előbb Léván voltunk a feleségem szüleinél és előbb egyedül mentem *Kremnicára* (Körnöcbánya mostani neve) lakást keresni. A feleségem kiadta a rendelkezést, hogy olyan lakást szeretne, amely két egymásba nyíló emeleti szobából állna, legyen ott egy hall, konyha, a ház előtt egy kis kert viruljon és egy patak folydogáljon. És mit tesz Isten, amint megérkezem, az állomástól jövet egy öreg zsidóval találkozom, aki elvezet egy lakásra, ahol mindezek a föltételek feltalálhatók voltak. Nahát úgy éreztem magamat, mint Eliezer Ábrahám szolgálja a kútnál

Boldog voltam, hogy a föltételek megvalósultak és én is csodálkoztam a dolog felett. Ámbár később meggyőződtem, hogy ott a legtöbb házban föltalálhatók ezek az előnyök. A nyaralásról hazajövet Pesten csakugyan kezdtem tanulmányozni a hitoktatói De vakáció lévén az iskolák zárva voltak. Csak az orth. Talmudtóra funkcionált és oda látogattam el, ahol 1—1 óráig figyeltem meg a kezdők és haladók tanulmányait és tapasztalataimról itthon jelentést tettem. A növendékek — vasárnap lévén — gyéresebb számban voltak jelen, mert sokan közülük vikendet tartottak. De a jelenlevőkkel, akikhez magam is több kérdést intéztem, totaliter meg voltam elégedve. Kérdést intéztem a két melamedhez, hogy előfordult-e olyan eset, amidőn valamely tanuló mint teljesen írás- és olvasástudatlan lépett be és milyen módszer alkalmazásával tudtak belőle talmudistát faragni. A válasz az volt, hogy ilyesmi nem fordulhatott elő, mert aki odajön, az ivret, az imádságot, a valláskörűli tudnivalókat már az anyatejjel hörpintette magába. Azaz mégis egyszer megtörtént, hogy egy kis fiú odajött, mint közömbös, tudatlan hallgató és ott annyira erőt vett rajta a vallásos tudományszomj, hogy rendes tanulóvá lőn és mint egyetlen gyermeke szüleinek, otthon sírás-rívás és más szelíd pressziók által kivívta, hogy a háztartás szigorúan rituálissá szerveződjék és ... No most én hadd folytassam — szóltam közbe — azt is kieszközölte, hogy az édesanyja a haját levágatván ne bubifrizurát, hanem rituális parókát öltön a fejére. Honnan tudja, kérdezték az álmétkodó melamedok. Hát úgy, hogy ugyanez a história nemcsak Pesten, hanem Csabán is megtörtént. Tehát semmi sem új a nap alatt. A

látogatásomat nagyon megköszönték és én komoly meglepedésemet fejezve ki a látottak és hallottak fölött, jöttem haza. Az egyik Melamedot *Löwingernek* hívják, a másinak neve immár a feledés homályába merült. Ennek az évnek a végén indítottam energikusabb lépéseket arra nézve, hogy anyagi sorson egyet lökjek és hogy lakásom jobbrafordítását is kilamentáljam. A rákövetkező évben kemény erőfeszítések után elértem, hogy fizetésemet rendkívüli segély címén emeljék. Ugyanis közben mindjobban beleszédültem önhibámon kívül az adósságok örvényébe és már fuldokoltam bennük. A hitközség világi vezetőségének egy-két tagja folyton azt szuggerálta, hog a zsidók nem szeretnek engem. Evvel akart magának érdemeket szerezni aztán az illető, hogy takargassa a velem való embertelen bánásmódot. Egyszer az egyik elnöknek a lakására mentem valakinek az ügyében, az volt a *Bóru*ch habó, hogy éppen rossz időben jön a Főtisztelendő úr. Ó, mondtam zavart mosollyal, az idők mindig rosszak, csak az emberek jók. Röviden szólva, alig hogy meg lett adva a fizetés felemelése, már az év végén vissza lett vonva azon a címen, hogy csak rendkívüli segély volt az és nem állandó fizetés-emelés. Minthogy énbennem nem az a tudat vert gyökeret és illetékes helyről az lett velem elhitetve, hogy ez végleges fizetésrendezés, csak a címe rendkívüli segély, de meg különben is én nem egyszermindenkorra szóló pár pengőt, hanem állandósított rendes fizetést kértem, hát egy kissé szívemre vettem a dolgot, különösen, hogy éppen akkor drága nagyobbik fiam, a Bandika súlyosan megbetegedett és éppen ebben a kritikus időben, ahelyett hogy

segítenének rajtam, ellenkezőleg szükségtelenül szívteleneknek mutatkoznak, ez a jelenség joggal rendítette meg a harmonikus világnézetemet. Tehát miután megpróbáltam kérelemmel, rimánkodással, a jóérzésre és a méltányosságra való appellatívával itthon a megbolygatott világrenden segíteni, kénytelen-kelletlen a községkerületi bírósághoz fordultam Szegedre, hogy ott állapítsák meg, vajjon jár-e nekem ez az összeg, vagy sem. A hitközség világi elnöke önmaga amellett volt, hogy meg kell adni, de ismét valami titkos erők dolgoztak ellenem, azaz csak előttem voltak azok titkosak. Igazán, amidőn erről a kérdéstről irok, tudom, hogy jobb volna az egészet hallgatással mellőzni, de mégis a későbbi fejlemények miatt nem hagyhatom ki ezt sem az események tömkelegéből. Összecsődült hát ellenem kis fiam betegsége, fizetésem redukálása, a lakásom тұrhetetlensége és még más súlyos bántalmak is úgy, hogy úgy éreztem, hogy kerekedjünk fel és menjünk tovább. Közben az öcsém is ellátogatott hozzám, nem volt neki állása, minthogy a bank, amelyben Gyöngyösön alkalmazva volt, feloszlott. Még egy gond fészkelődött hát belém, hogy neki állást keressek. Ez hatalmas tömeggé növelte balsorsom egyes alkotórészeit. Próbáltam neki állást szerezni, de nem sikerült. Pesten már a hitközség adminisztrációiban kíséreltem meg bármily szerény alkalmaztatást is kijárni neki. Biztatásokat kaptam, de állást nem a részére. A magam ügyében is próbáltam a változás útját egyengetni, még pedig elmentem Pesten Munkácsihoz, aki lényegében humánus gondolkodású férfiú és megkérdeztem, hogy vallás-tanári állást kaphatnék-e a pesti zsidó hitközségben. Az akkori elesettségem idején szelíden permetező

gileádi balzsam gyanánt hangzott a kijelentése; »Tárt karpukkal fogadjuk.« Az Országos Iroda is adott a velem történt méltánytalanságot mérlegelve 80 pengő rendkívüli államsegélyt, ugyanennyit a Pesti Chevra Kadisa és 160 pengőt egy *Princz József* nevű volt iskolatársam küldött a Sors ridegségének enyhítéséül, 1926-ban pedig az akkor megjelent *Érnek habáchá* (Siralom völgye) c. művem egy tiszteletpéldányát a hitközségi elnök 160 pengővel díjazta, amivel a munka költségeinek a fele fedezve lett. Ez a könyvem a békéscsabai és békésmegyei zsidó hősi halottak emlékének megörökítésére íratott és úgy az eszmém, valamint a kivitel is kedvezően lett a közönségtől fogadva. Közben rendeztem a különféle ünnepélyeket. Az ifjúsággal Chanukakor, Purimkor, sőt még Lagbeómerkor is rendeztem műsoros ünnepélyeket. Az OMIKE-ben is újra feltámasztottam a felolvasásokat, amelyekben magam is aktív részt vettem. Az *Érnek Habáchában* megjelent egy lagbeómeri felolvasásom: *A zsidóság jövője*, melyet nagyon találónak és mélyen szántónak nyilvánítottak hivatott kritikusok és teológusok is. Közben voltam Debrecenben az említett felolvasást megtartani az ottani zsidó gimnáziumban. Nagy közönség hallgatta meg, de minthogy a felolvasásom az ottani könyvtár javára ment, nekem nagyon kevés honorárium jutott. *Vitam et sanguinem, sed avenam non. Vallásos és népies elemek a zsidó irdalomban*, volt a felolvasásom címe. Ugyanezt olvastam fel Budapesten az OMIKE központjában» de ott már *A zsidóság uralkodó eszméi* feliratot viselte. A szegedi tárgyalás március havára volt kitűzve, de közben kértem a hitközséget, hogy a felmerült jelen-

ségek következtében adjon egy összeget, amelyből adósságaimat kifizethessem és az újabb kezdő existencia, tehát a pesti hittanárság jobbrafordultáig megélhessek és búcsút mondok a kapufélfának. Távozási szándékom sokakban mély benyomást keltett. Egyik tekintélyes hívem ennek hallatára a saját szavai szerint könnyekre fakadt. Szilárdan reméltem, hogy meg fogom kapni az általam kért végelbánást és már beleringattam magamat abba a gondolatba, hogy felkerekedek innen és a mindinkább szétfoszló papi reverendámat nem kell megújítanom többé. Ugyanis kritika hangjai merültek fel már e szent ruha ellen esztétikai szempontból. Minthogy már el akartam Csabát hagyni, nem kívánhattam, hogy a hitközség újat készíttessen számomra, hát különösen télen reverenda nélkül végeztem több ízben a casualékat, ami a hívek bosszúságát vonta maga után. Közben mindinkább haladtunk a szegedi tárgyalás felé. A lelkemben kegyetlen viharok dúltak. Sokszor kérdeztem önmagamtól, hogy mért kellett ennek így történni. Hiszen elvégre a hitközség a maga egészében mégis csak a vagyont, az anyagi erőt reprezentálja velem szemben, rá nézve a kérdés tárgyát képező összeg egy bagatell. A tépelődés kínjai szántottak végig rajtam, ámbár néha azzal csöndesítettem le magamat, hogy hiszen semmi tragikai elem sincs abban, hogy véleménykülönbség van közöttünk, hát egy harmadik fórum döntse el, hogy jár-e nekem ez az összeg, vagy sem.

Végre felvirradt a »szegedi pör« napja. Megjelentünk a községkerületi bíróság előtt én és a hitközségi elnök. A helyszínén a tárgyalás előtt kezdtem magamat egészen rosszul érezni. Valami meleg

áramlat vibrált végig a szívemen, hogy ó, én szegény hitközségem, hát szép dolog-e ez, egy atya vádolja gyermekeit. Eszembe toppant ott Szegedében a bölcsék elbeszélése a szegény özvegyről, akit garázda fia kegyetlenül összevert. A szegény asszony bepanaszolja a fiát a szent színhedriónál. A tárgyaláson azonban az anyai szeretet csak az ő fiát látta bilincsekbe verve és amidőn a bíróság felszólítja az asszonyt, hogy az eset hogyan és mikor történt, ez sirva fakad és könyörög, hogy ne bántsák fiát. A dolog úgy történt, hogy még születése előtt az anyaméhben rúgta meg őt. Már most ennek az analógiajára mit mondjak? Talán, hogy a hitközség az én javamra vonta le azt a havi 120 pengőt a fizetésemből, hogy a nagy pénzbüszégtől meg ne szédüljek. A hitközségi elnök magával hozta az itthoni súlyos jegyzőkönyvet is és a tárgyalás előtt odaszól hozzám: »Ön miatt most 30 kilót kellett magammal cipelnem.« Mire én azt válaszoltam, hogy nekem pedig mázsányi terhet kell hurcolnom a szívemen. A tárgyalás alatt az első szó a hitközségi elnököt illette, aki előadásában arra konkludált, hogy én voltam az oka mindennek és hogy ha nem fordultam volna a bírósághoz, később ügyis megkaptam volna a summát. Azt a sajtáságos fordulatot kellett észlelnem, hogy vádlott lett belőlem. Az én felszólalásomban azzal kezdtem, hogy egy hitvita alkalmából a jelenlevő király a zsidó félre (Nachmanidesre) vonatkozólag megjegyezte, hogy sohase hallott még rossz ügyet jobban védelmezni. Ennek némi változata gyanánt szabadjon kijelentenem, hogy még sohase hallottam ilyen rossz ügyet jobb ember által képviseltetni, Mert miről van szó, hogy a hitközség a

családom kenyeréből letör egy darabot, elvesz tőlem egy falatot csak azért, hogy azt jómódú híveimnek ajándékozza. Van-e szüksége arra valakinek, hogy én éhezsek azért, hogy őneki 1 — 2 koronájával többje legyen. Maga a hitközségi elnök humanitása, nemes gondolkodása minden kritika fölött áll. Volt idő, amikor jegyzőkönyvileg és átiratilag is elismerését fejezte ki irántam a hitközség. Tudom, hogy az elnök úr se mint magánember, se mint ügyvéd nem vállalta volna ezt az ügyet ellenem. De hát Istenem, a fizetésredukció miatti beadványom, ha a hitközség azt oly rossz néven veszi, nem is fontos már előttem. Hanem ha, amint az Elnök úr szavai elárulják, elégedetlenek velem, adják meg az általam kért végelbánás összegét, hogy összezúzott életem cserepeit összeszedve, búcsút mondjak reményeimnek, álmaimnak és a családommal együtt belemerüljek a szétszakadt pálya után a vergődés homályába. A tárgyalás vége pörönkívüli egyezség lett olyan alapon, hogy a levont összeget visszakapom redukált fizetésemhez, az egészet fizetés címén, végelbánást nem adnak, hanem itt maradok, abból az összegből, amelyet ily címen kértem, új modern paplakot építenek. Ezen kis epizód után visszazökkentünk a régi kerékvágásba) csak egy kis utórezgése maradt a dolognak, mert ha ezután álltam valami kéréssel elő, egy darabig azt felelték, hogy nem adhatják meg, mert aztán megint állandónak fogom tekinteni, később meg már nem mondtak semmit. Ebben az évben halt meg egy felekezetenkívüli bankigazgató, akit amidőn felekezetenkívülivé lett, előre figyelmeztettem, hogy ebből baj lesz, mert ha meg talál halni, zavarok fognak tombolni akörül, hogy melyik temetőbe hantolják el

porhüvelyét. Ő erre félelmes cinizmussal azt felelte, hogy avval már igazán a legkevésbé törődik. Azonban halála előtt néhány héttel megfogadta nekem, hogy vissza fog térni, csak még vár valami kérdés tisztázására, még pedig minthogy állítólagos igazságtalan egyházi megadóztatása miatt lépett ki, bizonyos ily irányú reparációkat akar előbb kicsikarni. Dehát már erre nem volt ideje. A közhangulat halála után az volt, hogy nem szabad a zsidó temetőben sirba helyezni, még ha rokonai egy milliárd koronát ajánlanak is meg ezért a Szentegyletnek. Még ilyen kérdés elé nem állított a praxisom. De a *Jóre Beában* találtam egy szakaszt, a 345-iket, ahol kimondja, hogy aki különválik a gyülekezettől olyformán, hogy nem akarja velük együtt az adók és szolgálmányok terheit viselni, ha meghal, hát meg kell gyászolni. Már pedig a gyásznak első föltétele, hogy eltemessék, még pedig ha a zsidó rítus szerint kell gyászolni, a zsidó temetőben is kell őt elhantolni. A Szentegylet vezetősége, melynek tagjai nagyobbára azzal az előzetes szándékkal jöttek, hogy az eltemetést megtagadják, az én kijelentésemtől és szakvéleményemtől meghökkenve volt kénytelen meghajolni a *Sulchan Áruk* alapján elhangzott döntésem előtt, amelyet a pesti rabbinátság is megerősített. A Szentegylet és a hitközség összesen 50 millió koronát igényelt a családtól temetkezési költségek és hátralék címén, én pedig 6,000.000 koronát (480 pengőt) kaptam a haláleset körüli tevékenységemért. A rákövetkező évnek januárjában volt a két zsidó rabbinak választása főrendiházi tagokká. Egy a neológok, egy az orthodoxok köréből, ámbár nem tudom, hogy nem februárjában volt-e a nagy nap. De ez bizonyára nem

fontos, pláne azoknak, akiket nem választottak meg, mindegy, ha az ember januárban, vagy februárban bukik. A főrendiházi tagság a rabbik részére, amidőn a zsidósággal oly embertelenül bánnak, igazán olyképen fest, mintha a Szaharában barangoló utasnak, aki már a szomjúságtól majd meggebed, egy briliáns-ékszert ajándékoznak.

A neológ zsidóságnak két jelöltje volt, az egyik Dr. Löw Immánuel szegedi és Dr. Hevesi Simon pesti főrabbi, mindakettő eminenter érdemes férfiú. Minden hitközségből a főrabbi és a hitközségi elnök utaztak a választásra »elektorok« gyanánt. Az én jelöltem Hevesi volt, a hitközségi elnökömé Löw. Próbáltuk egymást kapacitálni, de nem sikerült. A választásra Pestre utazva, a dolog olyan tragikusan ütött ki, hogy Hevesi nem is lett jelölve, hanem Löw, Fischer Gyula és Bernstein. A jelölés napján a pesti hitközség azért kénytelen-kelletlen megrendezte a beígért bankettet. Előbb a pesti hitközség tanácsstermében tanácskozás volt a teendőkről. Az értekezletet Vészi József vezette, de hiába hangzottak el mindenféle beszédek, a bajon már nem lehetett segíteni. *Devar szefatajim ach lemachsór.* A bukásban is fényességet árasztott az a nagy konsjernáltság, az az igazi lelki fájdalom, mely az ifjú Dr. Hevesin volt konstatálható ez alkalommal. Felszólalásaiban, magatartásában egy szent fájdalom tükröződött az apja miatt. Teljesen céljahiázott eljárás lett volna őt meggyőzni arról, hogy nincs értelme a lamentációnak, ő azt hitte, hogy ennél nagyobb szerencsétlenség már nem történhetik. A küzdelem hevében azt is katasztrófának látjuk, amiről az indulatok lelohadásának idején be kell ismernünk,

hogy talán még inkább javunkra válik. A másnapi szavazás és az azt megelőző megnyitó beszéd alatt is drámai jelenetek játszódtak le. Én is nagyon sutául éreztem magamat a helyszínén. Fölöslegesnek tűnt fel az egész utazás. Mégis a szavazás napjának alkonyán most már én is »felmentem« Hevesihez, aki sötétben egyedül merengett lakásának erkélyén és elmélyedve szívta Nick Carter-pipáját. Eleinte meg se szólaltam, gondoltam, hogy ne vigasztald felebarátodat élettelené vált vágyának hamvainál. Csak annyit mondtam neki, hogy egykor, amidőn ő még szeminarista volt és Gyöngyösön egy esküvői beszédet mondott a templomban, én mint gyermek hallgattam a beszédét és magamban felmerült a gondolat, hogy e fiatalemberből még egykor egy nagy hitközség papja lesz, ehhez képest előttem, még ha tudtam is volna a jelentőségét a szónak, a főrendiházi tagság nullává törpült volna. Másodszor pedig a Dr. Hevesi név önmagában véve egy olyan fogalom, amihez ha hozzáadunk valamit, annyi, mintha belőle elvettünk volna, Tehát a főrendiházi tagságot nem kell oly nagyon sajnálnia. O figyelmesen hallgatta szavaimat, nem szólt semmit, csak megköszönte, hogy elmentem hozzá.

Az 1927. évben tavasszal ideiglenes lakásba költöztem, amíg fölépítik az új paplakot a réginek a helyén, de egy kissé húzódott az ügy. Nyárra Balatonfüredre utaztam, ahol két hetet töltöttem. Igen kellemes hely, nagyon tetszett nekem, hogy *Őszreicher* Manesznek, a fürdőhely regenerátorának emléktábláját is ott láttam. A zsidó mindenkit gyógyít, csak önmagát nem tudja és nem akarja gyógyítani. Innen való hazajövetelem után nemsokára meghalt

a Szentegylet buzgó ügyvezető alelnöke, *Guttman* József, az Aggok házának agilis propagátora és halála után hármasképe valósult meg. Ő akarta, hogy a Szentegylet körül érdemet szeretteknek dízsírhelyet adjanak, ő kapta az elsőt, ő szorgalmazta, hogy a Szentegylet és a Hitközség közös költségen új reverendát készíttessen nekem, az új reverendában először az ő koporsójánál prédikáltam. Ő javasolta még életében, hogy pesti mintára vezessük be a gyászolóknak péntek este szónoklattal való templomi vigasztalását. Ez is első sorban az ő halála után hozzátartozójával szemben történt és azóta rendszeresen minden egyes gyász esetén folytatódik.

Ha végigfutottam göröngyös életem, eszméim győzelme legyen emlékjelem, Ezt úgy látszik nemcsak a bölcs, az államférfi és a költő mondhatta magáról. Mi történt még 1927-ben az Eszme országában az én látókörömből nézve? Az őszi nagyünnepeken különös ambícióval dolgoztam ki az újévi és az engesztelő napi beszédemet. Ha az ember ügyei rendez mederben nyugodtan hömpölyögnek, ez nem is történet. Csak a nem mindennapi eseményeket jegyzi fel a krónika, örömtől vagy bánattól ha kicsordul medréből az érzelmek folyama, akkor megszólal a história lelke. Tehát három esetről szólhatok, az egyik családi, a másik vallási, a harmadik pedig a népi élet kategóriájába sorozható. A vallás terén tudjuk, hogy milyen fontos tényező a kegyelet érzése. Megindult lélekkel vettem hát részt a Rabbiképző intézet 50 éves jubileumán, mely ha jól emlékszem, október havában zajlott le. Meghatott lélekkel üdvözöltem a falakat, amelyek között tíz éven át lestem a mesterek ajkairól a szent tudomány misztériumait,

ahol imádságos áhítat szelleme virrasztott a multak emlékei fölött. A Rabbiképző mint egy tiszteletre méltó aggastyán tűnt föl nekem az egymást követő tanulónemzedékekben megifjodva. Micsoda álmok, mi-féle aspirációk bontogatták szárnyaikat itt egykor az ifjúban és kérdés, hogy a valóságban megtestesült-e csak egy is közülök. Egy régi versem egyik strófája jutott eszembe:

Az életóceánnak bős haragja
 Elkerüli e szentelt falakat,
 Mint csendes vizeken a lenge sajka,
 Időnk itt még oly nyugodtan halad.
 Itt nem ülhet még diadalt az álnok
 Az eltiport szelíd igaz fölött,
 Itt oly sejtelmesen szépek az álmok
 S oly biztatónak látjuk a jövőt.

Az ünnepély az intézet kis templomában kezdődött, ahol Blau Lajos igazgató, az én egykori tanárom tartotta az ünnepi beszédet. Jól bírja az iramot a kitűnő tudós, de az idő azért nem robogott el nyomtalanul az ő feje fölött sem. Azután következtek az üdvözlő beszédek, amelyek közül engem legjobban megfogott Krausz Sámuelnek, a bécsi testvérintézet tanárjának a beszéde, aki a külföldre származott növendékek nevében mondotta az üdvözlőt a prófétai verset idézve: *Hordozd körül szemeidet és lásd, valamennyien összegyülekeztek, eljöttek hozzád, fiaid a távolból jöttek . . .* Este ünnepi bankett volt. Itt megkapott szellemességével a boroszlói kiküldött tanárnak felszólalása a kitűnő szójátékával. Hogy mennyire frappírozta őt, hogy itt mindenütt a Tórával való foglalkozás jelei láthatók. Amint ugyanis belépett az előcsarnokba, egy feliratot

látott, ahol megolvasható volt; *Ruach hatórá*, a tóra szelleme. Persze ez a felirat nem volt más, mint *Ruhatár*. A sok felszólaló között én is ki voltam jelölve, hogy a vacsorán beszédet mondjak, de oly sok szónok között önjelöltek is voltak és rám nem került a sor. Ennek a kipótlásául irtam egy ünnepi cikket a másnapi Magyar Hírlapba a jubileumról, amelyben a Rabbiképző és a rabbinizmus szerepét a zsidóságban méltattam. Családi ügyem ez év decemberiében volt az öcsém esküvője, mely Egerben lett megtartva, itt is én végeztem az esketést és mondtam az esketési beszédet. Most már ezzel az aktussal velem együtt mind a hárman beleveztünk a házasság révébe.

Végre a zsidó nép sorsával kapcsolatban is történt egy kis mozgalom, mely ha fiaskót is vallott, mégsem szabad annak jelentőségét lekicsinylenünk. Az itt elszórtan élő cionisták meg akartak alakulni helyi bizottsággá és engem kértek föl vezetőül, illetőleg, hogy a megalakulás előtt az eszmét ismertessem. Ez az ismertető értekezlet a zsidó hitközség tanács-termében zajlott le, ahol összegyülekezve egy hosszabb felolvasásban adtam elő a cionizmus szükségességének főérveit és a világmozgalomnak lényegét. Ez a cionizmusnak afféle zászlóbontása akart lenni nálunk. De az úttörőknek rendszeren bukás a sorsuk és csak a később az ő nyomukba nyomulók aratnak diadalt. A cionizmusról már előbb is tartottam egy felolvasást az OMIKE békéscsabai fiókjának egyik u. n. szabad iskoláján és abban mint egy természetes életöszönmegnyilvánulást mutattam be a cionizmust, mely a zsidó nép történetének, a zsidó nép lelkének mélységeiben mindenkor élt és néha-néha különböző

formákban a felszínre vergődött. Minden legnyomortabb lénynek van egy álma, egy reménye, egy halaványan remegő csillaga a jövő dolgában, hát a zsidóságnak legyen csak a folytonos lebegés a lét és nemlét határán a végzete. Rakhatsz te kunyhót eleget, otthonod mégsem lesz neked. Dalolja mélabús rezignációval a költő, de a lemondás, a bele-törődés a Nirvánába mégsem lehet életcélja egy népnek. A rabbinizmus és a cionizmus viszonyát egymáshoz nagyon sötéten látja *Achad haam* a *Válaszúton* c. munkájában, valamint *Max Nordau* is egy füzetében, ahol a cionizmus lényegét magyarázza a szerző. Amint már egyszer közöltem, a cionizmus bennem már régebben erős visszhangot keltett. Most akarták megalakítani nálunk a helyi csoportot és engem kértek föl az előzetes ismertetésre. A felszólításnak eleget tettem és az ismertető felolvasásomban, amelynek címe volt: *A cionizmus jövője Magyarországon*, kimutattam, hogy ez a mozgalom a zsidóságnak élethalálharca és utolsó megmozdulása az emberi normális funkció kivívása érdekében. Rávilágítottam arra a jelenségre, hogy a cionizmus mintegy megszólaltatja a harsonát, hogy akiben van életerő, támadjon fel új cselekedetre a nép fennmaradása érdekében. Előadtam, hogy a cionistaság jelenti egy eszméért való tántoríthatatlan állandó küzdelmet, az idealizmus legmagasabb fokát és hogy az anticionista zsidók antipátiája nem egyéb, mint az ismeretlentől való félelem és az a balfelfogás, hogy a cionizmus térfoglalása őket jelenlegi pozíciójukban megrendíthetné. Ezt az előadásomat szóról-szóra közölte a *Zsidó Szemle*. De a megalkakulást és a központi kiküldött lejegyzetét meg-

akadályozta a rendőrség az engedély megtagadása által, A zsidó hitközségi vezetők nagyon helytelenítették, hogy ezen zsidó ügy élére álltam, holott ellenállhatatlan ténybeli igazságokkal demonstráltam, hogy a cionizmus és a magyar hazafiság jobban harmonizálnak, őszintebben revelálódnak, mint a féktelen asszimiláció és a patriotizmus hangoztatása. De ez nem használt, csak sistergett emiatt a duzzogás ellenem, sőt egy hitk. gyűlésen is szóvátétetett. A rákövetkező 1928. évben hivatalos teendőim kívül a pesti OMIKE-ben tartottam egy felolvasást, melynek *Martirium és bölcsészet* volt a címe, írtam egy könyvet, amelynek *Harsonazengés* címet adtam. Tartalmazza felolvasásaim és előadásaim nagyobb részét. A munka a saját kiadásomban jelent meg. Mintegy forrásmunkául írtam az elharapózott kulturestélyek, vallásos előadások számára. Igen hízelgő kritikák jelentek meg róla és jelentékeny számú példány fogyott el belőle. Sőt az itt következő ismertetés, mely az Országos Egyetértés 1929 április 12-iki számában jelent meg hivatott kezekből, egyenesen az ifjúság vallásos nevelése szempontjából nagyhatásúnak deklarálja:

Dr. Silberfeld Jakab a pap-pedagógus.

Csak megfelelő keret a 25 éves papi jubileuma, mert úgylis foglalkozni óhajtottam értékes személyével. Még pedig nem a személyi kultusz plántálásáért, hanem egy fontos ügy érdekében. Mint ifjú kezdő, az árvaházi polgári iskolában való együttes működésünk alatt bámulattal adóztam az ugyancsak pályája kezdetén álló hittanárnak. Amily érdekes, vonzó volt a lénye, oly érdekes volt a tanítása. Megérezte

ama kellékeket, melyek a hitoktatás eredményességéhez nélkülözhetetlenek. Igazi pap volt a növendékek előtt, aminthogy most igazi pedagógus hívei előtt. Mert a nagyok és kicsinyek nevelése között lényeges különbség nincs, legfeljebb az, hogy az értelmi színvonalhoz alkalmazkodik az anyag. Az a rabbi, ki a szószéken csak száraz dissertációkat mond, épp úgy hatástalan munkát végzett, mint az a hittanár, ki növendékei előtt a tan száraz ismertetésére vállalkozik. A katedra, csakúgy mint a szószék oly egyént kivan, akinél a szív, a lélek működésbe jön és varázsa alá vonzza hallgatóságát. Csupán a kötelesség elvégzése a hitmélyítés terén értéktelen semmiség. Egy száraz, léleknélküli szónoklat ugyanannyi, mint egy »letudott« hittanóra.

A múlt emlékének hatása alatt a főrabbi úr néhány héttel ezelőtt egy ott időző növendékem által elküldte nekem egyik nemrég megjelent művét. A küldönc figyelmeztetőm volt. Mindenekelőtt elolvastam a könyvet, melyben tanulmányai és alkalmi beszédei megragadtak. Am ez nem számít, előbb jöjjön a kísérlet és csak akkor dicsérjük a mestert. Vége a vacsorának és 14—18 éves intelligens növendékeim szokás szerint vallásoktatást várnak tőlem. Itt nincs megkötő tanterv, nincs munkát körülsáncoló felügyelő hatóság, csak nevelői lelkiismeretesség van, mely eszközök megválasztásában a legnagyobb óvatossággal jár el, nehogy egy péntek este kárbavessen, nehogy egy alkalom úgy múljon el, hogy a növendékek vallásos érzülete, zsidó önérzete gyarapodást ne mutasson. E célra jó a heti szidra, jó a zsoltár, jó a zsidó történelem egy-egy megkapó részlete, jó Juda Halévi Bialik, vagy Morris Rosenfeld, de al-

kalmas a zsidó folyóiratokban megjelent kiváló közlemények elolvasása is. Kipróbáltam ezúttal dr. Silberfeldet. Felolvastam részleteket a könyvéből, így a Martirum és bölcsészet és Allegória és politika című tanulmányaiból és a növendékeknél észlelt hatásból megállapítottam, hogy kiváló lelkű pap-pedagógus a szerzője, e vallásos érzés átplántálásának hivatott mestere, aki szószékét a mindennapi élet talapzatára állítja és ritkán száll a felhők közé, nehogy a hallgatóság egy pillanatig is zúgolódjék a mester eltűnése miatt. Tárgya megkapó, de a feldolgozás is kitűnő. A szemléltető oktatás mintája. Ily beszédeket és előadásokat érdemes összegyűjteni, kiadni és az iskolának átadni. A pedagógusok pedig majd tudni fogják a felhasználás módját.

E dicséretes törekvést a békéscsabaiak kiváló főrabija saját áldozatkészségéből producálta. Ha azt akarta, hogy a szószékről elhangzott beszédei ne csupán hallgatóságának százaihoz jussanak, úgy célját elérte és mint nagyszerű úttörőt üdvözljük őt negyedszázados jubileuma alkalmából.

Kertész Ödön

a „Mikéfé“ igazgatója.

Még ebben az évben több zászlószentelést végeztem, még pedig vagy a zászlót hozta el az illető testület a zsidó templomba, vagy pedig én mentem el a zászlóavatás színhelyére, ahol a többi vallás papjaival együtt külön beszédeket tartva végeztük a szertartást, kivéve a katolikus papot, mert azoknak egy idő óta meg van tiltva más vallású papokkal együtt működni. Ebben az évben az ünnepek után foglaltam el az új és nagystílusú emeletes paplakot.

Ha igaz az, hogy minden munka, még ha látszólag sikertelen volt is, embrióját képezi egy későbbi sikerdus akciónak, ha az más formában jelentkezik is, úgy ez a tétel szépen megvalósult a *Keren Kajem* helyi bizottság megalakulásában, amelynek élén a hitközségi elnök áll és buzgón működik a Palesztina-munka felvirágoztatása érdekében. Aki az események mélyébe tud tekinteni, az észreveszi, hogy az előzetesen fiaskót vallott cionista-mozgalom adta meg a Pro Palesztina-intézmény létesülésének a lökést városunkban. Si Lyra non lyrasset, Luther non saltasset. Az 1928. évbéli működésemről beküldtem a jelentést az Országos Irodának, mely válaszában azt írta, hogy a működésem »példa gyanánt szolgálhat Izraelben«. Nohát az Iroda nem fukarkodik az elismeréssel. A tél szokatlanul hidegre fordult ez évben különösen a rákövetkező 1929-ben. Ijesztő hidegség, spanyoljárvány, az existenciák katasztrofális megsemmisülése jelzi az emberiség állapotát. Meddig még, ó Örökkévaló? A polgári időszámítás szerint ez év február 22-én lett 25. éve pappá avattatásomnak, amelyről hitközségem egy március 3-án tartott közgyűléséből egy üdvözlő átirattal és egy jelentékeny pénzüsszegeből álló ajándékkal emlékezett meg.

Íme 25 év története.

Az Eszme szolgálatában.

A cselédkönyvben milyen kalkulust kapok a húségről és ügyességről, nem tudom.

Az ember az örökkévalóság jelképe az időbe börtönözve. Mondja egy nagy gondolkodó.

Viszont egy küldöttség ment egyszer a zsidók megmentése érdekében, akiket ki akartak üldözni. A királynőhöz nem akarták őket bebocsátani. De a

rabbi, a küldöttség vezetője minden erejét összeszedve kiáltott: »Mit, a gyermekeknek nem engedik meg, hogy anyjuk elé járuljanak«. Ne ordítson oly feneketlenül ijesztő módon, intette őt egy lakáj. Mit, én hogy tudnék beteg öreg ember létemre oly hatalmas erővel kiáltani. Tudja meg, hogy belőlem 10000 zsidó lélek jajgat és kiabál. A királynő erre ezt meghallotta és megkegyelmezett a zsidóságnak.

Az én szavamat is, ha belőle a zsidóság tömegének a lelke száll fölfelé, hallgassa meg az égi Király és adjon kegyelmet az ő népének!

HARSONA- ZENGÉS

II.

Előszó

A tulajdonképeni magyar zsidó irodalom művelői között főtisztelendő Dr. Silberfeld Jakab főrabbi urunk, eddig is előkelő helyet foglalt el-

Különösen legutóbb megjelent műve „Harsonazengés“ úgy gondolatainak mélysége, mint magyaros és költői stylusa által tűnik ki.

Az „OMIKE“ békéscsabai fiókja megtisztelésnek veszi, hogy pappá avatásának 25 éves fordulója alkalmából megjelenő „Harsonazengés II.“ című műve mint az „OMIKE“ kiadványa lát napvilágot és így azt az egylet t. tagjainak és igen tisztelt hittestvéreimnek pártfogásába legmelegebben ajánlom.

Kívánom, hogy az igen tisztelt szerző hasonló zsidó tárgyú műveket, lelkészkedésének 50 éves jubileuma alkalmával is oly ifjú lelkesedéssel írhasson meg, mint a jelenlegit.

Kelt Békéscsabán, 1929 április hó 1-én.

*Dr. Révész Fülöp
mint az OMIKE elnöke.*

Dr. Reisz Miksa

városi üv. főorvos 1928 május 14)

Renesszánsz a halálban

Egy művészi festmény lebeg előttem, ahol a színek és foltok, a levegő, az ég egy megnyugtató harmóniává egyesülnek és érezzük, hogy előttünk áll egy örökértékű alkotás isteni látványa, úgy hogy talán eszünkbe se jut afölött sopánkodni, abban egy tragédiát keresni, hogy a képnek a kerete össze van töredezve, hogy az aranyozás már lekopott róla, hogy szóval az egykor díszes rájának vége van. Ugyanezt mondja a bölcs Salamon király az ő Kohélet c. munkájában: Szauf dóvor hakkaul nismó. A dolognak a végében minden bennfoglaltatik. A befejezésnél, itt a lét és nemlét közötti határon egy egész emberi életnek a képe bontakozik ki előttünk. Ámbár fájdalmas jelenség volt látni, hogy a daliás külsővel bíró férfiú hogyan bénult meg, hogyan rop-pant össze és a tevékenység, a fáradhatatlanság tipikus alakjának mennyire fájt a tétlenségre való kárhozottság és most talán még jobban fáj, hogy el kell őt veszítenünk, sőt egy orvosnál még fájdalmasabb állni a koporsójánál, mert felkiálthatunk a Talmud szavaival: »Ha a Libanon cédrusait is a tűzláng emészti, mit csináljanak a falmelletti izsópok, a mohák és ha a Leviathánt hálóba kerítették, mit

E felolvasások, beszédek és imák 25 éves működésem történetéhez mint mutatványok és példák sorakoznak.

csináljanak a mocsarak apró halai«, mégis ennél a koporsónál, ha az életére pillantunk és onnan az örökkévalóság horizontjai tünedeznek föl előttünk, úgy eloszlik a gyászos keret, a szomorú koporsó, mely az ő hamvait foglalja magában. Elismerjük, hogy a megboldogult földi léte nem suhanhat el nyomtalanul, hanem úgy a pályájának területein, valamint családjának a szívében is mélyen beleszántott az ő földi hosszú működése az emlékezetnek talajába. Reisz Miksa halálával valóban egy a kultúra és a humanitás, valamint a tudomány magas fokán álló férfiú száll a síri világba. Sőt egy darab történet, a város fejlődésének egy eleven tényezője fölött suhant meg a halál sarlója, aki tudós orvos volt, emberségesen érző férfiú gyanánt volt elismerve és vagy mint kezdeményező, vagy mint továbbfejlesztő vett részt a letűnt emberöltő minden mozgalmában, amelyek úgy az egészségügy, valamint a kultúra kérdéseit előbbre vitték. Más szóval olyan orvos volt ő, aki az orvostudomány vívmányait és eszméit plántálta el intézményileg a társadalom életébe és a társadalom szociális feltételeit, a jótékonyt és jószívűséget kapcsolta bele orvosi tevékenységébe. Ezt a kijelentésemet itt a koporsónál nem szükséges talán behatóbban és bővebben kifejtenem, hiszen az intézmények, amelyeket ő létrehozott, a hivatásának szeretetével való teljes beleolvadás, az előkelő gondolkodás, mely őt jellemezte, maradandó helyet biztosítanak neki azoknak a pantheonjában, akik embertársaik javára éltek és munkálkodtak. Az a sok család, ahol ő annyi szeretettel végezte az orvosi teendőket, ahol annyi bizalommal viseltettek iránta, egész nemzedékeknek gyermekei, akiknek ő nemcsak

orvosuk, hanem jóságos segítő barátjuk, meghittjük volt a baj, a szorongás, a veszély idejében- bizonyára nem sajnálnak tőle most egy köncseppet, a sírontuli hála és szeretet egy ragyogó gyémántját, amidőn a halál, aki ellen mások érdekében, a mások megmentésére gyakran oly sikerrel küzdött, most őt, az orvost képes volt leteríteni. Valóban találóan beszéli el a Talmud, hogy amidőn egy tudóst temettek, egy szentírást akartak tenni a koporsójára, de legjobb barátja azt mondta, hogy amit a halott életében sem kívánt, azt halottaiban sem kell megtenni. Azután a koporsó nem fért ki a kapun, tehát a háztetőn keresztül akarták lebocsátani. Ámde a jóbarátja ismét azt mondta, hogy a halott iránti tisztelet azt kívánja, hogy a bejáraton át vigyék ki. Egy másik, kisebb koporsóba akarták behelyezni, de a jóbarát tiltakozott ez ellen, mondván, hogy meg kell őt hagyni a koporsóban. Tehát mit tettek? Kiszélesztették a kijárást, kidöntöttek egy-két deszkát a palánkból és úgy vitték őt ki. Reisz Miksa koporsójára se helyezzük a hízelgő epitafiumokat, ő maga sem hízelgett az életében senkinek. Nem kell a magasba emelnünk őt és túlozni az érdemeit, hiszen életében sem volt barátja az üres formalitásoknak. Magas piedesztálon állott ő úgyis és önmagukban is nagyok és maradandók az ő érdemei, Es illik rá az a megjegyzés is, hogy kisebb koporsóba akarták zárni, hogy kiférjen, de ez nem történt meg, hanem lebontották a korlátokat a kedvéért. Ó, gyászoló gyülekezet, a nagy lelkeket, akik előtt magasztos célok lebegnek, hányszor akarja a tömeg a maga nívójának kicsinyes prokrustes-ágyába szorítani, de az erős egyéniség, mint amilyen Reisz Miksa volt, a

maga szilárd akaratával ledönti a korlátokat és a maga széles koncepciójának az emberiség javára irányuló elgondolásait keresztülviszi. Amint a Talmud mondja: Orvos gyógyítsad a saját sebeidet. Reisz Miksa erős egyénisége, mely a mindennapiságból kiemelte őt, éppen abban nyilatkozik meg a maga nagyságában, hogy egész életét, annak dus kincseit úgy a szenvedő emberiség, valamint a kultúra szolgálatába állította. Önmagán azonban már nem tudott segíteni. Szomorú volt látni, hogy az erős szervezet hogyan küzdött az enyészettel és amidőn abba kellett neki hagynia az ő hivatásának gyakorlását, ez már a vég kezdetét jelentette a számára. Amint a költő mondja: Nem az a halál, ahogy itt nevezik, rridőn koporsónk tetejét szegezik. Az sem a halál, amit a balga hisz, midőn a gyászszekér a temetőbe visz, az sem a halál, midőn már más sirat, öröm vagy fájdalom, bú vagy érdek miatt. Az a halál, midőn még itt vagyunk, de halva és magunk siratjuk önmagunk. Reisz Miksa, a zsidóság üdvözlét hozom és tolmácsolom neked, amidőn a zsidó temetőben fogod aludni a halál álmait, ahol a szüleid is porladoznak. Sirat a családod, mert veled lehullott az ő koronája. Búcsúzik a megboldogult az ő hűséges nejétől, aki 47 esztendőn keresztül volt az ő megértő, szerető hitvese, búcsúja szálljon gyermekei felé, akik benne a legforróbban szerető önfeláldozó édesapát veszítik el, testvéreihez, akik itt maradtak, hogy meggyászolják és a fiainak családtagjaihoz is hadd származzon el a hűséges apósnak és nagyapának búcsúszózata, valamint az egész kiterjedt rokonságához, barátaihoz, ismerőseihez, akik hálás kegyelettel megőrzik iránta a sírontuli szeretet emlékét.

Reisz Miksa, most hogy meghaltál, régi dicsőségedben ragyogsz újra előttünk és érdemeid koszorújába legyen belefonva hálás elismerésünk hervadhatatlan virága, amidőn napszámodat befejezván mint érett gabonát gyűjt be a mennyei gazda az ő magtárába. Emlékedből, életed történetéből fakadjon áldás és a mi áldásunk virassza örök álmodat. Amen.

Dr. Reisz Miksa

Dr. *Herzog* Henrik, békéscsabai szentegyleti elnök búcsúztatója

»Nyissátok meg előttem az igazság kapuit, hadd vonuljak be rajtuk és hadd magasztaljam az Örökkévalót.« Ezekkel a szavakkal foglalta el állását Dr. Reisz Miksa, midőn négy évtizeddel ezelőtt a szentegylet szolgálatába lépett. E lapidáris szavak tartalmazták egész programját, melyet a tettek és alkotások egész sorozatában valósított meg. Mint orvos és mint ember, közvetlen közelből szemlélhette azokat az igazságtalanságokat, amelyekkel a mostoha Végzet jobb sorsra érdemes embereket sújtott és élete feladatául tűzte ki, hogy ezeket az emberi lehetőségek határain belül orvosolja. »Nem létezik olyan sociális baj — így aposztrofálta volt elnökét —, melyet jó szívvel, nemes gondolkodással, meleg lélekkel enyhíteni nem lehetne.« És csakugyan belevitte a szentegylet egészségügyi intézményeibe az ő jószágos szívét, amelyet a rideg külső mögött azonnal megismert az, kinek az a szerencse jutott, hogy működését közelebről figyelhette. A szentegylet vezetősége előtt nem győzte hangoztatni, hogy teljesen félreismeri feladatait, a Chevra magasztos céljait az a vezetőség, mely a szentegyletet temetkezési

intézet szintjére süllyeszti le. Lau hámészim jehalelu Joh ..., nem a halottak dicsőítik az Urat, nem azok, kik sírba szállnak, hanem mi, az élők, kik az élőknek juttatják azt, ami minden embert jogosan megillet. Nem hiába helyez a hagyomány olyan kevés súlyt a gyászszertartásokra, az ezekkel járó külsőségekre, mert bölcseinknek az a felfogása, hogy legszebben úgy rójjuk le a kegyeletet a szeretett halottak iránt, ha hátramaradottjaik fájalmát enyhítjük, sorsukat elviselhetővé tesszük, meggyógyítjuk a sebzett lelkeket, a pusztulásnak indulókat visszaadjuk az életnek. Minden intézmény, melyben megakad az organikus fejlődés, enyészet áldozata lesz. Ezért törekedett mindig arra, hogy a halotti kultusz mellett parexcellence betegek gyógyíttatásával, existenciális lehetőségek nyitásával, gyengék talpraállításával tegye a szentegylet teljessé áldásos hivatását: És ezt a felfogását bele vitte a felekezetközi intézményekbe is, melyek az ő kezébe tették le sorsukat.

A Stefánia Szövetség, a város közegészségügye, az iskolák higiénéje, mindezek kötelességtudásának, odaadásának, önfeláldozásának dicsőségét hirdetik. Elete utolsó percéig híven követte az írás oktatószavát, hogy a zsidó elsősorban legyen ember, mert csak az vallhatja magát zsidónak, aki a legtökéletesebben kidolgozza magában Isten képmását, aki mindeniben embertársát látja, ami mindenkin segíteni akar, tekintet nélkül származására, felekezetére, társadalmi állására és vagyoni viszonyaira. És ha igaz az, hogy aki egyetlen lelket ment meg, olybá veszik, mintha egy egész világot mentett volna meg, akkor Dr. Reisz Miksa világokat alkotott. És ide sereglettek a koporsójához ezek a kis világok, az emberek seregei,

Özvegyek és árvák ezrei, kiken segített, kikkel jót tett és áldó imádság mellett mondják el nevét, mely időtlen időig ragyogni fog a humanitás szent egén.

Dr. Reisz Miksa ravatalánál

1928 május 14.

Dr. Korniss Géza városi tanácsnok beszéde.*

Mélyen tisztelt gyászoló közönség!

A múlandóság — ez a királyok-királya — nesz-telen léptekkel jár körülöttünk s akinek a vállára teszi a kezét, annak menni kell, ha szegény, ha gazdag, ha boldog, ha boldogtalan, ha fiatal, ha öreg. És áthatolhatatlan fekete fátyol takarja el az órát, hogy kire mikor kerül a sor. Most dr. Reisz Miksa nyűg. v. ü. v. orvosnál kopogtatott a félelmetes vendég s mi munka- és kartársai megilletődve látjuk őt az örökkévalóság homályába eltűnni. Haan Béla és Fábry Károly után átlépi most ő is küszöbét az ismeretlen tartománynak, melyből földi vándor még nem tért vissza, csak az emlékezet ül lehorgasztott fővel, elmerengő szemekkel a küszöb előtt, a titokzatos kapu innesső oldalán.

Dr. Reisz Miksa Békéscsaba közéletének és társadalmának markáns egyénisége volt s vele ismét a régi Csabának egy darabja távozik el örökre közülünk. Típusa volt a puritán köztisztviselőnek, aki nemcsak annak a munkakörnek a betöltését tekintette feladatának, amit hivatása s a törvény és rendelet betűje számára előírt, hanem ezen túlmenőleg

* »Mozaikok“ c munkából szerző engedélyével»

is minden gondolatát az a törekvés foglalkoztatta, hogy városának, melynek polgára és a társadalomnak, melynek tagja, minél inkább hasznára lehessen.

Az ő fáradozásainak és irányításának köszönhető, hogy a régi, primitív kórház a mai nyilvános jellegű kórházzá fejlődött s ő volt tulajdonképpen megszervezője a város egyik legfontosabb hivatást betöltő és legnélkülözhetetlenebb társadalmi egyesületének, a Stefánia Szövetség helyi intézetének is s annak egész betegsége bekövetkeztéig a tisztséget »nobile officiumként« ellátó főorvosa.

A népszerűséget sohasem kereste, sőt azt kerülte. Éppen ezért olykor — mondhatnám szándékosan — nyers volt modorában, de a nyers külső alatt a legmelegebb szív dobogott, amely sohasem tagadta meg az orvosi segílyt, azokkal szemben, kik bizalommal hozzá fordultak. Se szeri, se száma annak a sok szegénysorsú, vagyontalan betegnek, akiket díjtalan gyógykezelésben részesített.

Szívesen foglalkozott a napi politika problémáival, hiszen nem lett volna magyar — pedig az volt ízig-vérig — ha a magyar közélet aktuális kérdései nem érdekelték volna. A világháború alatt a Fiume kávéház törzsasztalánál derűs optimizmusával ő tartotta bennünk rendületlenül a győzelem reményét, még akkor is, mikor a szimptómák már felismerhetetlenül kezdték jelezni a katasztrófa közeledtét. Fájdalom, meghalt ő is, mielőtt a nemzet feltárnádott volna. A csonka ország új milliójébe próbált, de — mint afféle régi vágású magyar úr — ő sem tudott beleilleszkedni s ha a mai gondolkodás, a mai közszellem fuvallata — mint szellő az Eolhárfa — egyszer-egyszer még meg is szólaltatta, szava már

csak az elmúlt idők, letűnt világ melódiáit visszhangozta.

Egyéniségének sokoldalúságára és lelkületének nemességére vall, hogy szerette a szépet és az azt leginkább kifejező irodalmat és a művészetet s épen ezért hivatásával járó nagyfokú elfoglaltsága mellett is tevékeny részt vett a helyi társadalom szellemi életét és magasabb kultúráját reprezentáló »Aurora« zenei, irodalmi és képzőművészeti kör munkájában is, melynek alapításától: 1913-tól kezdve 1924-ig elnöke, 1924-től pedig mind a mai napig díszelnöke volt. És én, mint az Aurora Kör ez időszertinti elnöke egyesületünk tagjai nevében és megbízásából is megilletődéssel veszek búcsút első elnökünktől, akinek irányító gondolkodása és áldozatkész kultúra szeretete szilárdította meg alapjait ennek a ma már országos viszonylatban is tekintélynek örvendő kultúregyesületnek. A napokban fogja ünnepelni az Aurora Kör fennállásának 15 éves jubileumát s én ez alkalomból böngészve az egyesület évkönyveiben, meghatottsággal olvastam dr. Reisz Miksa elnöknek évi jelentéseit, melyek egy mély érzésű, nagy intelligenciájú, kulturált lelkű férfi tükörképét vetítik az olvasó elé. Emlékét az Aurora Kör kegyelettel fogja megőrizni mind az idők végezetéig.

Voltak neki is — mint vannak mindnyájunknak — emberi gyengeségei. De ha megannyi lett volna neki, mindezt bőven elfedték egyéni kiválóságai, emberséges szíve, polgári munkálkodásának érdemei s az a komoly erkölcsi és hazafias alap, amely minden cselekedetét jellemezte.

Eleven temperatuma és férfias szókimondása ellenfeleket is szerzett neki, de mikor a mulandóság

megnyitja száját, a frissen ásott sírt, akkor elhallgat minden perpatvar, mert hiszen ez a száj előbb vagy utóbb megnyílik mindenki: ellenfél és jóbarát számára egyaránt és elnyel mindent, ami él és nem ad belőle vissza semmit. És minden becsületes magyar ember» még ha ellensége volt is, bátran tehet egy cipruságot e ravatalra, melyben Reisz Miksa pihen, mert az ő élete szép és tiszta élet volt.

És mi tisztviselő társai is megkönnyezzük benne az embert, aki igaz és emberséges és egyenes volt, a közéleti férfiút, akit sem a régi, sem az új idők kórságai nem tudtak kikezdeni, a mindennapi munkánk részesét, akinek úri vonásait, férfias karakterét és kollegiális önzetlenségét legközvetlenebbül mi élveztük a mindennapi érintkezésben.

Az ilyen életnek a koporsónál nincsen vigasztalán bánata. Es özvegye, testvérei, rokonai, gyermekei, barátai, tisztelői s mi mind, akik kegyelettel tekintünk erre a koporsóra, nyissuk meg szívünket a vigasztalódás számára, annak felismerésével, hogy a megboldogult élete a polgári erényekben gazdag férfi élete volt s amint áldás volt munkája e város számára, úgy az örökkévalóságba költöző lelkét se kísérje át a mulandóság e világából más, mint egy áldó imádság, amelyben őt az örök szeretet és üdvösség Istenének kegyelmébe ajánljuk.

Holttestére a város közönsége, a városi tisztikar és az Aurora Kör nevében ráborítom én is szeretetünk, megbecsülésünk és hálaunk háromszínű szemfedelét.

Legyen áldott haló poraiban is!

Kun Ede

Búcsúztató ima

Hazajövünk

Hatalmas Isten, buzgón leomlunk előtted egy koporsónál és dicsérjük a nevedet, akinek intézkedései bár előttünk a titkok homályába vannak burkolva, de fölöttük ragyog a benned való tántoríthatatlan bizodalomnak mennyei csillagvilága. Kifürkészhetetlen akaratodnak tetszett egy újabb gyásznak fellegét borítani e családnak gyásztól és könnytől amúgy is elborított horizontjára és egy életerősnek látszó férfiút a sírba dönteni *Kun* Ede zsidó hittestvérünk szomorú halálával. Újra könnyek úsznak a szemekben és friss gyász támad a régiek nyomán. És mi itt állunk Uram, gyarlóságunk tudatában a szent zsoltárossal mondva: Mi a halandó, hogy figyelembe veszed őt és mi az emberfia, hogy gondolsz reá. Tudjuk, hogy a mi lelkünk a Te szádnak halhatatlan lehelete és bizton tekintjük sírunk éjjelét, »zordon, de ő nem, nem lehet az gonosz, hiszen a Te munkád ott is elszórt csontjainkat kezeid takarják.« Ő, de mégis átvibrál a szív húrjain a fájdalom érzete a koporsónál, amidőn így jött haza a testvér a testvér házába, hogy jelentse a legszomorúbb hírt, némán bár, de mégis beszédesen, hogy életének utolsó versszaka levánszorgott a végső szótagokig és hogy a szülők emlékének utolsó hordozója is az egyetlen testvér már csak halottaiban jött meglátogatni a testvéri házat. Ő, hogy visszavonzotta őt a hant, a hant, mely ideköt és honvágyat, nosztalgiát érez a koporsó, hogy az itteni rögben, a szülők síri lakásában kapjon szállást, mint az ősapák a Mach-

pela barlangjában, akik begyűjtettek az őseikhez, ha napjuk alkonyult. Kun Edét, a mi hittestvérünket 57-ik életévében tetszett megfölebbezhetetlen akaratodnak elszólítani szeretteinek a köréből és most, hogy letépetett róla halhatatlanságának földi palástja és hazajött ide e városba, ahol boldog gyermekkorának éveit álom gyanánt vonultak el feje fölött, ahol emlékek és álmok színes tarka pillangói röpködnek a koporsó fölött, úgy hogy illenek rá a költő szavai: Messze jártam, másutt is volt jó dolgom, de a szívem csak azt mondja: jobb otthon. Ő Mindenható, add, hogy imádságunk fölötté fölszárnyaljon mennyei trónusod zsámolyáig és bekötözze a lélek vérző sebeit. Egy férfiú a maga szívélyes egyéni modorával, a kegyelet és a testvéri szeretet magasztos indulataitól átlengve volt a megboldogult, akiért imádságaink felgomolyognak a régi áldozatok illatos füstfellege gyanánt égi szférák tájékaira. Még a körünkben távozván is a nagyünnepek beköszöntésekor ide zarándokolt a sírokhoz és a templomba. Mint a régi Kohének sarja odajárult az engesztelő napon a szentírás elé elmondani az áldást, most már egészen közeledbe érkezett ó Mindenható, hogy áldást mondjon előtted ittmaradt egyetlen testvére és annak hozzátartozóira, hogy óvja, védje meg őket már irgalmas kezéd szomorú bánattól és keserves könnyhullatástól. Mélységes és bensőséges lelki emóciókkal vett részt a testvérenek örvendetes és bánattól átszőtt élettörténetében, annak minden fázisa megérintette, megrezegtette az ő szívének a húrjait. Még előttünk van az ő erőteljes alakja, impozáns megjelenése és gyászos halála elibénk varázsolja a költő szavainak igazságát: Kitép, ledönt a vihar erős tölgyet, nyíló virá-

got és a zsoltár igéje: Az Úr hangja összetöri a cédrusokat és az Ur szétzúzza a Libanon cédrusait. Mint az elmúlt szombati szentigéd bölcs magyarázata lelkünkbe ömledezteti az égi igazság történéseit: Hogy e hónap legyen nektek a hónapok elseje. A bölcsek szerint megmutatta Isten az ő megújodásában a holdat Mózesnek. És mi is úgy látjuk, ó Uram, hogy a megholt hittestvérünk élete is hasonlatos a holdhoz, mely a naptól kölcsönzi a maga szelíd világosságát. Ő maga nem alapított családi tűzhelyet, hanem a testvérenek családi életében gyönyörködött és vele együtt görnyedezett, ha ezt néha sűrű gyászfellegek takarták el, ha megnehezült fölötte az idők viharos járása. Beletétovázik révedező te^a kintetünk e koporsó látványába és mintha egy sajkát látnánk indulni az örökkévalóság óceánjára. Hatalmas Isten, te szólsz s a tengert szélvész szántja föl, nézesz s a nap sápadtan búvik el, mozdulsz s reng a megrémült föld előtted, lehelsz s a felhő visszhangzik dörögve. Hát mi porszülöttek, hová meneküljünk előled. Ő mik vagyunk mi, a mi életünk, a nagyratörő ábrándjaink, a mi cselszövő elrugaszkodásunk, A mi vágyaink lángja hamuvá porlad és fellelengző légváraink összezúzva hevernek előttünk. Ő adj belénk tiszta gondolkozást, hogy az élet országútján haladva a koporsó mellől tanításban gazdagabban térjünk vissza az élet hullámzó forgatagába. Meghalt hittestvérünkért öltson szárnyat imádságunk. Imádság, te anyanyelve az emberi nemzetnek, imádság, te ezüstfonál távol ködlő horizontok örökkévalóság szőnyegén, imádság, te csörgedező forrás bánathegyek alján, jöjj és telepedjél e koporsó fölé, hogy a halhatatlanság szent hitét a földi vándorlá-

sunk térségein már magunkban hordozzuk. Ó adj megholt hittestvérünknek örök mennyei nyugodalmat az itthoni rögben a szülők hamvainak közelében és szenteld meg a gyászt, a fájdalmat, amely a testvérnek a szívét áthatja a végbúcsú perceiben. Ő Mindenható, amint a bölcsék példázata említi, hogy az áldozati állatnak egy porcikája sem veszett kárba, amelyet az ősatya egykor az estalkony idején bemutatott. Idegeiből Dávidnak örökszép zsolozsmákat zengő hárfája készült, a bőréből Illés próféta hires öve formáltatott, az egyik szarva a kinyilatkoztatás-kor mint kürt szólalt meg a Szinaj hegyén. A másikat pedig Isten fogja használni a zsidóság megmentése és megszabadítása idején. Ő add Mindenható, hogy megértsük mi is az élet estéjére gondolva, hogy bekövetkezik a halál éjszakája is és ez lelkesítsen bennünket arra, hogy meghozzuk az élet áldozatait, hogy mint Dávid egykoron dicsőítsük a nevedet, mint Illés próféta legyünk lángbuzgalmuak a zsidóságért, ragaszkodjunk a Tóra törvényeihez és a zsidóság jövőjét és megváltását iparkodjunk előmozdítani. Ő Mindenható, Izrael istene, a költő szavaival hadd interpretálom az ő fönséges gondolatát: »Téged dicsóit a Zenit és Nadir, az égi láng villáma, a szélvészek bús harca, harmatcsepp virágszál hirdeti nagy kezed alkotásait.« Ő Örökkévaló, légy kegyes e kedves halott földi létének halhatatlan részéhez és részesítsed őt mennyei üdvösségedben, mi élők pedig meghajtjuk a fejünket és meghatottan látjuk, hogy ezen közbecsülésben állott hittestvérünk már csak egy koporsóba utazva tért ide vissza, ahol a bölcsője ringott és ahol a hant el fogja takarni. Édesapja és édesanyja és a család

többi drága elhunytjai ébredjete, új lakót kap a sírbolt és engedd ó Mindenható, hogy mi napszámunkat befejezve megőrizhessük a kedveseink emlékét a szívünkben és szendergő porai háborítlan pihenést leljenek a sírban. Add, hogy Idő és Tér kategóriái fölé emelkedve a lét magasabb céljai felé irányuljon a lelkünk pillantása és a sírból a vigasztalások szelleme, kegyelmed örök világossága foszforeszkáljon ki számunkra, És legyen a megboldogult kedves férfiú lelke övezve az öröklét koszorújával. Amen.

Plesch Lipót

ny. Máv. főtiszt (1928. okt. 21.)

Itt a végállomás

A vonat, ha végighaladt az útján és eljött a végállomáshoz, akkor pihenni megy a vasutas, fogja az ő kis podgyászát és indul, hogy álomra hajtsa fáradt fejét. A te szolgálatod is letelt, Plesch Lipót és itt a végállomás. Nyugalmazott vasúti főtiszt volt a Megboldogult, most már itt a végső nyugalom, az utolsó pihenő az ő számára. Életének a vonata keresztül száguldott síkságokon és hegyeken, kopár vidékeken és virágos réteken és most hirtelen itt van a végső stációnál. És ha kérdezzük, mi van a podgyászában, mit visz magával e földről, akkor sajtóságos, ó gyászoló gyülekezet, hogy amit halála után magával visz, tulajdonképen az, amit itt hagy minálunk. Az a jó hírnév, azok az érdemek, azok a lelki kvalitások, amit az ember maga után hagy, valóságában ezt viszi magával egy ismeretlen világnak a szféráiba, hogy a Mindenható zsámolya előtt szószólói legye-

nek. Plesch Lipótra illik a Chóbót halevóvótnak elbeszélése, amit a régi jámborok annyira kedveltek és arról szól, hogy egy szigeten az volt a szokás, hogy a hullámok által odasodort embert választották meg királlyá, de amint az év eltelt, akkor megfosztották királyi méltóságától és üresen szegényen dobták ki újra a hullámok játékszeréül. Egy bölcs férfi azonban így királlyá választva, titokban egy távoli vidékre hordatta a kincseit és amidőn közelgett az uralkodás vége, nem búsult, mert tudta, hogy megvannak az ő felhalmozott javai. Így az ember, akinek távoznia kell e földről, ha itteni vándorlása alatt szerzett magának örök lelki javakat, akkor biztos tekintheti sírjának éjjelét. Plesch Lipót halála mélyen lesújtó a hozzátartozóira és igaz szomorúsággal tölt el mindnyájunkat, hogy egy jó emberrel, egy forró szívvel, egy kitűnő, gyöngéd férjjel, egy önfeláldozó testvérrel kevesebben vagyunk. Milyen fájdalmas látnunk a Te örök elmúlásodat. Amíg a sors kegyes volt hozzád és megóvott a hosszadalmas szenvedésektől és bekövetkezett az, hogy gyorsan, hirtelen fog megállni a szíved verése, addig a tied megdöbbenve állnak a ravatalodnál és önmagukat örökké veszteseknek fogják érezni utánad. Bár utódaid nem maradtak és hiányzik a gyásznak természetes attribútuma, de az örök szeretet, mely benned oly szépen megnyilvánult, a maga szárnyai-val itt lebeg a koporsó felett és diadalmasan emelkedik az örök enyészet leigázó gondolata fölé.

Éle tóldósz Noach. Ezek Noénak nemzetségei, mondja az írás és ahelyett, hogy elsorolná fiainak neveit, közbeszúrja: Noach is caddik tóميم hójó, hogy a bibliai Noé egy megromlott korban igazsá-

gos és gáncstalan volt. Így hát a tk. utódai az igaz embereknek az ő jóságuk és szeretetük és az a tény, hogy egy oly időben, amidőn az emberek között a testvérietlenség uralkodik, amidőn sokaknak az érdeme abban kulminál, hogy felebarátjának szerencsétlenségét, balsorsát idézze elő és vele szemben erőszakosságot, finom formájú igazságtalanságot kövessen el, annál meghatóbb, hogy e koporsó lakójának szívét őszinte, nemes érzelmek hatották át. Olyan volt ő, mint a gyertya, [mely amíg másoknak világít, megemészti a saját anyagát, 18 évig érezte bánatos özvegyed ate páratlan jóságodnak, szeretetednek a melegségét és most megfosztva egyetlen fiától és tőled ismét egyedül bolyong a létnek bánatos országútján. Hálás lélekkel borul hamvaidra, hogy egy igazi bajtársa, áldozatkész hive, odaadó férje voltál neki és egészen beleolvadva az ő sorsába az ő életének tragédiáját a magadénak ismerted el és áldozatokkal, tettekkel bizonyítottad be, hogy mije voltál őneki. Társa az életben, hive mindhalálig a sorssal való küzdelemben és hűséges követője, kérelmeinek teljesítője a balsors idején. Egy ilyen férjnek a koporsójánál megindulhat a szemek árja, könnyet érdemel ő, mert szeretett. Elismerés koszorúja fonódik e derék ember emléke köré és érezzük a költő szavainak igazságát: »Nem ott van a halál, ahol a temető.« Amidőn a fájdalmas anya egyetlen gyermekéért aggódott és azt elvesztette, akkor, akkor mutattad meg, hogy mire képes a lángoló szeretettől inspirált emberséges érzés. Akkor mondtam rólad a sírnál: »Apád, ez a csupaszív ember, mintha édes fia lennél, vagy még annál is jobban mutatta be határtalan szeretetét életedben, betegségében,

hazahozatalodban.« A te még megmaradt testvéreid is tanúbizonyságot adhatnak arról, hogy milyen önzetlenül, milyen lemondóan és pozitív tettekben mutattad be a te hűséges áldozataidat a testvériség oltárán. Most haláloddal valóban nagy ür támad utánad azokban a körökben, ahol ismertek és ahol szívélyes modorod és a fonákságok fölölti bosszankodó természeted és igazságszereteted ismeretes volt. Plesch Lipót, zsidó hittestvérünk, a vonat megérkezett a végállomáshoz és a vasutas az ő érdemeit tartalmazó táskával elindul a kicsiny lakásba, hogy örök álmát aludja. Búcsúdat kesergő' özvegyednek és vidd magaddal az ő határtalan hálás érzetét sírontuli szeretetét nagy jószágodért, búcsúdat feleséged szüleinek, búcsúdat testvéreidnek és sógornőidnek. A Mindenható Isten áldása kísérjen és égi részed áldása maradjon velünk az élet útjain. Ő, Mindenható, itt e koporsónál ismerjük meg, hogy mi csak egy nádszál vagyunk a viharban, egy szakadozó fonál a nagy világszövedékben, egy erőtlen hang a mindenség harmóniájában. Add, hogy az élet és halál közötti arasznyi létünk a Te dicsőségednek legyen szentelve és gyökereztess meg bennünk a lét folytatásában való hitet. A megboldogultnak adj csendes pihenőt és lelkének örök üdvösséget. Amen.

Grosz Miksáné sz. Schvarcz Gizella

Cedókó taccil mimóvesz

Ti szegények és ínségesek, akiknek érdekében e kedves halott oly fáradhatatlanul járt-kelt, akiket az ő borongó lelkének hű szeretetével támogatott, jöjjetek ide e koporsóhoz és ontsátok érte a hála könnyeit.

Ti hajótöröttjei az Életnek, akiket ő az elesettségből fölemelt és ha mindenki el is hagyott beneteket, ő tántoríthatatlanul kitarzott mellettetek, jöjjetek és áldozatok a szemek bús harmatával e koporsó csöndes lakójának.

Ti, akikhez a barátság édes kötelékeinél fogva bejáratos volt és a családotok örömeiben és bánatában odaadó részvétel, cselekvő segítséget nyilatkoztatott mindenkor, jöjjetek e hamvakhoz és rebegjeteke érte egy bensőséges imádságot.

És ti gazdagok és jómódúak, akiket oly csüggedetlenül megkeresett az ő szegényeinek érdekében és néha szelíd pressziót is használva, módot nyújtott nektek a jótékonyosság művelésére, az örök üdvösség, az el nem veszíthető égi javak megszerzésére, ti is boruljatok a lélek felindulásának érzelmeivel hálatelten e koporsóra.

Még betegen vonszolva magadat, se tudtál kedves halott megpihenni, nem tudtad egyetlen szenvedélyedet, a szerencsétlenek sorsán való segíteni akarást, a zsidó szívnek ezt a *szent rögeszméjét* elhagyni.

Mint a tengeri csiga gyógyíthatatlan betegségének produktuma a drága igazgyöngy, úgy e kedves asszony egyetlen fiának halála következtében létrejött örök gyász teremtette meg bizonyára az ő csodás filantrópiájának sohasem nyugovó tevékenységét.

Sirat a férjed, mint életének gondviselészerű párját és az egyedüllét fájó magányában fogja megőrizni emlékedet.

Mi szeretettel, fájó hangulatban bocsátunk sírodba, egyetlen fiadhoz, az örök Étet hónába, ahol a Sechina ragyogását élvezik, akik e földön jók és szenvedők voltak.

Jámborságod haladjon előtted, amíg az Úr felszárítja a könnyeket. Amen.

Gruber Ilonka

1928 november 15.

Lomó li chajim!

Az élet fájáról egy élettelen ág lehullott és a végső méla akkorddal igazolta a bibliai kijelentést, mely a heti szent olvasmányban így hangzik: O mire is való nekem a lét. Hiszen amit cselekedtél, mintegy visszhangja e szavaknak: »Az élet fáj már csak, de nem fáj már soká.« Az ember tragédiájában szól így a halálra korbácsolt rabszolga. Ó balsors gyermeke, bánat leánya, már neked sem fáj többé a földi lét. Felzaklatott, beteg lelked megkívánta a halált, az enyészet örvényét és annak misztikus forgataga ellenállhatatlan erővel vonzott magához téged és őszi hervadásnak vigasztalan melankóliája, reménytelen remények tartalmatlansága, álmodó hangulatok bágyadt árnyékai lebegnek e koporsó körül, mely Gruber Ilonka korai haláláról zeng gyászos regéket. *Lomó li chajim!* »Ő minek is nekem az élet.« E koporsó némasága beszédesen hangoztatja ez ígét és a szomorú édesanya, e fájdalmas Niobe megkövesült szívvel, homályosuló szemekkel tekint hamvaidra, jóformán maga elé meredve, szintén kérdezve a Sorstól: *Lomó li chajim*, vájjon minek is nekem az élet, a kevés öröm a sok bánathoz képest annyi volt eddig csak, mint ezüst szegek a fekete koporsón. És mégis valami különösen szép, mondhatnám boldogítóan fájó, keserűen édes, a lesújtottságban is felemelő, ahogy e boldogtalan teremtésnek édes szülőanyja

leányának szenvedéseit, szeszélyeit elviselte, minden kívánságát megvalósította és ámbátor a közhangulat szárnyára kapta a megállapítást, hogy már csak az örök irgalom, a végtelen szeretet horizontjáról nézve is jobb, hogy a beteglelkű gyermek belehullott a fájdalomtalanság nirvánájába, mégis «kínok égnek a szülőkebelben» lelkéből lelkedett leányának romja fölött, hogy az erőszakosan, önmaga által felidézett halál kitűzhette diadalmi zászlóját, A szelídlelkű édesanya a maga finom gondolkodásával, hangtalan szenvedésével, ahogy a csodával határosán árnyékául szegődött az ő leányának, amint a szíve mintegy aeolhárfa lett a beteg gyermek minden kívánságának, befelé sirt könnyeivel, szövegnélküli sóhajaival az édesanyai végtelen érzelmvilágnak, tengernél mélységesebb szeretetnek apotheózisát varázsolja e koporsó fölé. Es ha föltornyosul a keserves probléma *lomó li chajim*, hogy a jelen esetben mi célja volt az életnek e halottnál és mi volt a célja az életnek az élőnél, az anyának leánya iránt táplált fenséges áldozatai és a leány azzal, hogy tárgya lehetett ennek a transzcendens szeretetnek, némileg föllebbentik előttünk a lét és nemlét problémáinak titokzatos fátyolát.

Ő gyászoló gyülekezet, van egy olyan vegyi tinta, amelynek írása nem látszik meg a papiroson és ha a papírost a forró kályhához közelítjük, akkor egyszerre láthatóvá lesz az írás. Így vannak életek, amelyek üreseknek tetszenek és csak ha a szeretet melegéhez, a szívnek forró emócióihoz tesszük őket, akkor válik láthatóvá az írás, az égi pecsét, hogy a végtelenség betűi, a lét fenkölt eszméi vannak felróva az anyai érzelm pennájával.

Ilonka, a halál kiterítette szíved fölé az ő sötét szárnyait. Szép lelki diszpozíciók szunnyadoztak létednek fájdalmas megnyilatkozásai alatt és a sírodnál a békesség szelleme lengjen, csukott ajkaidon a boldogság mosolya játszadozzon. Édesanyád és testvéreid, a kiterjedt rokonság tagjai felé szálljon búcsúszózatod. Legyen halálad egy az ég felé gomolygó áldozat, mellyel szomorú édesanyád és hátrahagyott testvéreid számára egy nyugodtabb, teljesebb életlehetőség lesz inaugurálva. Bánatnak sarja, balsors szülötte leány menj hát a sírodba. Emlékezet rózsái fakadjanak hamvaiddból, őszi szellő susogjon fölötte édes-bús dalt elenyészett ábrándokról és áldó imádság borongjon fölötte az égi szférákban fellelendő nyugalmadért és lelked üdvéért. Amen,

Önmagától olvasódik

Ros Hasónó 1928. ,

Nagys. Roth József vezérigazgató úrnak szerető üdvözlettel

A mai napnak fenséges imádságai közül a legszebbnek látszik nekem a következő részlet: Veszif-tach esz széfer hazichraunasz úméélov jikóré: Isten felnyitja az emlékezések könyvét, ami önmagától olvasódik, vechauszem jad kol ódom bau és minden ember saját kezének a pecsétje látszik rajta. Ennek a mondatnak első darabja a Talmudból, a második pedig Jób könyvéből van kölcsönözve. Ebből a lélekbemarkoló kijelentésből fakad mai szent elmélkedésünk tárgya, a roshassónó alapeszméje. A multak fölötti gondolkodás és a jövőnek az előkészítése.

Az időnek egy parányi mértéke ma ismét beteljesedett fölöttünk. Egy esztendő, a végtelenség óceánjának egy csöppje alámerült a múltba és a fejünkön több lett az ősz hajszál, a temetőben szaporodott a sírok száma és a templomban egy pár drága fő hiányzik, akik velünk együtt imádták tavaly még az Urat és akiknek a hiánya vérző sebet ejtett a szívünkben. Ó, bennünket az évek múlása, esztendők hanyatlása komoly magunkbaszállásra készítet. A mulandóság lehelete csap meg minket a mai napon és valóban mintha az emlékek könyve nyílnék föl. És az a sajátságos, hogy a néma betűk önmaguktól olvasódnak, mintegy megszólal a lelkiismeret és nem az egyéni önkény, hanem az isteni igazság szavai rezdülnek át a láthatatlan könyv láthatatlan írásain. Mint amidőn a tivornyázó babiloni király az ő átkos lakomájának bőszt kavarodásában egyszerre észreveszi, hogy egy láthatatlan kéz betűket ír a falra, egyszerre ajkaira fagy a mámor mosolya és egy zsidó fiúval olvastatja el a szörnyű szavakat: Meni, tekit ufarszin. Megmérettél, könnyűnek találtattál és el fogsz pusztulni. Vájjon a mai napon a zsidóság is megakasztván egy percre az esztendőnek örületes, khaotikus iramát, meghallja-e a csendes önbírálat szavait, amelyek az elviharzott esztendéből feléje iparkodnak. Ó, hiszen ezt olyan könnyű olvasni, úgyszólván önmaguktól megszólalnak. A mai napon még a harsona is szünetel, na igen a szombat miatt; de azért csak meg vagyunk rendülve a — Zichrón teruó — még a harsona említésétől is. Csak meg vagyunk rendülve minden ízünkben és úgy érezzük, mintha beleharsonná a szívünkbe az új esztendő a maga szigorúságával. De k. hallgatóim. A mai napon, amidőn az

emlékek írásai lapoztatnak és ha nem akarjuk is, kénytelenek vagyunk azokat olvasni, még ha nem is hízelgők nagyon ránk nézve, valahogy úgy érezzük, hogy egy átfogó eszmére, egy mindent magába foglaló vezérgondolatra van szükségünk, ha azt akarjuk, hogy behatoljunk az ünnep titkaiba. Elvégre a mai napon öntudatra kél bennünk az Élet céljai fölötti töprengés, érezzük, hogy a virág mellett ott van a hervadás, az öröm kelyhe mellett a bánat pohara, a bölcsőnél ott van a sírnak az ijesztő árnyéka. Nem gondolnám, hogy bárkinél is csak olyan léha felületességbe vesző nap volna esztendő fordulásának, évek születésének a szezonya. Ha megértjük az idő uralkodó eszméjét, ezzel nemcsak hogy az emlékek könyvében olvasunk, hanem a lét nagy céljait is igyekszünk önmagunkban megvalósítani és ezzel a jövőnket előmozdítani. Amint alapigénk mondja: Minden embernek a saját aláírása van az Élet könyvében. Minden embernek az élettörténete egy biblia, amelyhez a saját cselekedetei, a jelleme, az érzélemvilága képezi a kommentárt.

A nagy ünnep, a Róshasónó, mely az Idők hullámán, a mulandóság szárnyán érkezett hozzánk és amelyet sóhajtvá köszöntünk, tud-e bennünk mélyebb emóciót, lelkesedést, magasabb világnézetet meggyökereztetni, vagy elsuhan, elpárog nyom nélkül? Hogyan, micsoda írással tudnám azt bennetek meggyökereztetni k. hallgatóim, mint ahogy a mesebeli szfinkszszel történt. Szeretném, ha az én szavaim is megerősödnének, mint a Sófar zengzete a Szinaj lángborította ormain, hogy szabadon és pártatlanul bennük a zsidóság tömegének a lelke szóljon meg, hogy ne legyen a szavam a pusztában

kiáltónak a szózatja a meghallgattatás reménye, a sikernek tudata nélkül. A szfinkx, amelyről szóltam, ott állott megkövülten a sivatagban és az a monda járta róla, hogy megelevenül, ha a kellő varázsigét kiáltják feléje. Erre egy diadalmas hadvezér száguldott oda és kiáltotta, hogy *győzelem*, de a szfinx csak néma és mozdulatlan maradt, egy másik, akit váratlan szerencse ért, odarohant és kiabálta; *boldogság*, de a titokzatos szobor meg se moccant. Majd egy karaván telepedett meg mellette és amidőn gyorsan tovább álltak, otthajtottak egy alvó kisgyermeket. Az otthagyt gyermek felébredt est idején és egyedül, elhagyottan érezve magát, a rémület, a vágy, a remény, a bánat gügyögése gyanánt kibuggyan ajkai közül e szó: *anyám*. Erre a szóra a kőszobor megrázkódik és életre kap. A zsidóság is, amelyről sok tekintetben azt mondhatjuk, hogy olyan, mint egy kőbe oltott rejtély, a mai napon talán gyermekei részéről, ma a sojfer szólamainak benső hanghullámain, holnap majd tényleges zengésén, a harsonazengésén át szintén meghallja a szót, a varázsmottót, amelytől megelevenedik és új erőt meríthet a jövőre nézve. Rejtélynek, talánynak, kérdésnek mondják a zsidóságot és valóban úgy kezeltek minket, mint a múltnak megkövesült muzeális tárgyát, mindenki megoldani akart minket és a zsidóság tagjai is önmagukat kívülállóknak érezve úgy beszéltek rólunk, mint akiket a mi sorsunk nem is érdekel. Mint egy múltból, amelynek nincs holnapja, mint egy önmagát túlélt ásatag őslényről, mely az idők mérlegén könnyűnek ítéltetvén, kihalásra van kárhoytatva. De ó zsidó népem, hasonló vagy a Róshosónához, amidőn a romokból új élet sarjadzik, amidőn a holnapi harsona-

zengés a föltámadást, a renesszánszot, az új életet hirdeti számodra. Íme jártasd körül a szemeidet és nézd, valamennyien összegyülekeztek és eljöttek hozzád, a te fiaid messziről jönnek és leányaid az oldalukon ballagnak és valamennyit mint egy ékszett tűzheted magadra. Akik távol állnak a zsidóságtól és csak akkor foglalkoznak veled, ha azt gáncsolni kell, ha templom helyett más, csúfolódók gyülekezetének nevezhető vidéken szórják a zsidóság és intézményei, jövője ellen szívvelenségük mérges nyilait, íme ma eljönnek mint gyermekek édesanyjukhoz és a leányaink, aszonyaink, akik egyébként nagyzasukkal, hiúságukkal, a templomi áhítat hiányával és felebarátnójuk illetéktelen bírálatával foglalkoznak, ma idejöttek nem látni és láttatni, hanem könyörögni és Isten előtt leborulni. Felnyílnak a könyvek, az emlékek önmaguktól beszélnek, kiáltanak, jajgatnak a múltból és a zsidóság él, megrázódik, mert hallja gyermekeitől a legédesebb szót: édesanyám. Ó, a mai napon felnyílnak az emlékönyvek a múltból, olvasunk és aláírunk. Olvasd el a letűnt idők elsárgult foliánsait és írd és csináljad a jövő történetét. Válassz, mi akarsz lenni, »korszorú-e a teremtés homlokán, vagy porhamu, senki a kényszerűség vastalpa alatt.« Az emberiség sojferja akarsz-e lenni, vagy pedig egy romhalmaz a népek versenypályáján? Hallod-e a sors könyvének lapjairól a susogó ígéket, nem a száraz levelek zörgése az, hanem a jövőnek a dala, a nagy harsona zengése, hogy önmagad is emelkedjél föl a mulandóság, a kicsinyesség talajáról magasabb régiókba, ahol tisztább az atmoszféra, ahol jobbak, nemesebbek az emberek. Ez az igazi, ez a zsidó világnézet, roshasónó reggelén.

Szenvedsz ó testvérem, az idők viharos járása megnehezült fölötted és a lét problémája súlyos teher gyanánt nehezedik reád, ott állasz a fekete vizek partjainál, tört remények sírhalma fölött keseregsz, úgy érzed, mintha egy egész világ omlott volna össze, vagyonod romlása, szeretteid halála által, fátod-e a hármás csillagzatot a mai nap ideológiájából, feléd ragyogni. *Uszúvó úszfillo úcedóko.* A megtérés, az imádság, a jámborság elhárítják nem a végzetet magát, hanem elveszik annak, elviselhetlenségét, annak tragikus fullánkját. Hiszen a tenger vize is veszít keserűségéből, ha fölfelé száll. Ő zsidó testvérem, hát mért nem fordulsz az Ég felé. Lefelé zuhanni az könnyű, de fölfelé menni nagy nemes lelkek tulajdonsága. Mint az orvos a tébolyda emeletén, amidőn egy örült arra akarja kényszeríteni, hogy ugorják le a szédítő mélységbe. De szorongatásában mentőötlete támad. Leugorni, az semmi, úgymond, azt minden bolond képes megtenni, de fölugrani letről, a mélyből, az már valami. Leugrani, lezuhanni az semmi, hanem a mélységből fölemelkedni és a szenvedések között is nagyinak bizonyulni, az istenhez visszatérni az aranyborjú imádata mellől, az már valami, azt kérjük, azt várjuk, azt követeljük a zsidóságtól. A múltak emlékének az olvasása kötelez is minket, hogy szemlét tartsunk magunk felett és kezünk tevékenységével pecsételjük meg a zsidóság sorsát. Hiszen még aki látszólag jót cselekszik, az is gyakran helytelenül gyakorolja azt. Hányszor homályosítja el hiúság és nagyképűség a különben jeles tettet. Heródes is azt hitte, hogy jót cselekszik, a zsidósággal a templomot felépítvén, de elrontotta azzal, hogy a templom hom-

lokatára a római sast tűzette ki jelül annak, hogy a zsidóság már nem önálló többé. A mai napon, midőn az égben is megszólal a nagy harsona, mert ott nincs szombat, mert ott mindig szombat van, legyen meg bennünk a kellő áhítat, a nagyszerű elhatározás, hogy imádságaink és tetteink által reménnyé varázsoljuk az emlékezetet. Amen.

A vörös tehén regéje

1928 március 15.

Méltóságos Bohnert József, kormányfőtanácsos, vezérigazgató úrnak elismerő tisztelettel ajánlva.

Amidőn március Idusát akarjuk a templomi áhítat csöndjében megünnepelni, nem tudok megszabadulni attól a képtől, amelyet láttam. Egy festménynek ez volt a címe: a beteg édesanya születésnapja. Ott feküdt a párnáin az édesanya betegen. Látszik a szenvedés az arcán, a kiállott aggodalmaktól sovány, sápadt a szegény asszony és a gyermekei körülállják az ágyát, a fájdalmas nyoszolyát, kezükben virág, arcukon komolyság és szeretet, az üdvözlés mosolya, amelyen keresztül szűrődik a szeretet féltése, a jövőtől való remegés, a szomorúság amiatt, hogy nem okozták ők is az édesanya bánatát és az akarat arra nézve, hogy mindent megmozgatnak az iránt, hogy a drága lélek felgyógyuljon és újra visszanyerje régi egészségét, épségét. Március Idusa valóban a hazának születésnapja gyanánt ünnepelhető, mert csak az az ország él és fejlődik, amelyben a polgárok a szabadság, egyenlőség és testvériség magasztos eszméit megvalósítják, ahol

nincsenek elnyomók és elnyomottak, hanem a nép előtt az Ideálok közössége, a lezajlott idők egységes történeti perspektívája ragyog. Március 15-ike már ősidőktől fogva praedisztinálva volt arra, hogy e napon a zsarnokság az Idő szélviharától mint a füst elenyésszen és nyomába lépjen a szabadság, amelyet a törvények egyformán kötelező mivolta a féktelenség és szélsőség zűrzavarából egy fönséges gondolattá finomít. Mélységes értelmet burkol a zsidó bölcsék megjegyzése, amelynek értelmében a Szinaj-hegyi kőtáblákról el van regélve, hogy a két kőtáblán *Hamichtov michtav Elóhim Chórisz al haluchausz* Az írás, isteni írás volt bevésve a táblákra. *Al tikri Chórusz, eló Chérusz* Ne olvasd úgy, hogy *Chórusz* bevésve, hanem úgy, hogy *Chérusz*, szabadság. *Seen loch hen Chórin, eló mi sejáaszók batauró*, mert valójában szabadnak csak az nevezhető, aki a tórával, a szent tudománnyal foglalkozik. És valóban, bölcsünk mélyen szántanak az erkölcsen, az ethika telaján evvel a kijelentésükkel. És mi is érezzük, hogy a szabadság és a törvény tisztelete édes testvérek, egyik nem választható el a másiktól. Március 15-ike tehát a magyar nemzet történetében az a nap, amidőn a szabadság és a törvény szövetségre léptek egymással, hogy a hazának gyermekeit egy harmonikus egészé olvasszák a haza boldogítására és az országot nagygyá tegyék, szabaddá és függetlenné a polgárok boldogítására. Amidőn így a napot ünnepeľjűk, az ünneplés kapcsán megűjűlnak az idők viharos járásainak következtében egy kissé elhomályosult eszmék, amelyeknek újjáébredése alkalmas a jelenleg szomorú sorsban nyűgű haza sebének gyűgyítására és meglátűk

az emlékezet felszított lángjainál, hogy a féktelen önzés megásni képes egy nemzet sírját, míg az önzetlen munka az összetartó szeretet képes a romokból új életet elővarázsolni. Jól mondja a bölcs, hogy aki a saját korszakában az ő kortársai legjobbjainak élt, az minden idők számára élt. Vagyis más szóval, aki nehéz időkben a nemzet azon fiait, azon nagyjait követeli, akik nem az Idő rabszolgái és nem az önérdektől sugalmazott jelszavak uszályhordozói, hanem a törvénynek, az állandó és maradandó élet-törvénynek a hordozói, az segíti valóban talpraállítani a nemzetet és a nemzet örök életében rejlik az egyén halhatatlanságának a biztosítéka is. Egy szerencsétlenség a szerencsétlenségben, ha a balsors napjaiban a nemzetre boruló éjszakában a jogtiprás és az embertelenség bajnokai parancsolnak, ellenben vigasztaló és reményt keltő jelenség, ha vannak nagy időkben nagy emberek, akiknek meg van adva a lehetőség arra, hogy tehetségüket az imádott magyar haza feltámasztása érdekében érvényre juttassák. Madárkereskedők a csalogány szemeit ki szokták szűrni, hogy a fájdalomtól szebben, meghatóbban énekeljen a szegény dalos madár. Így van ez a nemzetek életében is, hogy egy igazán nemes nép a balsorsnak sötét napjaiban erényeit, kiváló tulajdonságait még szebb, még megindítóbb formában dokumentálja, mint a boldogság napsugaras korszakában. Legyen szabad e hazafias ünnepnapon elmondanom, hogy az elmúlt szombat a zsidóság életében egyike azon kitüntetett szombatoknak, amelyek a zsidó szabadságünnepét, a zsidó feltámadás és a remény napját megelőzik. E szombat neve *Sabbasz Póró*. A vörös tehén szombatja és

egy sajtószerű ceremóniát regél el: Vettek egy vörös tehenet, azt porrá égették, a hamvait vízbe szórták, aki tisztátalan volt, az e hamvaktól megtisztult, viszont aki az elégetéssel foglalkozott, az tisztátalanná lett. Csodálatos, egyazon objektum tehát a tisztákat megbélyegezte, a tisztátalanokat tisztákká változtatta. Ez a különös jelenség a zsidóság sorsát példázza az én szerény magyarázatom szerint. Ugyanis tagadhatatlan, hogy a zsidóság propagálta az emberi jogokat, a gyöngébb fél jogainak respektálását, az emberszeretet és a felebaráti szeretet törvényét. A biblia korát messze megelőzve hirdette a legszebb szociális törvényeket, amelyek az emberi lelkeket megtisztították és őt magát a biblia népét, a zsidóságot a legprimitívebb emberi jogokból kizárták, megbélyegezték. De a zsidóság immár kétezeréves szenvedés alatt is szépet álmodott még borsón térdepelve is, amint Madách mondja és megőrizte szíve mélységeiben a jövő reménysegeit. Ássatok egy nagy sírt — mondja Pascal — és temessétek el belé e népet, játszva fog e csodás nép kikelni a sírjából új életre és kezét fog a halhatatlansággal. És mi mélyen együttérzünk a magyar hazával, a magyar nemzettel ennek tragikus helyzetében. Az ezer éves magyarságnak is hiába ássák meg a sírját. A történet szelleme virraszt fölötte, a törvény és a szabadság lelke vétót mond a rombolás démonainak, hogy e csodás magyar nemzet fölött nincs hatalmatok, hogy azt elpusztítsátok. Itt a megindító kép: a beteg édesanya születésnapja. Március Idusán, a születésnapján megjelenünk a mindnyájunk Istenének templomában, előttünk a beteg haza képe, kezünkben virág, a szeretet szimbóluma, arcunkon az aggodalom árnya, az önvád borulata sötétedik» de

a remény mosolya és az elszántság akaratának a kifejezése is, hogy a szeretet munkája és a munka szeretete hassa át a haza gyermekeit, hogy a vesztélyben forgó hazát még jobban szeressük és egymást buzdítsuk az ország feltámasztására irányuló tevékenység fokozott kifejtésére. Amen.

A Menóra — mint a zsidóság jelképe

Chanuka-ünnepélyen

*Nagys. Deutsch Vilmos vezér-
igazgató úrnak üdvözlettel ajánlva*

Ha kigyulad a Chanuka-gyertya kedves lángja a templomunkban és meglátjuk a masszív ezüsből vert menorát, nemde kedves hatást gyakorol ránk ez a látvány és boldog örömmel ismerjük el a próféta szavát, hogy a nép, mely sötétségben járt, nagy világozságot látott, akik a homály országában laktak, azok felé nagy fény tündökölt. Hát még mennyire tündöklő lehetett az a látomás, amelyet Zachariás próféta beszélt el, hogy egy teljesen tiszta aranyból való menorát látott két olajbogyóval és egy olajtartó csészével és valamennyihez egy-egy olajos csatorna vezetett. Nahát az volt csak a szépséges drága Menóra. De ugyancsak ilyen aranyból, tömör aranyból volt fabrikálva a tórában előírt gyertyatartó, hét mécsessel és valamennyi gyertyafény a gyertyatartó elülső része felé lobogott és világított, ott pedig a kőtáblák voltak elhelyezve a szentélyben. A hét láng a hétféle tudományt jelképezi. Így hát a tudományoknak a tóra felé kell irányulni és ezzel a föltétellel a próféta már látja Zurbábelt és Jozsuét, a főpapot, amidőn a perzsa fogságból hazavezérlük a népet és meg-

építik neki a saját szentélyét. A Chanukagyertyák ragyogásánál tehát megismerjük, hogy a görög szokások, művészetek elterelték a zsidóságot a hitüktől és a tudományok, a művészetek csillogása abba a téveszmébe ringatta el őket, hogy azok egymagukban boldogítják őket. Holott aztán keservesen csalódtak, mert eltántorodtak hitüktől, zsidóságuktól és idegen eszmék nyájait legeltették, így elvesztették a belső tartalmat és száraz ágak lettek a zsidóság fáján. Amidőn a Makkabeusok dicsőséges nemzedéke a megsemmisülés ellen feltámadt és annak gátat vetett, nem tett egyebet, mint a meglévő, természetes állapotot védelmezte meg a zsarnoki önkénynek beolvasztó törekvéseivel szemben. Mert zsidóság zsidók nélkül annyi volna, mint test lélek nélkül. Zsidóság zsidók nélkül annyi, mintha egy fenségesen szép palotaszerű épületet emelünk, az architektúra dicsőségét, az ornamentika legszebb formáival, de hasztalan, ha belülről üres, sötét és hideg és a bennlakóknak dideregniök és gondokkal küzdeniök kell. A Makkabeusokban a vész idején föllángolt a nemzeti öntudat, tette lelkessült a kéz és reményre dobogott a szívük. A Makkabeusok voltak maguk a zsidóság Menórái, világító teste, akiket a hellenista zsidók és a szirus-görögök egyaránt támadtak és egyformán kellett mindvégig harcolniuk a külső és belső ellenség ellen. Ok azt akarták, hogy a zsidóságnak zsidói legyenek és a zsidóknak zsidóságuk. A Chanuka-menóra lángja fölfelé emelkedik és azt jelképezi, hogy a zsidóságnak magasabb eszmék felé kell mindig haladnia és a történelem szívének dobogását meghallgatva, kicsinyes és nevetséges torzsalkodásokból felemelkedve, a múltakból a saját

nívóját és életformáját emberhez méltóvá magasítani. Ne jajgassunk folyton azon, hogy mi mindent adtunk a világnak, Istent, kultúrát, emberbaráti szeretetet. Nincs tragikomikusabb látvány, mint amikor a tönkrement ember kopogtat azoknak ajtaján, akikkel valamikor jót cselekedett. Hanem ha már lezuhant a magasból, nehéz és kínos munkával bár igyekezzék újra talpra állani. A tavalyi templomi Chanuka-beszédben elmondtam egy kis történetet, amelyről akkori hallgatóim azóta többször megemlékeztek előttem. Legyen szabad hát azt megismételnem. Egy tébolyda egy hegyre volt építve. Az orvos annak legmagasabb emeletére ment föl az egyik beteg szobájába, akin épp akkor tört ki a téboly és felnyitva az ablakot, így szólt: Orvos úr, ugorjon ki az ablakon. Az orvos kinézett és rémület borsódzott végig rajta, amint látta a borzasztó mély szakadékot az ablak alatt. Aztán egyszerre egy mentő ötlete támadt. Leugorni — úgymond — ez semmi, azt minden bolond megteheti, de én majd egyebet csinállok. Lemegyek és onnan lentről ide fogok felugrani. Az örült ember tapsolt az eszmének és így szólt: Oh, mily zseniális eszme. Azonnal menjen le doktor úr és tessék felugrani. Persze az orvos örült, hogy megmenekülhetett. De maga az eset mély megfontolásra és megszívlelésre méltó. Leugorni az eszmények magaslatáról a gyáva önzés göröngyei közzé az semmi, azt minden bolond megteheti, de fölemelkedni, nemes tetteket végrehajtani, az emberszeretet művein munkálkodni, az már a nagy lelkek sajátja. Leugorni az alantas inferioris gondolkodás posványába és sárral kenni be önmagunkban az Isten képmását, ahhoz nem kell ügyesség, nem kell lángész, azt minden

bolond, minden analfabéta megteheti. De felemelkedni a magasba, szeretetteljesen és finom lélekkel gondolkozni, nem tartani önmagát a világ tengelyének, hanem némi jósággal, intellektussal mindent megérteni és mindent megbocsátani, az már a nagystílusú népek tulajdonsága. A Menóra bevilágít az egész diaszpóra zsidóságának házaiba és a lángok egybeolvadó fényénél figyelmezteti a zsidóságot, hogy valamennyien egygé forrva a Makkabeusoktól való származást, közös eredetet, a zsidóság egységét hirdessék a különféleségben is. Hiszen jól mondja a próféta: Chabúr aczabbim Efrajim, hannach ló. Bálványok tömörülése Efrajim, hagyjad őt nyugodtan. Erre megjegyzik a bölcsek, még ha bálványimádás uralkodik is a zsidóságban, de béke és egyetértés honol közöttük, akkor meg vagyok velük elégedve. Bölcseinknek ez a szellemes magyarázata eszembe juttatja az egyszeri édesapa szomorú esetét' Nagyszámú gyermekei tartották el őt, azonban oly csekély összeget fizettek neki, hogy a szegény apa sehogyse tudott belőle megélni. A fiai és lányai a legnagyobb viszályban éltek egymással, irigység, harag és gyűlölet uralkodott közöttük. De amikor édesapjuk nem volt megelégedve a járandósággal és könyörgött nekik, hogy ne hagyják éhen fagyni, akkor az egyik sértődöttséget, haragot színlelt, hogy így ne kellessék teljesíteni gyermeki kötelességét apjával szemben, a másik azt mondta, hogy az apja maga az oka a tragédiájának, mert nem tud a gyermekeivel bánni, mintha nem a gyermekek kötelessége volna, hogy ők tudjanak bánni és jól bánni édesapjukkal. A harmadik azt mondta, hogy az apjuk éljen nagyobb beosztással és takarékossgal. De

abban mindnyájan megegyeztek, hogy nem adnak semmit. Erre az édesapjuk így szólt: Roppant fáj nekem a ti hidegségték, ridegségték és kegyetlenségtek, de annak mégis örvendek, hogy ti, akik egymással folyton békétlenkedtek, legalább ebben az egy kérdésben, hogy nekem semmit sem adtok, tudtok békés egyöntetűséggel határozni. A Menóra fénye hivatva van visszaterelni az atyák szívét a fiakhoz és a fiúk szívét szüleikhez a nyájas melegével, a bibliai Menóra a maga aranyával a szívek őszinteségét van hivatva hirdetni és a tisztaságot, az érzelmek tisztaságát a zsidóság iránt, az áldozatok iránti hajlamot és az indulatok valódiságát. Mert az volt a hibája a hellenista zsidóságnak, hogy minden oltáron áldozott, csak a zsidóság oltárán nem. Ott látták őket a Zeus-ünnepélyen, a Herakles tiszteletére rendezett játékokra józsue főpap számos talentumot küldött, ott voltak a theatrumokban és a gymnadzionokban, csak a zsidóságuk volt nagyon problematikus. Ha ezeket olvassnk a multak történetének elsárgult fóliánsaiból, azt mondhatjuk Kóhelttel, hogy ne hangoztassuk, hogy a multak jobbak voltak a jelen időknél, de bátran kijelenthetjük, hogy rosszabbak se voltak nála. Azt hallottam t. H. és U. a holdkórosokról, a lunátikusokról, hogy ők a legmagasabb házakon a legnagyobb biztonságban járnak-kelnek, de ha egy ilyen holdkórost a nevéen szólítasz, akkor rögtön leesik a magasból, így van a zsidóság is, vannak kitűnő férfiai, akik a politika, a tudomány, a közgazdaság magaslatain kiváló pozíciót vívtak ki maguknak, de ha nevüknél szólítjuk őket és ha azt mondjuk, hogy őket tulajdonképpen Izrael fiának, zsidónak hívják, mit tettek

a zsidóságnak, a zsidóságért, akkor rögtön lezuhannak a magasból és azt látjuk, hogy mindenütt ott voltak, csak ha a zsidóság, hívta, szólította őket, ha a zsidóság adja le feljűk az S. O. S. jeleket, akkor lezuhanak a magasból. A Menóra fénye a zsidóság fényét jelképezi, amellyel másoknak világít, de arra is figyelemztet, hogy önmagunkról sem szabad megfeledkeznünk — Hanérausz halóid ónu madlikin — e mécsket mi gyűjtöttuk meg, mi adtunk lángokat a világnak, nagy és kitűnő férfiakat. Véén lónú resusz lehistamés bóhem és csak nekünk nincs semmi hasznunk, semmi előnyünk belőlük. A Menórával kapcsolatosan azt mondják bölcseink, hogy három dolgot nem értett meg Mózes és az Isten, mint jó pedagógus esetet szemléltetve mutatta meg neki és sajtáságosan mind a három a zsidóságot signifikálja, de valamennyi a Menóra szimbóluma körül forog.

Először, amidőn a félsékelt kéri a zsidóktól fejenként, Mózes nem tudta, hogy mi az. Erre Isten egy tűzből való pénzdarabot mutatott neki, mondván; ilyet adjanak. És valóban a pénz nem ér semmit lelkesedés, tűz, áldozatkészség nélkül. Hiszen tudom, hogy a veszély idején mindenki odaadja mindenét, de az a fontos, hogy a béke idején is úgy képzeljük, mintha harc és háború dühöngene. Al hanizim — vela homilchómosz. A csodás lelkesedést és cselekvőképességet kiváltó háborús veszedelem, bajómim hóhém — bazman haze, mely a múltban rendkívüli módon felfokozta bennünk zsidóságunk érzetét — a mostani időkben is eleven emlék és működésbe csorduló energia gyanánt éljen bennünk.

Másodsor, amikor az újholdról, Niszan hónap újholdjáról van szó a Tórában, akkor is így szél

Isten: hachaudes, haze jihje lóchem. Megmutatta Isten a holdat a maga megújulásában, mondván, ha látod, hogy ilyen a hold, akkor szenteld meg. A hold az éjjelnek ez a sápadt vándora is a zsidóság szimbóluma, mely bolyongva a diaszpórában nem rendelkezik saját fényforrással és ha látszólag elfogy is, csakhamar megújul.

Vége a Menóra, mely vert aranyból volt, szintén gondot okozott Mózesnek, amíg Isten neki ad oculos demonstrálta: Ze máaszé hamenóra. Ez a Menóra készítési módja Miksó zóhov, vert aranyból, Ad jerécho ad pircho. Oldala és virága csupa merő egy kovácsolt aranyból. Ez már maga a zsidóság. Vert aranyból nemde? A Gólusz rettenetes csapásai, 2000 év szenvedései arannyá kovácsolták a zsidóság szívét és ha külön-külön vannak is némi defektusok e téren, de a maga egészében, ha úgy vesszük, amint van és nem akar mindenki hivaílan kritikusa gyanánt szegődni a zsidóságnak, hanem egységbe forrasztani igyekszik őt, akkor mondhatjuk, hogy a multak csapásai aranyból értékesebb tanúsággal szolgálnak arra, hogy a Makkabeusok ösvényein haladva tudja az ő nyugodt, biztos létét megteremtteni. Ha — hiszen valljuk be — vannak is kellemetlen disszonáns hangok a zsidóságban, de ha egymást megértik, még ez is széppé nemesül. Mint ahogy Mikszáth Kálmán meséli egy művében, hogy egy rosszul menő vendéglősnek azt a tanácsot adták, hogy beszéljen a bárány a lóval. Eleinte nem tudta mi az, aztán rájött, hogy a lószőrből készült vonó a bárány beleiből készült húrokkal érintkezzék és így muzsika származzék belőle. A zsidóságban is észlelhetünk ily kellemetlen hanghullámokat, de ha

egymással érintkeznek szeretetteljesen, akkor a jövő boldogító zenéjének andalító akkordjait érezhetjük ki belőle. Így hát a Menóra szépen szimbolizálja a zsidóság sorsát, életét és világnézetét.

A munka dicsérete

Zászlószentelés az Iparosegyesületben (1928 november 2.)

*Nagyságos Kovács Mihály iparos-
egyesületi elnök úrnak szívélyes
köszöntéssel*

Amidőn az Iparosegyesület a zászlóját a különböző vallások egyházi reprezentánsaival áldatja meg, már ezzel a tényével is dokumentálja, hogy a zászlóval, mint szimbólummal kifejezett eszmékhez hűséges kivan maradni. Amint a prófétai szózat is zengi: »Ha majd a hegyeken leng a zászló, meg fogjátok látni és ha a harsona zúgni fog, meg fogjátok hallani.« Nyilvánvalóan azt kívánja a próféta ezzel interpretálni, hogy a zászlót látni kell és a harsonát hallani, vagyis hogy az eszmék iránti lelkesedés mindenkor átrezegjen rajtunk és szent munkára indítson bennünket. Amidőn még a hegyek ormán képzeli el a zászló lengését és ugyanoda helyezi a harsona bugását is, ezzel azt akarja közölni, hogy először is a magas és fenkölt gondolkodás régióiból lehetséges egy új korszakot inaugurálni és másodszor, hogy csak a harsonából kirezgő őszinte hangokhoz hasonlatos szózattal lehet egy célért közös küzdelemre a zászló alá sorakozó népet összetereelni. Magasztos eszme és őszinte érzelem az tehát, amit az iparos-egyesület zászlója és e mai felszentelési ünnep jelképez. Szeretném, ha ajkaim szavai, amelyek a szívből buggyának elő, a szívekhez megtalálnák az utat

és amidőn rámutatok ez alkalommal, hogy az iparos-egyesületben annak nagyszerű vezérlete alatt milyen kitűnő összhang uralkodik és hogy az egyesülés, az összetömörülés mily nagy mértékben emeli az egyének munkáját és hogy az igazi iparkodás, a komoly munka az emberek gondolkodását mennyire megnevesíti, a zsoltár szavait kell használnom: »íme milyen jó és milyen szép az, ha az emberek testvérek gyanánt élnek együtt.« És ehhez hadd tűzzem azt a gondolatomat is, hogy a munka szeretetét mily magasztossá szépíti a szeretet munkája. Hiszen tudjuk, hogy a babiloni torony miért is dőlt össze, azért, mert össze lett zavarva a nyelvük. Ezt a szent kommentárok úgy értelmezik, hogy akik fönt állottak, a lent állóktól összeforrasztó vakolatot, habarcsot, maltert kértek, de a lentállók nem értették meg és csak téglát szállítottak föl. Hasztalan kérték, hogy elég volt már a téglából, a lentiek örülten és kábultan csak téglát, csak anyagot halmoztak rakásra és azért összedőlt a hatalmas torony. Ha megértik egymást az emberek, akkor tudnak építeni, de ha az anyag örült gyűjtése közben megfeledkezünk az összetartó kapocsról és hiányzik a cement, a vakolat, hiányzik a szeretet, akkor recsegnek, ropognak a társadalom eresztékei, akkor összedől a legszebb épület is. Az ipartestületben uralkodó megértés, célratörekvés és nemes gondolkodás jegyében áldom hát meg e zászlót, annak anyagát, formáját, használatát és rendeltetését kérve a Mindenhatótól, hogy megláthassuk, hogy az újjászületett ország hegyormán a magyar trikolór lengjen és hogy a harsona magyar feltámadásról zúgjon és zengjen. Amen.

Izrael az Idő bírálata előtt

Kolnidre 1928.

*Nagys. Arányi Ignác tanácsos úrnak
(Budapest) hálás elismeréssel*

Hódolatteljesen boruljunk le a szent napnak fönsége előtt. Már a lilaszínű alkony árnyai misztikusan borulnak fölénk és reánehezülnek a földre, már az éjszaka sötétsége ijesztően gomolyog rajtunk és mi mégis úgy érezzük, mintha világosság gyullna ki bennünk és valami transzcendens fényesség ragyogna fel számunkra. Mert a sötétség beborítja a földet és a homály a nemzeteket, azonban tefölötted ott sugárizik az örökkévaló és az ő dicsősége tefölötted nyilatkozik meg. A mai napon mintha megállítanók az Időnek rohanó sebes árját és azt mondanók: ember állj meg és pihenj meg, lásd, vannak magasabb értékek is, mint a kereslet és a kínálat érc-törvényei, vannak emelkedettebb, fönségesebb javak és célok is ó ember, mint a felebarátod letiprására irányuló törekvések. Némuljon el a mai napon az önzés ingerlő tanácsa és valami fönséges ideál tüneménye foszforeszkáljon előttünk. Talán induljunk ki e praegnáns szavakból: Attem nicóvim. Ti itt álltoka mai napon valamennyien az Örökkévaló, a ti Istenetek előtt. E szavak méltók a nagy nap hangulatához a maguk egyszerűségében és belőlük könnyedén fakadnak az igazságok, amelyek az engesztelődést, a bűnbánatot, a bőjtnek jelentőségét plauzibilissé, megfoghatóvá teszik. Érezzük a mai napon- hogy emberek és zsidók vagyunk, a szónak legdicsőbb értelmében, érzünk egy bizonyos vágyódást a jó felé, mintha csakugyan megtisztultunk volna a földi salaktól. Erősen hiszem, hogy a mai nap olyan lucidum intervallum, amidőn még azok is» akik szinte kérkednek az ő

embertelenségükkel és mintegy dicsőségnek tartják az önzést, az érdekek aranyborjójának imádatát, most kissé meg vannak illetődve és érzik, hogy revízió alá kell venni eddigi világnézetüket, hogy nem elég csak élni és meghalni, hanem az életnek tartalmat is illenék adni és meg kell fizetni a tartozásokat, amelyekkel e földön meg lettek terhelve. Nem feledhetem a Bálsémnek újévi imádságát és elmélkedését, mely így hangzott: Teká besófor gódaul lechéruszénu. Istenünk, recsegtesd meg a nagy harsonát a mi szabadulásunkra. Látott egy nagy kutat, egy kerekkutat, annak a szélén egy ember állott, a kúton belül és kívül félelmes mélység és öktök emelkedtek feléje a mélységből, ellenséges, kaján arcok, durva szitkozódások és az ember kétségbeesetten ingadozott a kút peremén, de ekkor egy hangot hall, tekints magadon széjjel, hiszen szárnyaid vannak, amelyekkel fölfelé szállhatsz a magasabb régiókba, ahol nem érhet utói a bellum omnium contra omnes, a mindenkinek harca mindenki ellen. A Jomkipur speciálisan zsidó találmány, mely az embert fölfelé irányítja, ahol nincsenek apró-cseprő intrikák és kicsinyes tülekedéseink, apró cselszövényeink szájalmas békaegérharcnak látszanak előttük. A tűzhányók tetejét, csúcsát hó borítja, de belsejükben tűz lobog, titokzatos erők eruptív tombolása dübörög. Úgy a zsidóságot gyakran a közömbösség hideg hóburka fedi, de vannak eszmék, vannak idők, amidőn kitör belőle a belső tűz, a hevület, a láng és önmagára eszmélve a saját sorsát iparkodik intézni. A mai szent napon előtérbe nyomul a zsidóság sorsa előttünk, mely a balsorsnak annyi fergetegét kiáltotta és ha a keleti példaszó szerint minden fél az Időtől, de a Piramisoktól fél

az Idő, úgy a zsidóság eszmékből épített magának hatalmas Piramisokat, amelyek diadalmaskodtak az időnek mindent megemésztő hatalmával szemben. Azért, ha szorongó lélekkel mondjuk: Attem nicóvim hajóm. Hogy itt állunk a mai napon az Úr színe előtt. Minden egyes zsidó itt áll, nem azért, hogy a lét problémáiról gondolkozzon, hanem, hogy feleszméljen a saját rendeltetésének a tudatára, egyszersmind a zsidóság is elmondhatja: Attem nicóvim hajóm, hogy a történelem ítélőszéke előtt, ahol ezer esztendő olyan, mint a tegnap és mint az éjszakai örváltásnak röpké pillanata, hogy ott is megállottuk a helyünket. Ő bármily félelmetes nap is ez a mai, Isten előtt egyik nap olyan, mint a másik és csak a mi emberi gyarlóságunk érez egy nosztalgiát, hogy ítélőszéket tartunk önmagunk fölött és úgy érezzük, hogy elfog a végtelenség érzete, amelyben porszem az ember. És valóban sajnálatos látni, hogy mily kevéssé állottuk meg egyenkint a helyünket, ha szigorúan ítélkezünk önmagunk fölött. Látunk olyanokat, akik a nagyképűség szárnalmas lovagjai gyanánt így szólnak: az állam én vagyok, de ha érdemeik után kutatunk, néma csönd veszi őket körül. Látunk olyanokat, akik fennhéjázó göggel tekintenek le felebarátjukra és folyton csak a kritika fegyverével gáncsolnak másokat, de ők maguk egy jottányival sem járulnak hozzá a helyzet javításához. Látunk olyanokat, akik minden percben boldogítanak bennünket azzal, hogy még zsidók kegyeskednek lenni, de ha kérjük őket, hogy mit cselekedtek eddig népük érdekében, akkor legföljebb azt mondhatják, hogy a zsidóság számát méltóztatnak a saját személyükkel gyarapítani. Látunk olyanokat, akik mintegy a jó Istennek a vállát vere-

getik és magukat beteges dölyfükben fölötté állóaknak érzik. Nemde, ha egy magasállású államférfiú érkezik, akkor lobogódísz t ölt a város és elébe indulnak, hogy fogadják őt és mindenki önmagát megtisztelve érzi, ha a nagyúr vele kezét fog és megszólítja. Hát ha a mai napon maga az Isten jön hozzánk, nem érezzük-e az ő kezének szorítását, mely hol örömteljes, hol fájdalmas érzelmeket váltott ki belőlünk és nem érezzük, hogy megszólít bennünket, amidőn a szeretet műveit kell gyakorolnunk, amidőn segítenünk kell másokon, amidőn a megpróbáltatás napjaiban meg kell állnunk a helyünket. Itt állunk az örökkévaló színe előtt. Vájjon mit hoztunk magunkkal ide? Érdemeink koszorúját-e, vagy fogyatkozásaink gyűjteményét. Ő ismeritek-e az elbeszélést a szegény emberről, aki egy mecénás házába ment, ahol a jószívű ember tetőtől talpig vadonatúj ruházatba öltöztette, de amidőn távozik tőle hálálkodva, utána megy és látja, hogy a szegény ember lehányja magáról az új ruhákat és ismét régi rongyaiba bújik. Kérdi tőle, hogy miért teszi ezt, amire azt kapja feleletül, hogy ha ő ilyen ragyogó új ruhában jelenik meg, akkor sehol sem fog segítséget kapni. Hát amidőn mi kegyelemért könyörgünk, felölthetjük-e a jóság és nemes tettek palástját magunkra és mondhatjuk-e Kedallim uchrosim. Szegények és ínségesek gyanánt kopogtatunk a kegyelem ajtaján, mert mi szegények vagyunk cselekedetekben és ügyefogyottak alkotásokban és megrendülve, megremegve állunk itt annak a színe előtt, aki Izrael dicséretei fölött trónol. És ha mi kegyelemért esdünk, nekünk se szabad kegyetleneknek lennünk és másokkal szemben csak a hibákat keresnünk, hiszen

ezzel mi is a zsidóság ellenségeinek a rút eljárását követnők. Bölcs megfigyelés szerint a márvány ugyanazon anyagból készül, mint a sár, csakhogy a sarat mindenki tapossa, a szobrász azonban a márványt szeretettel melengeti. Ha mi is csak tiporni, csak taposni tudunk felebarátunkon és érdemeit, képességeit agyonhallgatva jogait elkönfiskálni akarjuk, akkor önmagunkat kenjük be az embertelenség iszapjával. A zsidóság e téren szomorú tapasztalatokra tekinthet vissza. Nem olyan-e a sorsa, mint ahogy azt leírtam már, hogy egy nagynéni feloszlatta háztartását és rokonaihoz költözött, Ott mindenképpen hasznosnak mutatkozott. A gyerekeket tanította, a háztartást vezette, a számadásokat rendezte. Önmagáról teljesen megfélekedett. A ház betegeit ápolta, lótot-futott az érdekükben. És mégis, ha baj volt, mindenért őt okozták és úgy tekintették, mint egy nyűgöt, akitől már szerettek volna megszabadulni. Milyen másképp néztek volna rá, ha saját otthonnal birt volna, ha a saját életét élte volna. A zsidóság is a népeknek ilyen tanítója volt és mindenkin mászon segített, csak önmagán nem. A népek tanítómesztere volt, igyekezett ügyes-bajos dolgaikat végezni és mégis csak nyűgnek tekintik, csak szeretnék őt kitessekélni. Hát a mai napon Attem nicóvim.

Titkot súgnak a fák és az alkonyi szellő sóhaja vibrál a sötétség szárnyain. A homályban sugár támad és az imádság, a szívnek gyémántja hasogatja a végzet kemény kőszikláit, a lélek virága, a bűnbánat és az engesztelődés íme a remények megvalósulása gyanánt borítja el Izrael térségeit, hogy az élet nagy misztériumainak megértésében lássuk boldogságunkat. Amen.

Javítandó: 14. oldal 23. sor: határája; u. o. 10. s. iure; 18. o. 7, s. piacúit; 19. o. 10. s. autodidakta; 23. o. 23. s. *Mózes* ibn Ezrával; 35. o. 31. s. egy egy h. olv. *egy*; 64, o. 12. s. Bluntschli; 112. o. 31. s. Hadrián; 122. o. 10. s. előttünk h. olv. *előttük*; 142. o. 8. s. halóját; 165. o. 16. s. tárgyú.